

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ШЕВЧЕНКО ОЛЕНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 340.12 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
КОНЦЕПЦІЯ СОЛІДАРИЗМУ: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ**

12.00.01 «Теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О.С. Шевченко**

Науковий керівник **Заяць Наталія Володимирівна**, доктор юридичних наук,
доцент

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Шевченко О. С. Концепція солідаризму: історія, теорія та практика впровадження в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

Дисертацію присвячено дослідженню особливостей формування та розвитку концепції солідаризму в Україні на основі досвіду країн-учасниць ЄС. Визначені ознаки історії розвитку наукового пізнання функціонального призначення концепції солідаризму, виділено періодизацію історії її становлення та окреслено країни, де вона поширена. Розроблено теоретико-методологічну основу дослідження концепції солідаризму, а також з'ясовано поняттєво-категоріальний апарат концепції солідаризму.

Розмаїття поглядів на концепцію солідаризму пояснюється міждисциплінарною природою, складністю, багатовимірністю і суспільною важливістю досліджуваного явища, що дозволяє дати йому різнобічні оцінки під призмою кутів зору різних галузей науки.

На підставі аналізу історико-правових джерел робиться висновок, що історія України є варіюванням періодів отримання та втрати державності. Звідси, зокрема, поняття солідаризму є «основою», яка одночасно має як національне, так і універсальне значення. Насправді, термін «солідаризм» є виразом теорії держави, в якій існує свідомість громадян про взаємну залежність і необхідність усунення взаємних конфліктів.

Окрім того, в дисертації висвітлено, що концепція солідаризму покликана бути духовним провідником нації, оскільки порятунок вбачається у соціальній справедливості. Уявлення про солідарність розвивались в двох напрямках – соціально-екзистенціальному, в якому солідаризм уявлявся, перш за все, як онтологія та сотеріологія (вчення про порятунок) та соціально-утилітарному, в якому він сприймався як соціальна технологія. У своєму дослідженні ми

спірались і на перший, і на другий напрям. Як результат сформували власне бачення концепції солідаризму.

А саме: концепція солідаризму – соціальна технологія побудови держави, в якій її члени (громадяни, сім'ї, етноси, релігійні конфесії, соціальні групи, політичні партії, бізнес-корпорації) володіють реальною правовою і соціально-політичною суб'єктністю, на основі чого їх права, можливості та інтереси можуть бути консолідовані та солідаризовані заради досягнення консенсусних цілей (загального блага), що і призводить до порятунку держави від криз.

Охарактеризовано соціальну та ідеологічну основи формування концепції солідаризму, на підставі чого розкрито сутність концепції солідаризму, виходячи із поглядів європейських мислителів та представників політико-правової думки України. Аналіз держави і права в концепції солідаризму дозволив визначити їх загальні закономірності становлення, функціонування та розвитку. З'ясовано надзвичайно важливу роль культури у формуванні та розвитку концепції солідаризму.

У роботі також досліджено таку правову підставу соціальної солідарності як конституціоналізм. На певному етапі розвитку суспільство приходить до ідеї об'єднання на основі конституційних цінностей, які передбачають охорону прав «рядової» людини і незахищених верств населення та обмеження з цією метою державної влади. Конституція – це «інструмент забезпечення мінімального спокою, гарантія захисту меншин, без якої і більшість відчувала б загрозу в свою адресу».

Перші конституції з'явилися як правові акти, що обмежували державну владу з метою забезпечення особистої свободи. Саме заснований на даному принципі устрій суспільства і держави здавався за часів ранньоіндустріальної цивілізації найбільш гуманним і справедливим. Роль свободи особистості як головного принципу конституціоналізму в забезпеченні соціальної солідарності полягає в тому, що він зобов'язує і спонукає будь-яку силу рахуватися з більш слабкими і менш захищеними членами суспільства як носіями невідчужуваних прав, в тому числі – на життя і гідність.

На першому етапі свого розвитку конституції лише захищали «рядових людей», причому тільки від держави. У наступні періоди сфера конституційного захисту особистості, її свободи і гідності розширилася. На другому етапі розвитку світового конституціоналізму в рамках тенденції солідаризації такий захист став поширюватися на інститути громадянського суспільства, що зумовив деяку концептуальну зміну конституції, яка стала припускати не тільки захист, а й допомогу суспільства і держави своїм членам, які опинилися в скрутному становищі. Нарешті, на третьому, сучасному, етапі ідея цінності свободи і гідності особистості як головна цінність конституціоналізму проросла на міжнародний рівень і стала використовуватися для розширення масштабів соціальної солідарності з метою захисту прав народів і допомоги їм, а також міжнародного захисту прав людини.

Висвітлено теоретичну модель гіпотетичної можливості реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні в аспекті концепції солідаризму, враховуючи той факт, що жодна політична ідеологія не може вважатися обов'язковою. Концепція солідаризму передбачає, що епіцентром громадянського суспільства є людина, її права, свободи та інтереси; громадянське суспільство та державні установи формуються, оскільки існує потреба у створенні умов для нормального життя людини, захисту її прав і свобод. Водночас державні установи повинні нести подвійне навантаження, забезпечуючи через закони, по-перше, умови і можливості для всіх людей, а по-друге, нормальне функціонування громадянського суспільства в цілому.

У роботі також висвітлені погляди з приводу реалізації у суспільстві солідарності за допомогою конституційного принципу поділу влади. Відповідно до принципу поділу влади функції, а отже, і повноваження між законодавчими, виконавчими та судовими органами строго розмежовані, дані органи не мають права втручатися в компетенцію один одного, тим більше підміняти один одного, здійснюють свою діяльність самостійно, але при цьому контролюють один одного з метою не допустити зловживань, порушення закону, народного суверенітету і свободи особистості. Головна ідея, яка за ним стоїть, – неприпустимість узурпації

влади і її свавілля по відношенню до «маленької людини» – стала символом правової держави. Саме в цьому сенсі даний принцип зберігає свою значимість для підтримки і розвитку в суспільстві соціальної солідарності.

З огляду на відповідні міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід розроблені пропозиції щодо визначення ролі концепції солідаризму у реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію.

Інтеграційними та когнітивними механізмами втілення концепції солідаризму запропоновано визнати технологію «розумної сили», податкову політику, етику ненасильства і «заборони зла».

Концепція солідаризму у сучасному розвинутому суспільстві може ґрунтуватися виключно на реальній соціально-політичній суб'єктності та вільній лояльності громадянина. При цьому влада повинна визнати за ним цю суб'єктність і не порушувати її – інакше, зрештою, все може закінчитися розвалом політичної системи й бунтом.

Технологія «розумної сили» розглядається в якості еволюційної форми концепції солідаризму. До інструментів стратегії «розумної сили» ми відносимо багатосторонню дипломатію, результатом якої є підписання угоди про співробітництво. До основних цілей технології «розумної сили» відносимо запобігання конфліктів і підвищення стійкості глобального розвитку, пошук співпадаючих інтересів і формування системи колективного лідерства, підвищення впорядкування глобальної політики, підвищення рівня глобальної довіри, протидія односторонній, маніпулятивній і імітаційній політиці держав.

Впровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб дасть можливість забезпечити принцип соціальної справедливості, що в подальшому приведе до поступового скорочення розшарування у доходах населення України. При прогресивному оподаткуванні податкова ставка збільшується по мірі зростання доходів, що підлягають оподаткуванню. При цьому значна доля національного доходу переходить від прошарків населення із високими доходами до прошарків з відносно низькими доходами.

Проблема ненасильства у значній мірі розкриває сутність концепції солідаризму. На формування культури ненасильства спрямовані освітні принципи терпимості та діалогу, які сприяють розвитку неворожого, терплячого ставлення до іншої думки, поглядів, поведінки. Мета – вирішення мирними засобами соціальних конфліктів і протиріч, а також згладжування ситуацій кризи ідентичності для окремої людини, соціальних груп або суспільства в цілому.

Найголовнішою заборонаю являється заборона зла, оскільки всі законні заборони мають за мету запобігання злу, що виникає чи загрожує виникненню із порушення заборон.

Ключові слова: концепція, солідаризм, солідарність, соборність, консолідація, солідаризація, консенсус, загальне благо, соціальна група, європейська спільнота, європейська інтеграція, громадянське суспільство, середній клас, соціальне партнерство, суспільний договір.

SUMMARY

Shevchenko O. S. The concept of solidarity: history, theory and practice of implementation in Ukraine. – Qualifying scientific work on the manuscript.

Thesis for the degree level of Candidate of Sciences in Law by specialty 12.00.01 «Theory and history of state and law; history of political and legal studies». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the study of the peculiarities of the formation and development of the concept of solidarity in Ukraine based on the experience of the EU member states. The signs of the history of the development of scientific knowledge of the functional purpose of the concept of solidarity have been identified, the periodization of the history of its formation has been identified and the country where it is widespread is outlined. The theoretical and methodological basis for the study of the concept of solidarity was developed, as well as the conceptual-categorical apparatus of the concept of solidarity was determined.

The diversity of views on the concept of solidarity is explained by the interdisciplinary nature, complexity, multidimensionality and social importance of the phenomenon under study, which allows him to make versatile assessments under the prism of the angles of view of various branches of science.

On the basis of the analysis of historical and legal sources, it is concluded that the history of Ukraine is a variation in the periods of receipt and loss of statehood. Hence, in particular, the notion of solidarity is a «foundation» that simultaneously has both national and universal significance. In fact, the term «solidarism» is an expression of the theory of the state, in which there is a consciousness of citizens about the interdependence and the need to eliminate mutual conflicts.

In addition, the dissertation highlights that the concept of solidarity is intended to be the spiritual leader of the nation, since salvation is seen in social justice. The notion of solidarity developed in two directions: the socio-existential, in which solidarism appeared, first of all, as ontology and soteriology (the doctrine of salvation) and social-utilitarian, in which it was perceived as social technology. In our study, we relied on both the first and the second direction. As a result, they formed their own vision of the concept of solidarity.

Namely: the concept of solidarity – the social technology of building a state in which its members (citizens, families, ethnic groups, religious denominations, social groups, political parties, business corporations) have a real legal and socio-political subjectivity, on the basis of what their rights, opportunities and interests can be consolidated and solidified in order to achieve consensus goals (common good), which leads to the rescue of the state from crises.

The social and ideological foundations of the formation of the concept of solidarity are described, on the basis of which the essence of the concept of solidarity is revealed, based on the views of European thinkers and representatives of political and legal thought of Ukraine. The analysis of state and law in the concept of solidarity allowed to determine their general patterns of formation, functioning and development. An extremely important role of culture in the formation and development of the concept of solidarity was found out.

The paper also explores the legal basis for social solidarity as constitutionalism. At a certain stage of development, society comes to the idea of uniting on the basis of constitutional values, which envisage the protection of the rights of «ordinary» people and vulnerable groups of the population and the restriction to this end of state power. The constitution is «an instrument of ensuring a minimum of peace, a guarantee of protection of minorities, without which the majority would have been threatened in their own name».

The first constitutions appeared as legal acts that restricted state power in order to safeguard personal freedom. It is based on this principle of the structure of society and the state seemed during the early industrial civilization most humane and fair. The role of individual freedom as the main principle of constitutionalism in ensuring social solidarity lies in the fact that it binds and urges any power to be considered with the weaker and less protected members of society as carriers of inalienable rights, including life and dignity.

At the first stage of its development, the Constitution only protected «ordinary people», and only from the state. In subsequent periods, the scope of constitutional protection of the individual, his freedom and dignity expanded. At the second stage of the development of world constitutionalism, within the framework of the tendency of solidarity, such protection began to spread to civil society institutions, which led to a conceptual change in the constitution, which began to assume not only protection, but also the assistance of society and state to its members who were in a difficult position. Finally, at the third, at the present stage, the idea of the value, freedom and dignity of the individual as the main value of constitutionalism has germinated to the international level and has been used to expand the scope of social solidarity in order to protect the rights of peoples and their assistance, as well as international protection of human rights.

The theoretical model of the hypothetical possibility of reforming the institutions of state power and civil society in Ukraine in the aspect of the concept of solidarity is considered, taking into account the fact that no political ideology can be considered obligatory. The concept of solidarity implies that the epicenter of civil society is a

person, his rights, freedoms and interests; civil society and state institutions are formed, since there is a need to create conditions for the normal life of a person, protection of his rights and freedoms. At the same time, state institutions must carry a double burden, providing through laws, firstly, conditions and opportunities for all people, and secondly, the normal functioning of civil society as a whole.

The paper also highlights the views on the implementation of solidarity in society through the constitutional principle of separation of powers. In accordance with the principle of separation of powers, the functions and, consequently, the powers between the legislative, executive and judicial authorities are strictly delineated, these bodies do not have the right to interfere with each other's competence, the more they substitute each other, carry out their activities independently, but thus control each other in order to prevent abuses, violations of the law, national sovereignty and freedom of the individual. The main idea behind it is the inadmissibility of usurpation of power and its arbitrariness in relation to the «little man» - it became a symbol of the rule of law. It is in this sense that this principle retains its significance for the maintenance and development of social solidarity in a society.

Taking into account the relevant international legal standards and foreign experience, proposals have been developed for defining the role of the concept of solidarity in implementing the strategic course of Ukraine on European integration.

The integration and cognitive mechanisms of the implementation of the concept of solidarity were proposed to recognize the technology of «reasonable power», tax policy, the ethics of nonviolence and «prohibition of evil».

The concept of solidarity in a modern developed society can be based solely on the real socio-political subjectivity and free loyalty of a citizen. At the same time, the authorities must acknowledge this subjectivity and not violate it - otherwise, in the end, everything can end with the collapse of the political system and riot.

The technology of «reasonable power» is seen as an evolutionary form of the concept of solidarity. For instruments of the «smart power» strategy, we refer to multilateral diplomacy, which results in the signing of a cooperation agreement. The main goals of «smart power» technology include preventing conflicts and increasing the

sustainability of global development, finding matching interests, and forming a system of collective leadership, improving the ordering of global politics, raising global confidence, and countering the one-sided, manipulative and simulation policies of states.

The introduction of a progressive scale of taxation of individuals' incomes will provide an opportunity to ensure the principle of social justice, which in the future will lead to a gradual reduction of the stratification in the income of the population of Ukraine. With progressive taxation, the tax rate increases as income increases subject to taxation. At the same time, a large proportion of national income goes from the high-income population to the relatively low income strata.

The problem of nonviolence largely reveals the essence of the concept of solidarity. The formation of a culture of nonviolence aims at the educational principles of tolerance and dialogue, which contribute to the development of an ill-fated, tolerant attitude to another thought, attitudes, and behavior. The goal is to solve peaceful means of social conflicts and contradictions, as well as to smooth the situations of identity crisis for an individual, social groups or society as a whole.

The most important prohibition is the prohibition of evil, since all legal prohibitions have the purpose of preventing the evil that arises or threatens to occur in violation of prohibitions.

Key words: concept, solidarism, solidarity, catholicity, consolidation, solidarity, consensus, common good, social group, european community, european integration, civil society, middle class, social partnership, social contract.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шевченко О. С. Розвиток державності в концепції солідаризму у поглядах європейських мислителів та в політико-правовій думці України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 6. Том 1. С. 48-52.
2. Шевченко О. С. The ideas of solidarity in the concept of building a civil society in Ukraine. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016 № 1 (11). С. 220-227.
3. Шевченко О. С. Філософсько-політичне розуміння концепції солідаризму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 83-93.
4. Шевченко О. С. Державний солідаризм у політико-правовому будівництві соборної України: етапи становлення та реалії сьогодення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. Том 99. № 2. С. 301-312.
5. Шевченко Е. С. Социальная справедливость и преодоление бедности в государстве за концепцией солидаризма. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2016. № 11 (38). С. 348-351.
6. Шевченко Е. С. Благотворительная деятельность как показатель социальной солидарности, исходя из концепции солидаризма. *Legea si Viata*. 2016. №12/2. С. 119-122.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Шевченко О. С. Регіональна дезінтеграція та демократія в солідарній Україні. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України : у 2 ч. (Київ, 29 жовт. 2015 р.). 2015. Ч. 1. С. 54-55.
8. Шевченко О. С. Мовний консенсус – запорука розвитку солідарної України. *Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців*

із права : матеріали IV міжвузів. наук.-теорет. конф. (Київ, 14 квіт. 2016 р.). 2016. С. 150-152.

9. Шевченко О. С. Політико-правова ідея солідаризму в державі та її реалізація в державотворенні України. *Від громадянського суспільства – до правової держави* : матеріали XII міжн. наук. конф. молод. вчених та студентів. (Харків, 22 квіт. 2016 р.). 2016. С. 445-448.

10. Шевченко О. С. Подолання конфліктів в етнорелігійній сфері як показник втілення концепції державного солідаризму в незалежній Україні. *Перші Миколаївські юридичні дискусії* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 18 трав. 2016 р.). 2016. С. 287-291.

11. Шевченко О. С. Проблема державного солідаризму в суверенній Україні: влада і громадяни. *Кафедра теорія держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 2 чер. 2016 р.). 2016. С. 180-183.

12. Шевченко О. С. Соціальна солідарність як відповідь на головний виклик сучасності. *Людина – суспільство – держава. Права та обов'язки: історія питання та сучасний стан* : матеріали Всеукр. наук. конф. (Кривий Ріг, 28 жовт. 2016 р.). 2016. С. 77-79.

13. Шевченко О. С. Державно-ідеологічна доктрина солідаризму – своєрідний консолідатор. *VII наукові читання, присвячені пам'яті академіка В. В. Конєйчикова* : матеріали наук. читань (Київ, 17 лист. 2016 р.). 2016. С. 159-161.

14. Шевченко О. С. Громадянська культура у розвитку ідеології солідаризму в демократичній державі. *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 23 бер. 2017 р.). 2017. С. 193-195.

15. Шевченко О. С. Ідеологія солідаризму в контексті забезпечення і захисту прав людини. *Захист прав людини в контексті реформування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції* : матеріали круглого столу (Київ, 1 чер. 2017 р.). 2017. С. 38-41.

16. Шевченко О. С. Що являють собою права людини за концепцією солідаризму? *Права людини і поліція у сучасному світі* : матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті С. Л. Лисенкова (Київ, 12 квіт. 2018 р.). 2018. С. 279-281.

17. Шевченко О. С. Ефективність концепції солідаризму в умовах реалізації антикорупційної політики. *Антикорупційне законодавство України: проблеми забезпечення ефективності* : матеріали круглого столу (Київ, 20 лют. 2018 р.). 2018. С. 106-108.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЛІДАРИЗМУ.....	25
1.1. Історіографія дослідження концепції солідаризму.....	25
1.2. Методологія дослідження концепції солідаризму.....	51
1.3. Поняттєво-категоріальний апарат концепції солідаризму.....	66
Висновки до розділу 1.....	81
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ СОЛІДАРИЗМУ.....	85
2.1. Сутність концепції солідаризму в поглядах європейських мислителів та політико-правовій думці України.....	85
2.2. Держава і право в концепції солідаризму: їх загальні закономірності становлення, функціонування та розвитку.....	109
2.3. Роль культури у формуванні та розвитку концепції солідаризму.....	126
Висновки до розділу 2.....	142
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПЦІЯ СОЛІДАРИЗМУ ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ.....	148
3.1. Реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні в аспекті концепції солідаризму.....	148
3.2. Роль солідаризму у реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію.....	178
Висновки до розділу 3.....	200
ВИСНОВКИ.....	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	209
ДОДАТКИ.....	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС	Європейський Союз
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
ВРУ	Верховна Рада України
ОДВ	Органи державної влади
МС	Місьцеве самоврядування
ОБСЕ	Організація безпеки і співробітництва в Європі
ОГС	Організації громадянського суспільства
НТСЕР	Національна тристороння соціально-економічна рада
ЄСХ	Європейська соціальна хартія
ЄКСП	Європейський комітет із соціальних прав
ЄКСЗ	Європейський кодекс соціального забезпечення.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Через збройний конфлікт на Сході України, воєнно-політичну нестабільність на Близькому Сході посилюється необхідність пошуку головної стратегії розвитку країни: діючої політичної системи, забезпечення національної безпеки, цілісності держави, соціального та економічного прогресу.

За сучасних умов, зважаючи на курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, нормативно закріплений у Конституції України, важливого значення набуває налагодження ефективного співробітництва з ЄС та Організацією Північноатлантичного договору (далі – НАТО). Це дозволить забезпечити більш сталий рівень колективної безпеки, впровадження європейських стандартів державного управління в Україні.

У зв'язку з цим, проблема формування вираженої державної стратегії розвитку України як суспільства і як держави, є однією з ключових для виживання і подальшого розвитку країни у процесі зближення України з ЄС. Концепція солідаризму, тим часом, є найбільш перспективною, на нашу думку, в сучасній Україні, яка здатна сприяти виробленню підходів до подолання соціально-економічного розшарування й подальшої поляризації суспільства, знаходження шляхів зменшення регіональних відмінностей, визначити напрями розвитку всебічної співпраці з ЄС тощо. Такі процеси мають відбуватися з урахуванням національної специфіки, а також використанням позитивного політико-правового досвіду європейських держав, які у цій царині вже здійснили свій поступ: Нідерланди, Франція, Німеччина, Австрія, Швеція.

Отже, актуальність дослідження полягає у необхідності детального аналізу концепції солідаризму як основи визначення власного шляху подальшого розвитку сучасної України.

Фундаторами концепції солідаризму обґрунтовано вважають Л. Дюгі і Е. Дюркгейма; у Новий та Новітній часи цю проблему досліджували французький філософ Ш. Жід, німецькі соціологи П. Барт, Л. Візе, Ф. Тьонніс,

німецький економіст і філософ Г. Пеш, французький політичний діяч Л. Буржуа та інші.

Водночас, на рубежі XIX-XX ст. склалася тенденція розрізняти категорії солідаризм і солідарність. Солідаризм розглядають як певну форму суспільних зв'язків, що базуються на загальних інтересах і моральних принципах співжиття людей у суспільстві та державі, а солідарність – як важливий імператив і закономірність розвитку суспільства, що знайшло відображення в працях таких відомих учених, як В. Вернадський, М. Грушевський, О. Конт, Р. Рорті, А. Швейцер та інші.

Безпосередньо аналізу категорій солідарність і солідаризм присвятили свої праці ідеологи українського національного руху – О. Бойдуник та М. Сціборський, пізніше В.-Ю. Данилів. У своїх працях вони критикували пануючі на той час доктрини лібералізму і соціалізму, пропонуючи солідаризм як альтернативу цим доктринам.

Хоча деякі напрацювання щодо концепції солідаризму були зроблені фахівцями у галузі теорії держави і права та в інших юридичних науках (Г. Зеленько, А. Зуйковська, М. Кармазіна, Л. Кочубей, Р. Ляшенко, О. Майборода, Н. Пархоменко, В. Перевезій, Т. Сенюшкіна, Ю. Шаповал та інші), ще й дотепер в Україні не існує її комплексного дослідження. Вищевикладене свідчить про необхідність комплексного осмислення концепції солідаризму та подальшого впровадження в процесі реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні, що й обумовило активізацію пошуків у цьому напрямку.

Обрана тема, окрім актуального теоретичного значення, має також і практичну важливість, а саме концепція солідаризму виявляє свою цінність для подолання наявних суспільно-політичних, економічних і соціальних проблем в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на

період до 2020 р., затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 рр., затвердженої 3 березня 2016 р. на загальних зборах Національної академії правових наук України, Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018-2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28/1), планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2016-2019 рр. Дисертація відповідає напрямам дослідницької діяльності кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ. Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол № 23 від 22 грудня 2015 р.) та включена до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 46, 2015 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є пізнання сутності теоретичних положень концепції солідаризму в сучасних умовах та з'ясування можливості практичної реалізації концепції солідаризму в процесі реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні.

Досягнення дослідницької мети зумовило необхідність вирішення таких *завдань*:

- встановити ступінь наукової розробки проблеми та окреслити джерельну базу дослідження, виділивши власну періодизацію;
- визначити методологію дослідження концепції солідаризму;
- сформулювати поняттєво-категоріальний апарат концепції солідаризму;
- охарактеризувати соціальну та ідеологічну основи формування концепції солідаризму;
- розкрити сутність концепції солідаризму на основі аналізу поглядів європейських мислителів та представників національної політико-правової думки;
- визначити закономірності становлення, функціонування та розвитку держави і права в концепції солідаризму, з огляду на аналіз теоретичних положень концепції солідаризму;

- з'ясувати роль культури у формуванні та розвитку концепції солідаризму;
- висвітлити теоретичну модель реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні в аспекті концепції солідаризму;
- проаналізувати Закон України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 р. № 2862-VI та на цій основі запропонувати напрями його удосконалення;
- розробити та запропонувати пропозиції щодо визначення ролі концепції солідаризму у реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією концепції солідаризму.

Предмет дослідження – концепція солідаризму, історія, теорія та практика впровадження її в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали підходи, філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові методи і принципи пізнання концепції солідаризму та її втілення в суспільну практику. Зокрема, *системний* підхід у дослідженні проблем, які розглядалися, дав можливість вперше включити у поле вітчизняного правознавства аналіз соціологічно-правових, філософсько-правових, політико-правових та економіко-правових ідей (підрозділи 1.1, 2.1). З метою забезпечення повноти й обґрунтованості дослідження було використано *діяльнісний* підхід, за допомогою якого вдалося дослідити концепцію солідаризму як складного динамічного явища, а також визначити її вплив на інші явища правової дійсності (розділи 1, 2, 3). *Інституційний* підхід застосовано для комплексного осмислення соціальних інститутів, їх вплив на правову систему (підрозділи 2.2, 3.1). *Науково-практичний* підхід дозволив автору виробити рекомендації щодо основних напрямів реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в аспекті концепції солідаризму, а також обґрунтувати доцільність заснування Інституту проблем солідаризму (Центру вивчення проблем солідаризму), відобразивши це в положеннях законопроекту «Про соціальне партнерство» (підрозділи 3.1, 3.2). За допомогою *діалектичного* методу визначено стан наукової розробки, методологію та теоретичні аспекти

концепції солідаризму (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). *Формально-логічний* метод аналізу дозволив розмежувати поняття «солідаризм», «солідарність», «соборність», «консолідація», «солідаризація», «соціальне партнерство» (підрозділ 1.3). *Герменевтичний* метод забезпечив формулювання дефініцій вищезазначених категорій, а також проміжних і загальних висновків по темі; дозволив розкрити сутність солідаризму в інтерпретації європейських мислителів та представників національної політико-правової думки (підрозділ 2.1). За допомогою *історичного* методу визначено етапи становлення та розвитку концепції солідаризму (підрозділ 2.1). *Формально-юридичний* метод дав змогу розкрити зміст нормативно-правових приписів, закріплених у чинному національному законодавстві (в тому числі, в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) (підрозділи 3.1, 3.2). *Порівняльно-правовий* метод використовувався при з'ясуванні спільних рис та відмінностей реалізації ідей солідаризму в державно-правовій практиці окремих європейських держав і України; застосовано для з'ясування відмінних рис концепції солідаризму та доктрини фашизму (підрозділ 2.1). Метод *правового моделювання* використовувався при підготовці рекомендацій про внесення змін та доповнень до чинного законодавства (практично втілити в життя концепцію солідаризму неможливо без змін у чинному законодавстві) (підрозділи 3.1, 3.2). Соціологічний метод *анкетування* сприяв можливості з'ясувати суспільну думку щодо необхідності та доцільності євроінтеграційного курсу України в аспекті концепції солідаризму (підрозділ 3.2). Автором також застосовувався принцип *сходження від конкретного до абстрактного*, що дозволив співвіднести явища солідаризм і солідарність як філософські категорії «ціле» і «частина», а в аспекті існування суспільного організму, соціальної практики – як філософські категорії «засіб» і «мета» (підрозділ 1.3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати досліджень Центру Розумкова, Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», соціологічної служби «Ukrainian Sociology servise» та соціологічного опитування громадян України в м. Києві (200 респондентів).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним теоретико-правовим дослідженням у юридичній науці, у межах якого висвітлено державно-правові аспекти концепції солідаризму.

У межах означеної роботи обґрунтовано низку наукових положень, що полягають у таких висновках і рекомендаціях:

вперше:

- проведено періодизацію дослідження концепції солідаризму в Україні, внаслідок якої виокремлено три етапи її вивчення в Україні (дореволюційний, післяреволюційний і сучасний); встановлено стан наукових розробок концепції солідаризму у Франції, Німеччині, США;

- визначено методологію дослідження концепції солідаризму через використання сукупності підходів (аксіологічний, системний, синергетичний та діяльнісний), методів (діалектичний, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, ідеалізації, історичний, порівняльний, герменевтичний, компаративний, правового моделювання, соціологічний) і принципів (об'єктивність, всебічність й повнота, правовий поліцентризм);

- сформульовано поняттєво-категоріальний апарат концепції солідаризму за такими критеріями: 1) політико-правовий; 2) соціально-політичний; 3) державно-правовий; 4) філософський;

- розкрито сутність концепції солідаризму на основі аналізу поглядів європейських мислителів і представників національної політико-правової думки, що полягає в подоланні внутрішніх суперечностей в державі, які уповільнюють практичну реалізацію цивілізаційного вибору України та передбачає неухильне поглиблення політичного діалогу на підставі єдиних юридичних прав і обов'язків для всіх членів, об'єднання громадян країни спільними цілями й прагненнями, формування дієздатного громадянського суспільства;

- визначено закономірності становлення, функціонування та розвитку держави і права з огляду на аналіз теоретичних положень концепції солідаризму, що полягають у виникненні права задовго до появи держави;

– з’ясовано роль культури у формуванні та розвитку концепції солідаризму у межах релігії (християнської віри), художньої творчості, української мови, національної освітньої сфери;

– запропоновано напрями вдосконалення Закону України «Про соціальний діалог в Україні» шляхом уточнення статей 8 і 13 даного Закону, а також сформульовано пропозицію щодо необхідності розробки Закону України «Про соціальне партнерство» на основі проекту від 10.09.2002 № 2173 (додатки);

удосконалено:

– теоретичну модель реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні в аспекті концепції солідаризму на принципах: 1) субсидіарності; 2) подоланні корупції в діяльності державних установ і правового нігілізму; 3) ефективності; 4) прозорості, відкритості та підзвітності; 5) гнучкості; 6) соціального партнерства;

– систему теоретичних знань щодо обґрунтування необхідності впровадження в Україні концепції солідаризму, закріплення її основних ідеологічних принципів при створенні законів в умовах реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію;

дістали подальший розвиток:

– положення щодо характеристики соціальних та ідеологічних передумов формування концепції солідаризму у контексті державотворення, який відбувався в період XVIII – поч. XX ст., зважаючи, що солідаризм виник у Франції в умовах розвитку буржуазних відносин і поширювався в Україні, виходячи із ідей французьких мислителів, які стали її фундаторами;

– ідеї про гіпотетичну можливість розвитку суспільних і державних інститутів на основі концепції солідаризму, враховуючи той факт, що жодна політична ідеологія не може вважатися обов’язковою.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, які містяться у дисертації, впроваджено та можуть бути використані в:

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшого розвитку теоретико-правових знань юридичної науки, які стосуються реалізації концепції солідаризму (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 8 жовтня 2018 р.);

– *освітньому процесі* – при викладенні курсів теорії держави та права, економічної теорії, соціології політики, галузевих та міжгалузевих юридичних дисциплін, розробці методичних і навчальних матеріалів з курсів «Теорія держави та права», «Історія вчень про державу та право». Крім того, окремі положення можуть використовуватись для підготовки та проведення занять з таких дисциплін, як «Правознавство», «Історія України», «Порівняльне правознавство», «Філософія права», «Соціологія права», «Юридична психологія» тощо, а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 8 жовтня 2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно. Усі сформульовані висновки та пропозиції є результатом особистих досліджень дисертанта. У співавторстві з Н. В. Заяць опубліковано статтю «Благодійна діяльність як показник соціальної солідарності, виходячи з концепції солідаризму», в якій авторська участь здобувача становить 50 % та стосується визначення характеристик благодійності, яка визначає соціальну солідарність. Ідеї та розробки, які належать співавтору опублікованої у співавторстві статті, у дисертації не використовувалися. Ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення позицій здобувача.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення і висновки дослідження апробовані автором під час його обговорення на засіданнях кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, де було виконано дисертацію, а також були оприлюднені на таких міжнародних і всеукраїнських наукових (науково-теоретичних і науково-практичних) конференціях: «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (Київ,

29 жовтня 2015 р.); «Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права» (Київ, 14 квітня 2016 р.); «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 22 квітня 2016 р.); «Перші Миколаївські юридичні дискусії» (Миколаїв, 18 травня 2016 р.); «Кафедра теорія держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку» (Київ, 2 червня 2016 р.); «Людина – суспільство – держава. Права та обов'язки: історія питання та сучасний стан» (Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 р.); «Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку» (Київ, 23 березня 2017 р.); «Захист прав людини в контексті реформування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції» (Київ, 1 червня 2017 р.); «Права людини і поліція у сучасному світі» (Київ, 12 квітня 2018 р.); «Антикорупційне законодавство України: проблеми забезпечення ефективності» (Київ, 20 лютого 2018 р.).

Структура та обсяг дисертації зумовлені поставленою метою та завданнями дослідження. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, поділених на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (258 найменувань на 23 сторінках) і семи додатків на 32 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 263 сторінки, з них основний текст – 208 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЛІДАРИЗМУ

1.1. Історіографія дослідження концепції солідаризму

Проблематика солідаризму є малодослідженою у вітчизняній юридичній думці. На жаль, українські правники оминають її в своїх наукових дослідженнях, створюючи тим самим своєрідний «інформаційний вакуум», що призводить до використання положень цієї концепції для різного роду некоректних порівнянь, невиважених політичних оцінок і висновків. Тому актуальним завданням залишається висвітлення різних аспектів концепції солідаризму.

Аргументом на підтвердження малодослідженості концепції солідаризму у вітчизняній правничій науці може слугувати і те, що в більшості енциклопедій і словників відсутнє визначення цього поняття.

Огляд літератури за темою дослідження свідчить про те, що теоретичне осмислення концепції солідаризму носить комплексний міждисциплінарний характер. Ця політико-правова концепція розглядається не лише представниками різних галузей юриспруденції, а й інших наук, зокрема, історії, соціології, політології, культурології, етнології, філософії, релігієзнавства, економіки.

З'ясуємо положення концепції солідаризму з позицій дослідників різних наук.

Концепція солідаризму є однією з концепцій, які базуються на висновках соціології. Її зв'язок із теорією соціальної держави, теорією держави загального добробуту, теорією соціологічної юриспруденцією та теорією правової держави полягає у тому, що вони ґрунтуються на суспільних ідеях досягнення консенсусу в державі на основі узгодження інтересів і потреб всіх соціальних верств.

Представники цих теорій виключають ідею класової боротьби, революційного шляху розвитку суспільства. Вони зосереджують увагу на

соціальному характері держави: соціально-економічні, культурні, екологічні права громадян забезпечуються за участю держави, яка здійснює активну соціально-економічну політику, спрямовану на перерозподіл коштів на користь найнезахищеніших верств населення, забезпечення зайнятості, соціальне страхування, розвиток доступної освіти, охорони здоров'я тощо [1].

Соціологами відзначається той факт, що в умовах консолідації соціуму «на перший план виходить питання про узгодження інтересів, цінностей і потенціалів усіх учасників суспільних відносин, тому соціальна теорія солідаризму, для якої це питання є ключовим, набуває нового звучання і цілком реальні перспективи затребуваності» [2, с. 7].

Мислителі, прибічники ідеї солідаризму, намагалися зрозуміти: що змушує людей жити спільно, чому для них стабільність і порядок у суспільстві є найвищою цінністю, які закони управляють міжособистісними стосунками тощо.

У науковій літературі небезпідставно наголошується на тому, що початок історіографії дослідження концепції солідаризму слід шукати у наукових працях французьких дослідників початку XIX ст., оскільки саме Франція стала батьківщиною концепції солідаризму. У цьому сенсі заслуговують на увагу теоретичні здобутки таких просвітників, як Е. Дюркгейм, Л. Буржуа, Л. Дюгі.

Їх наукові праці є першою спробою теоретичної розробки проблеми солідаризму. Вчені акцентували увагу на важливості та необхідності концепції солідаризму для розвитку суспільства.

В історії соціології вивчення соціальної злагоди, солідарності, як прояву суспільного стану, традиційно вважається сферою інтересів французького філософа і соціолога Е. Дюркгейма. Ним обґрунтовано поняття соціальної солідарності, визначений її зв'язок з проблемою розподілу праці. Він уперше звернув увагу на те, що розподіл праці є мирним способом вирішення гострих соціальних проблем.

Е. Дюркгейм у своїй відомій праці «Про розподіл суспільної праці. Метод соціології» [3] зауважив, що «сукупність відносин, підпорядкованих кримінально-правовій регламентації, являє собою лише незначну частину загальної

життєдіяльності, а відтак узи, які пов'язують нас із суспільством і впливають із спільності вірувань і почуттів, значно менш чисельні, ніж узи, що породжені розподілом праці» [3, с. 142]. Перефразовуючи Е. Дюркгейма, соціальна солідарність може виникати як на основі права, так і на основі суспільного поділу праці. Такий підхід передбачає, що розподіл праці, зумовлює таку собі всебічну і всепоглинаючу залежність людей один від одного, завдяки обміну результатами (продуктами) своєї трудової (професійної) діяльності, яка призводить до формування природної єдності індивідів і виявляється в їх інтегрованості та солідаризації у суспільстві.

У своїй роботі автор обґрунтовує ідею кореляції більш розвиненого розподілу праці з вищим рівнем суспільної солідарності. Це пояснюється тим, що в суспільстві з високим ступенем поділу праці існує величезна кількість професійних статусів і відповідних їм ролей. Таким чином, кожний індивід повністю концентрується на своїй вузько професійній сфері. Але оскільки індивіди змушені споживати блага, вироблені в інших сферах, виникає відчутна залежність між індивідами. Суспільство починає працювати, як єдиний організм (звідси назва – органічна солідарність) [4].

Отже, у трактуванні філософа Е. Дюркгейма, соціальна солідарність – це певна цілісність суспільного життя і, одночасно, вища імперативна вимога, вища універсальна цінність, яка визнається усіма членами суспільства. Солідаризмом він називає органічну солідарність, що виникає між представниками різних класів і професій в процесі загальної трудової і творчої діяльності.

Варто відзначити, що саме Е. Дюркгейм вперше підняв питання про корпоративний устрій як особливу «моральну спільноту», що породжує «динамічну гушавину» солідарної співтворчості.

Розвиваючи теорію соціального порядку і соціальної солідарності, Е. Дюркгейм переходить від теорії розподілу праці до теорії релігії. У своїй праці «Первісні форми релігійного життя. Тотемічна система в Австралії» [5] вчений, на основі аналізу соціальних коренів і соціальних функцій релігії, дійшов висновку

про те, що релігія, породжена суспільством, формує соціальні ідеали та зміцнює соціальну згуртованість.

Власне дюркгеймівська наукова спадщина стала тим вихідним джерелом, з якого його послідовники і сучасні вчені черпали та досі черпають наукові ідеї для наповнення доктринального дискурсу щодо соціальної солідарності, солідаризму, солідаризації новим змістом в умовах суспільних викликів [6, с. 52].

Вагомий внесок у розробку теорії солідаризму зробив відомий французький юрист і державний діяч Л. Буржуа. У праці «Солідарність» [7] ним була запропонована одна з основних теорій французького солідаризму – теорія соціального квазі-контракту. В цій роботі автор прагнув поєднати моральний і науковий аспекти ідеї солідарності, виводив перший аспект із другого.

У вищезазначеній роботі мислитель обґрунтовував необхідність морально-політичної єдності французької нації на основі ідей «квазі-контракту» та «соціального боргу» кожного індивіда.

Також Л. Буржуа стверджує, що закон солідарності є універсальним. З нього випливають права і обов'язки індивідів відносно один одного, сучасників, пращурів та нащадків. Обов'язок кожного стосовно інших, як стверджує автор, виникає не з довільного рішення, що знаходиться поза природою речей; він являє собою відшкодування тих вигод, які кожен отримує з суспільного стану, ціну за послуги, які асоціація надає кожному. Тому з самого народження індивід стає боржником стосовно інших: як тільки дитина, відірвана від грудей, остаточно відділяється від матері і стає окремою істотою, яка отримує ззовні продукти, необхідні для свого існування, вона стає боржником [8, с. 102]. Ця закономірність проявляється і в сучасних реаліях – громадянин не може існувати абсолютно автономно, оскільки своїми знаннями, культурою, налагодженим побутом він зобов'язаний зусиллям інших громадян.

Таким чином, Е. Дюркгейм у роботі «Про розподіл суспільної праці» та Л. Буржуа у праці «Солідарність» концепцію солідаризму визначили на основі ідеї солідарності як універсальної соціальної цінності і головної імперативної вимоги співжиття людей у суспільстві та державі.

Праці французького вченого-правознавця початку XX ст., автора доктрини юридичного солідаризму Л. Дюгі займають визначне місце в історії політико-правової думки. Варто наголосити, що він є засновником (основним автором) концепції солідаризму в історії державно-правових учень, який опирався на ідеї Е. Дюркгейма, Л. Буржуа та деяких інших мислителів соціологічної спрямованості.

У своїх наукових роботах («Функції сучасної держави» (1894), «Держава, об'єктивне право і позитивний закон» (1901), «Соціальне право, індивідуальне право і перетворення держави» (1908), «Перетворення державного права» (1913), а також в інших працях) Л. Дюгі обґрунтовував ідеї про те, що основою суспільства є нерівність людей, яка призводить до поділу суспільства на класи, кожний з яких виконує соціально необхідну функцію. Цим обумовлена соціальна солідарність, що розуміється як «факт взаємної залежності і поєднує між собою, у силу спільності потреб і поділу праці, членів роду людського» [9, с. 502].

Л. Дюгі обґрунтовував ідею створення синдикатів, аналогів корпорацій, що об'єднують індивідів за професійною ознакою, які служили завданню приборкання егоїзму капіталістів і вимог пролетаріату. «Завдання синдикалізму – компроміс між працею і капіталом»; «за солідаристською доктриною, – вважав вчений, – індивід не має ніякого права, він має лише соціальні обов'язки». Відносини між синдикатами будуватимуться на основі договорів, санкціонованих державою з погляду їх відповідності соціальній нормі солідарності. Уряд має здійснювати функції контролю і нагляду [9, с. 503].

За твердженням Л. Дюгі, солідарність сприяє розвитку суспільства, тоді як класова боротьба руйнує його. Досягнення компромісу між капіталом і працею, підприємцями-власниками і найманими робітниками має відбуватись ненасильницьким шляхом, врівноважуючи взаємини [10, с. 45]. Така рівновага досягається на засадах концепції солідаризму.

Вищенаведені судження вченого дозволяють розглядати концепцію солідаризму як модель, що покликана зміцнити єдність диференційованих на класи громадян, які здійснюють певну форму праці і несуть визначені соціальні

обов'язки. Вважаємо, що державі необхідно підтримувати саме таку систему, адже відступ від неї загрожує розпадом суспільства.

Подібний погляд поділяють німецькі вчені. У своїх наукових працях ці мислителі торкалися теми загострення соціальних суперечностей між індивідом і суспільством, а також пошуку консенсусу.

Солідаризм знайшов своє відображення у німецькій моделі «Третього шляху». Найбільш відомими представниками німецької моделі «Третього шляху» (солідаризму – авт. О. Шевченко) вважаються: А. Швейцер, О. Шпенглер, Е. Юнгер, Ш. Георге, К. Шмітт, Ю. Евола. Звернемося до аналізу їх наукових праць, в яких розкривається зміст поняття солідаризму.

Німецький філософ А. Швейцер у своїх наукових доробках виводить солідаризм із безкорисливої взаємодії, пошуку консенсусу, гуманності, розширення сфери солідарності з іншими людьми. Концепцію солідаризму він розкриває на основі етичного вчення, що ґрунтується на любові та співчутті до оточуючих. Достатньо повно це питання досліджене ним у книзі «Етика благоговіння перед життям» [11], в якій наголошується на тому, що благоговіння перед життям вимагає співчуття, любові, тобто любові як служіння іншим. Ми поділяємо думку А. Швейцера про те, що суспільна солідарність полягає в моральній вимозі творення добра. Жертовна любов до ближнього – вищий прояв етики солідарності. Її (цієї етики) проявом також є ідея соціальної справедливості та соціальної правди, пошук якої об'єктивно необхідний для України, конституційно визначеної як соціальна і правова.

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що саме етика людської солідарності може стати основою консолідації, яка набуває форми братерства, а не проявів егоїзму правлячої меншості.

Праця німецького філософа О. Шпенглера «Сутінки Європи» стала наріжним каменем формування, узагальнення та поширення нової парадигми критики ліберально-демократичного капіталістичного світоустрою, пізніше означеної терміном «консервативна революція», різновидом якої є солідаризм [12, с. 6].

Концепція «консервативної революції» або «Третього шляху» обґрунтовувала «особливий шлях» – шлях солідарності і національного відродження. Одним із його завдань було формування нової колективності на противагу партійній роздрібненості громадян, їхньому політичному протистоянню. Об'єднуючим елементом мала стати єдина батьківщина, спільна нація. Формування нової колективності мало б відбуватися за допомогою історичної наступності та станової конструкції. Необхідний елемент цієї конструкції – національний лідер, який мав би відповідати персонально перед нацією і спрямовувати діяльність усіх громадян до національної величі [13, с. 49].

Пророкуючи згасання і загибель європейської цивілізації, О. Шпенглер міркував про ті «здорові» сили суспільства, які здатні створити нове культурне ядро. Цю роль він відводив, перш за все, представникам «пруссакства, оновленого соціалізмом». Говорячи про «пруський характер», О. Шпенглер відзначав його «органічний», тобто «справді соціалістичний характер»: «Не «Я», але «Ми», колективне почуття, в якому кожна окрема особа абсолютно розчиняється. Не кожен стоїть за себе, а всі за всіх, з тією внутрішньою свободою у вищому сенсі – свободою покори, яка завжди відрізняла кращих представників прусського виховання» [14].

Серед учених, які досліджували концепцію солідаризму з погляду розвитку економіки, варто визначити авторитетного німецького філософа, ідеолога Консервативної Революції Е. Юнгера, який у своїй відомій книзі «Робітник. Панування та гештальт» [15] провів класичну для третього шляху межу між «Пролетарем» і «Робітником».

Вчений зазначав, що комуністичний, традиційно марксистський «Пролетар» – це нижчий елемент системи капіталістичного виробництва, потвора, породжена отруйним, антиекологічним містом, позбавлена нації, традиції, релігії, укоріненості, расової приналежності. Саме таку потвору, як крайню форму деградації, хотіли б поставити (і ставили, де могли) до керма влади ортодоксальні комуністи. Цій символічній фігурі Е. Юнгер протиставляв націонал-революційного «Робітника» – «якісного» творця цінностей, який усвідомлює

свою національну та расову приналежність, закоріненого в традиції, нерозривно пов'язаного з релігією та культом. Цей «Робітник» також зазнає експлуатації в капіталістичному суспільстві, як і «Пролетар», але відмінність між ними полягає в тому, що «Пролетар» породжений капіталізмом і поза ним просто втрачає сенс, тоді як «Робітник» лише поневолений капіталізмом, а визволившись від нього, як носій якості, ґрунтіства і традиції легко відтворить органічний, творчий і справедливий лад [16].

Безумовно необхідно відзначити, що ці погляди не втратили актуальності і у сучасний період. Концепція солідаризму визначає, що для добробуту суспільства в цілому і окремо його членів, кожен повинен працювати. Відповідно, дбаючи про себе, кожен дбає про безпеку цілого.

На основі досліджень німецьких вчених запропонуємо авторське визначення поняття солідаризму як «Третього шляху». Цей термін позначає позицію, яка протиставляє себе як марксизму, так і лібералізму. Солідаризм («Третій шлях», «Третя позиція») – це така модель, яка на противагу ліберальним концепціям «невтручання», концепції марксистського колективізму, обґрунтовує необхідність державного регулювання, прийняття соціально зорієнтованих законів, принцип добровільності об'єднань і ґрунтується на ідеї солідарної взаємодії.

Національний солідаризм – це базова ідеологія США. Основними цінностями народу США є: вільний розвиток людини і суспільства, недопущення жодних обмежень; опора на власні зусилля, життя власною працею; чесність; солідарність, поєднання особистого і спільного блага; виборність і суспільний контроль; справедливість; захищеність життя і власності, в тому числі силою власної зброї [17].

Згадані вартості записані у Білль про права (англ. Bill of Rights) – у перші десять поправок до Конституції США, які від 15 грудня 1791 р. виконуються донині [17].

Народ США розглядається як колективна особистість, солідарна спільнота, єдиний соціальний організм, тому конституція написана від першої особи і

починається з преамбули: «Ми, народ Сполучених Штатів, щоб створити досконаліший союз, установити правосуддя, забезпечити внутрішній спокій, запровадити спільну оборону, сприяти загальному добробуту та убезпечити нам самим і нашим нащадкам блага свободи – видаємо і встановлюємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки». Таким чином проявляється базова ідеологія солідаризму в США [17].

Пануючі в суспільній свідомості населення США ідеї солідаризму свідчать про те, що саме духовне буття людини спричиняє формування солідаризму як такого, що являє собою ідеальну форму регулювання відносин між людьми.

Американський філософ і політичний діяч Д. Сорос, намагаючись зрозуміти «що не так з Америкою», в одній із праць дійшов висновку, що головна вада полягає в так званому «консюмеризмі», тобто споживацтві. Причому йдеться, насамперед, про надто велике схилення перед успіхом, що вимірюється грошима, у збиток сутнісним цінностям» [18, с. 105]. Внаслідок цього «Америка зазнає поразки. Ейфоричне суспільство, зовсім не стурбоване пошуками істини, не вміє подивитися в очі суворій дійсності. Це робить його вразливим для різного роду брехливих ідеологій» [18, с. 111]. У змістовному аналітичному дослідженні відзначається, що для стабільності та розвитку держави оптимальною є концепція солідаризму.

Американський філософ, політичний економіст Ф. Фукуяма обстоює ідею «сильної держави», побудованої на засадах солідаризму. В своїй відомій праці «Довіра» [19] він справедливо визначає можливість таких форм посткапіталістичної економічної організації як, наприклад, довічний найм робочої сили в Японії в режимі саме неформальної, неоформленої у вигляді юридично значущого контракту домовленості між працею і капіталом у рамках принципу корпоративізму, ставить у пряму залежність від необхідності існування в країні особливого духовного клімату, атмосфери взаємної довіри, що в дійсності означає здатність до максимальної консолідації суспільства, заснованого на постматеріальних цінностях [20, с. 215].

США є головним геополітичним союзником України в переході до постіндустріальної формації і творенні цивілізації Міжмор'я. Для того, щоб цей союз був повноцінним і продуктивним, Україні необхідно розуміти ідеологію США і самій розвиватися в напрямку цієї ідеології [17].

Щодо розгляду концепції солідаризму в українських джерелах, то можна виокремити такі етапи її дослідження: дореволюційний, післяреволюційний і сучасний.

Проблема об'єднання суспільства була однією з найголовніших проблем для українського народу. Розвиток історіографії проблеми умовно можна поділити на три основні періоди: перший – дореволюційний (70-ті рр. XIX ст. – 1917 р.); другий – післяреволюційний (1917 – 90-ті рр. XX ст.); третій – сучасний, який розпочався з 1990-х рр. У дореволюційний період до неї звертались в своїх наукових працях державні політичні і громадські діячі Т. Шевченко, І. Франко, Б. Кістяківський, Ю. Липа; у післяреволюційний період – О. Бойдуник, В.-Ю. Данилів, О. Салтовський; у сучасний період – Г. Зеленько, А. Зуйковська, М. Кармазіна, Л. Кочубей, О. Постол, В. Корнілов, В. Сікора, О. Шморгун, А. Окара, М. Віхров, В. Воронкова, Е. Заграва, І. Каганець, Т. Метельова, О. Гофман, Т. Попкова, В. Сендеров та інші.

У працях першого періоду формували початкові уявлення про історію консолідації соціуму. Початок дослідження концепції солідаризму було покладено Т. Шевченком. Його, на нашу думку, і можна вважати першим українським ідеологом солідаризму у дореволюційний період. У своїх творах він окреслює недоліки розділеного соціуму, духовно збіднілої еліти, класового егоїзму та відсутність відповідальності [21, с. 146].

Значний доробок із дорадянської історіографії становлять праці стосовно ролі традицій у реалізації концепції солідаризму. Значення традицій в концепції солідаризму висвітлив І. Франко. Його наукові доробки, присвячені концепції солідаризму, характеризують проведення необхідних реформ через механізми держави, які дозволять уникнути кривавої різанини і досягти бажаного результату при максимальному забезпеченні прав і свобод усіх членів спільноти [22].

І. Франко був переконаний, що «в майбутньому суспільному ладі місце держави всюди заступить адміністрація суспільних утворень, обрана всіма членами общини, повіту тощо» [23, с. 452]. Тож майбутнє державне управління він уявляв як громадське самоуправління, що поєднає спадщину минулого та паростки майбутнього й сприятиме національному солідаризму [24, с. 107].

Український правник Б. Кістяківський у своїх дослідженнях концепції солідаризму намагався поєднати соціалізм із лібералізмом, був прихильником компромісної єдності групових інтересів суб'єктів державотворення. Як прибічник солідаризму, вчений допускав класову боротьбу, що може виникнути з розмежуванням класів людей з різними економічними і соціальними інтересами, в якості органічної складової організації конституційної правової держави. Він стверджував, що уряд має формуватися в партійний спосіб, а політичні партії мають представляти різні соціальні класи [25, с. 135].

Яскравим представником концепції українського солідаризму в дореволюційний період був відомий державно-політичний і громадський діяч Ю. Липа. Розглядаючи сутність концепції державного солідаризму у своїй статті «Солідаризм раси» [26], він, зокрема, зазначає: «Українська раса – це раса солідаристів, для яких суспільний ідеал – група, а не індивідуальність. Найприродніше місце українця – це перебування в групі, а ніколи – поза групою. В групі розвивається він найліпше. Українське суспільство було, є і буде як образ взаємовідносин груп. Тому нема іншої дороги до організації української раси, як тільки укладання взаємовідносин українських груп. Расова солідарність – це не з'їзд, не зібрання, не арифметична сума груп, це відчуття організму раси. Ніяка імпровізація, ніякий експромт-історія, лишень – договір груп як вияв єдності характеру раси» [26]. Отже, головною ідеєю Ю. Липи в його працях є ідея України як цілісності з тисячолітньою історією та традиціями.

Таким чином, проведений нами аналіз дореволюційної історіографії доводить підвищений науковий інтерес до теми концепції солідаризму другої половини XIX – початку XX ст. Протягом зазначеного періоду досліджувалися різноманітні аспекти концепції солідаризму, такі, зокрема, як забезпечення прав і

свобод усіх членів спільноти, укладання взаємовідносин українських груп, національно-духовна єдність. Праці дослідників дають підстави зробити висновок про важливість громадської єдності у даний період як основного чинника солідаризації суспільства.

Можна стверджувати, що силу ряду причин політичного та ідеологічного характеру державотворчі процеси в Україні протягом усього наступного післяреволюційного періоду життя України розглядалися дослідниками з позицій ідей солідаризму.

Серед найгрунтовніших досліджень післяреволюційного періоду варто виокремити таку працю, як «Національний солідаризм» [27] громадського і політичного діяча О. Бойдуника. У цій книзі [27] ним здійснена спроба обґрунтування необхідності стабільного функціонування солідаристського суспільства як єдності ліберально-ринкової, державно-капіталістичної та корпоративної соціальних парадигм за домінування національного чинника.

У вищезгаданій праці він, зокрема, зазначав: «Національний солідаризм є найбільш природнє явище в здоровому суспільно-національному організмі. Так само, як плин у посудині, в яку посудину ми його не взяли б і в яку площину ми не ставили б цю посудину, щоразу буде повертатись до площини морського плеса, так само народ – у якій ситуації він не знаходився б, у яку форму життя ми його не організовували б, він завжди і всюди, всіма своїми частинами держиться своєї національно-духовної єдності й на неї рівняється. Національно-духовна єдність і природня окремішність народу є запорукою відносності назовні так, як національна солідарність чину чи дії є запорукою внутрішнього замирення. А обидві вони є запорукою привернення і збереження політичної самостійності і суверенності народу [27, с. 122].

Вищевикладене свідчить про те, що в основі солідаризації суспільства лежать такі цінності як спільна ідентичність і спільна історія, відчуття національної гордості і прихильності до нації, єдиний культурний простір, порозуміння, злагода, терпимість та відповідальність.

У 1950 р., в університеті міста Інсбрук (Франція) молодий французький учений, виходець із України, В.-Ю. Данилів захистив дисертацію на ступінь доктора державних наук. Роботу можна назвати комплексним узагальненням існуючих теорій солідаризму, у якій автор виділив основні постулати цього вчення. Одразу після здобуття незалежності, учений, в уже поважному віці включився в наукову дискусію навколо ідеологічного наповнення українського державотворення [28, с. 133].

У книзі «Солідарність і солідаризм» солідаризм і комунізм розглядаються вченим як дві продуктивні і теоретично розроблені глобальні альтернативи капіталізму, що мають суттєві відмінності. На основі аналізу економічних функцій та принципу приватної власності вчений визначає систему солідарності, що залишає за собою право унормовувати і регулювати взаємини між економічною діяльністю індивіда, суспільством і державою. В.-Ю. Данилів дійшов висновку, що «державою має право задля добра суспільства втручатися у сферу народного господарства» [29, с. 31].

Варто зауважити, що у пострадянській історіографії акцент у вітчизняній науці робився на визначення концепції солідаризму з позицій функціонального призначення держави, її ролі у житті суспільства.

Вбачається, що в умовах сьогодення необхідно обґрунтувати нові концептуальні підходи до вирішення досліджуваної проблематики, які враховуватимуть українські реалії буття громадянського суспільства і державного апарату та забезпечать консолідацію соціуму.

Саме з цих методологічних позицій нами будуть аналізуватися питання, пов'язані з роллю концепції солідаризму в розробці наукових основ українського державотворення в сучасних реаліях, зокрема, тих, що виникають у зв'язку з проведенням в Україні адміністративної реформи.

Важливим джерелом систематизованої інформації щодо ідей солідаризму у вітчизняній науці пострадянського періоду є монографія О. Салтовського «Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя)» [30]. В ній автор визначає ідею національного

солідаризму як один із провідних мотивів української політичної думки ХХ ст. У зазначеній праці вчений обґрунтовує тезу про те, що потреба людей об'єднуватися у такі групи виникає завдяки процесу, в ході якого конструюються спільні проблеми чи запити, що згуртовують їх членів. На нашу думку, такі групи утворюються тільки після того, як люди обговорили, узгодили та сформулювали проблему й визнали її актуальність. В цьому і полягає ідея солідаризму.

Створення незалежних держав після розпаду СРСР на початку 90-х рр. створило умови для науковців України у переосмисленні історичного минулого, дозволило всебічно і об'єктивно розпочати дослідження.

Комплексне обґрунтування ідеї втілення солідаризму в суспільній практиці України вже понад двадцять років проводиться фахівцями Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Вагомий внесок в обґрунтування ідеї солідаризму як підґрунтя побудови Української держави зробили такі вчені як Г. Зеленько, А. Зуйковська, М. Кармазіна, Л. Кочубей, О. Майборода, В. Перевезій, Т. Сенюшкіна, Ю. Шаповал.

У науково-аналітичній доповіді «Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення» [31], підготовленої за результатами виконання наукової роботи «Політичні технології формування суспільної солідарності в Україні» згадані науковці, з огляду на розуміння категорії солідаризму, що утвердилося у політології, аналізують стан суспільної солідарності в Україні у його морально-психологічних проявах, насамперед, таких як, гуманістичні цінності та довіра, оцінюють роль найбільш впливових суспільних акторів у солідаризації країни, розглядають перспективи втілення ідеї солідарного суспільства в Україні. Акцентується увага на таких важливих, в умовах консолідації українського суспільства, цінностях, як громадянство, єдність у культурному розмаїтті, політичний і соціокультурний діалог, стабільність, порозуміння і злагода.

Політолог Г. Зеленько у своїй науковій праці «Інституціональне забезпечення державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства та утвердження особистості» обґрунтовує тезу про те, що в умовах

розбудови соціально відповідального співтовариства розвиток громадянського суспільства повинен відбуватися поступовим зближенням принципів солідарності громадян і солідарності держави та громадянина. Дослідник підкреслює, що розвиток інститутів громадянського суспільства відбуватиметься шляхом здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення нормативно-правової бази для розвитку громадянського суспільства – щодо прийняття законів України про: мирні зібрання; місцевий референдум; внесення змін до деяких законів України щодо участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення і т.д. [32, с. 81].

Вищевикладене дає можливість для відповіді на питання про взаємозв'язок людини, держави та суспільства в концепції солідаризму. Найкращий показник рівня суспільного розвитку в солідарній державі – добробут і щастя індивіда, який є основною складовою суспільства. Саме людина – основа соціального устрою, найвища цінність. Лише у громаді створюються умови для вільної самореалізації особистості. Держава, як найбільш всеохоплююча форма солідарності, що реалізує мету досягнення загального блага, тим самим веде до створення найбільш повних і всебічних форм людської солідарності [33, с. 36, 40].

У своєму дослідженні «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України» Г. Зеленько порівнює еволюцію досягнення суспільної згоди, рівень консолідації і взаємодії еліти та суспільства цих держав. Поява у Польщі в 1981 р. відкритої опозиції «Солідарність», яка прагнула до утвердження свого морального і політичного панування в суспільстві, сприяла поступовому визріванню консенсусу між елітою і суспільством. Натомість в Україні, де політико-державницька доктрина досі залишається невизначеною, аналогічні модернізаційні цикли призводять до цілком інших результатів: завжди існував своєрідний розрив між прагненнями еліти і суспільства, а також між поглядами населення західного і східного регіонів, що не сприяло формуванню загальнонаціональної стратегії розвитку [34, с. 47-50].

А. Зуйковська у своїй праці «Ціннісні засади суспільної солідарності у риторичі Президентів України» обґрунтовує необхідність дослідження

солідаризму на основі солідарності – морально-етичному постулаті, на який повинен спиратись увесь суспільний устрій. Науковець, зокрема, зазначає, що подібно до соціальної довіри й відповідальності, солідарність є соціальною цінністю, яка підтримує цілісність суспільства; проявляється у відчутті спільності інтересів і цінностей, у дотриманні взаємних обов'язків, які у безконфліктний спосіб уможливлюють обмін суспільними благами; є ознакою, що перетворює сукупність людей на спільноту, гуртуючи їх навколо спільних потреб та інтересів [35, с. 532].

М. Кармазіна у своїй праці «Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.)» [36] дослідила солідаризм на основі соціально-економічних процесів, що мали місце на українських землях впродовж XIX ст. і які обумовили приєднання українців до західноєвропейського націотворчого процесу. У цій роботі основний акцент зроблено на ідеї солідаризму інтелігенції, її патріотизмі і професіоналізмі як передумовах розбудови солідарної держави. Українську політичну думку науковець розглядає як спробу української самосвідомості збагнути проблеми свого колективного існування й організації [36, с. 10].

Л. Кочубей – авторка наукової статті «Громадська думка: інструментарій формування у процесі утвердження суспільної солідарності» [37], розглядає концепцію солідаризму як систему ідей при моделюванні стратегій політичного розвитку. Вона, зокрема, відзначає, що розвиток еволюційного процесу характеризувався перевагою в становленні людського співтовариства як інтегруючої основи, зростанням потреби у взаємодопомозі індивідів, формуванням солідарних груп взаємопідтримки. Дослідниця також вказує на той факт, що у світлі очевидних невдач втручання держави у сферу суспільних інтересів, політики, практики, вчені здійснюють пошук нового змісту громадської взаємодії, яка ґрунтуватиметься на таких соціальних процесах: об'єднання, визнання, комунікація, взаєморозуміння, довіра. Ці процеси є важливими складовими ідеї солідаризму [37, с. 146-147].

Зауважимо, що нинішні політична та економічна нестабільність в Україні, слабкість вищих ешелонів влади і активізація громадськості створюють унікальні можливості для швидкого демонтажу існуючої соціальної системи та консолідації суспільства на засадах національного солідаризму. Подальші реформаторські зміни, за концепцією державного солідаризму, можливі лише за наявності влади з авторитетним лідером, який користується довірою і підтримкою більшості громадян країни, і стратегією майбутнього розвитку держави, що легітимована суспільством [37, с. 151].

Л. Кочубей у науковій праці «Технології формування солідаризму у громадській думці: світовий досвід для України» [38] проаналізувала досвід втілення концепції солідаризму у зарубіжних країнах. Основою етнічного, релігійного і навіть економічного патріотизму, вважає вчений, повинен стати передусім міжособистісний, духовно-психологічний зв'язок на засадах спільних культурно-гуманістичних цінностей, що мають одночасно національне і загальнолюдське значення [38, с. 377].

Унікальність японського досвіду втілення солідаризму, на думку автора, пов'язана з появою в післявоєнний період феномену «корпоративна людина». Основними якостями корпоративної людини, як стверджує Л. Кочубей, є старанність, працьовитість, лояльність, відданість справі та групі, до якої вона належить. Саме цими характерними рисами пояснюється стрімке економічне зростання Японії в епоху Мейдзі або її відродження і перетворення в могутню державу в післявоєнний період [38, с. 379].

Це твердження доводить, що кожний суспільний лад має певні правила та усталені інституції. В Україні схильність до створення неурядових об'єднань, вектор зацікавленості політикою та рівень міжособистісної довіри зумовлені зовсім іншими соціально-економічними та культурно-історичними умовами, ніж в Японії. В українській ситуації, з урахуванням і природних, і символічних ресурсів – багатих земель, великої території, талановитих та розумних людей – реалізація солідаризму в державі можлива за рахунок розвитку громадянської та національної ідентичності. Солідаризм, маючи культурне підґрунтя, з'являється

внаслідок тривалого еволюційного розвитку суспільства та продуманої державної політики [38, с. 379-380].

О. Постол у науковій праці «Ідеологічний стан сучасного українського суспільства» [39] обґрунтовує конструктивні пропозиції щодо мирних шляхів виходу з політичної кризи на основі положень концепції солідаризму. Вона відзначає, що солідаризм – це світоглядно-доктринальна система, ідеї якої актуалізувалися під впливом розгортання процесів глобалізації і з виникненням мультикультурних суспільств. Солідаризм як ідейно-політична течія та доктринальна система пропонує цілком ефективні «рецепти» подолання конфліктів у державі та наближення суспільства до ідеалів соціальної злагоди [39, с. 223-224].

У зв'язку з процесом формування солідарної держави значний інтерес представляє монографія відомого політолога В. Корнілова «Донецько-Криворізька республіка: розстріляна мрія» [40]. В ній, зокрема, втілення ідеї, що складає предмет дослідження, розглядається на прикладі Східної України, як своєрідного регіону, об'єднаного з іншою частиною України на засадах концепції солідаризму.

В. Сікора у своїй праці «Національна ідея в економіці (українська перспектива)» [41] стверджує, що саме національно-державна ідея солідаризму є обов'язковою запорукою економічного успіху України, як і всіх країн світу. Учений переконливо доводить, що без національної ідеї солідаризму неможливо запровадити в Україні солідарні відносини (довіру, співробітництво, взаємодопомогу, працьовитість і т.д.), які нині є найважливішими і найпотрібнішими на сучасному рівні економічного розвитку.

Аналіз змісту вищезгаданої наукової праці дає підстави для умовиводу про те, що з солідаризмом пов'язані такі поняття, як держава, право, влада, справедливість, обов'язок, а з солідарністю – духовність, моральність, досконалість.

У серії наукових публікацій («Україна: шлях відродження» (1994) [42], «Основний зміст поняття «українська національна ідея»» (1997) [43],

«Інтелектуальні корені українського солідаризму» (2002) [44], «Антитоталітарний потенціал китайської соціально-світоглядної традиції» (2002) [45], «Солідаристсько-корпоративна парадигма антикризового розвитку України» (2010) [46], «Концептуальні проблеми стратегії розвитку України: європейський та загальноцивілізаційний виміри» (2010) [47]) О. Шморгун обґрунтовує актуальність солідаризму як концепції українського відродження. Слушною є думка ученого про те, що, на жаль, деякі українські партії, які задекларували намір взяти на озброєння доктрину солідаризму, на сьогодні ані у своїх програмних документах, ані, тим більше, в реальних діях не підтвердили серйозність своїх реформаторських гасел [48].

У своїй статті «Інтелектуальні корені українського солідаризму» О. Шморгун стверджує, що український солідаризм є концентрованим вираженням української національної ідеї на сучасному етапі розвитку людської цивілізації [44, с. 33].

У науковій праці «Солідаристсько-корпоративна парадигма антикризового розвитку України» [46] автор розглядає державний солідаризм у межах солідаристсько-корпоративної парадигми. Він наголошує, що консолідуючий і навіть авторитарно-мобілізаційний потенціал корпоративно-солідаристської моделі розвитку має бути задіяний не тільки для вирішення глобальних проблем сучасності, а й безпосередньо протистояти катастрофічній тенденції екологічного і духовного саморуйнування суспільства масового споживання. Для більшості ж нинішніх посткомуністичних держав, і в, першу чергу, для України, реалізація соціально-інноваційних переваг корпоративізму (солідаризму) є чи не єдиним шансом подолання економічного й технологічного відставання від країн світового «ядра» [46, с. 395, 398].

О. Шморгун у своїй праці «Концептуальні проблеми стратегії розвитку України: європейський та загальноцивілізаційний виміри» [47] наголошує, що шляхом подолання глибокої системної кризи в країні є вибір солідаристської моделі економіки та суспільного устрою загалом, про що свідчить історія розвитку економічно розвинених країн в XIX – XX ст.

Автор підкреслює, що суспільним ідеалом солідаризму (корпоративізму) є забезпечення максимальної єдності у розвитку особистісного й соціального начал, за якого підвищення власного добробуту і якості життя (а в кризових ситуаціях – виживання) нерозривно пов'язано з долею професійною, яка, у свою чергу, детермінована процвітанням батьківщини.

А. Окара у своїй праці «Соціальна солідарність як основа нового «світотворчого» проекту» [2] заперечує можливість ототожнення понять солідарність і солідаризм, оскільки перше є «механізмом соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку колективного організму, який дозволяє максимально використовувати можливості всіх членів суспільства для індивідуального і всезагального блага», а друге – принципом побудови соціальної системи, в якій її члени (громадяни, сім'ї, етноси, релігійні конфесії, соціальні групи, політичні партії, бізнес-корпорації та ін.) володіють реальною правовою і соціально-політичною суб'єктністю, на основі якої їх права, можливості та інтереси можуть бути консолідовані і солідаризуватися заради досягнення консенсусних цілей (загального блага) в соціальних рамках різного масштабу (локального, загальнонаціонального, глобального)» [6, с. 52].

На думку вченого, «одна з важливих проблем солідаризму пов'язана із визначенням сфер, у яких встановлюються солідарні стосунки. Будь-який аспект ідентичності людини, колективного суб'єкта або держави може стати основою для солідаризації – із носіями такої ж або близької ідентичності проти носіїв іншої. Виправдано говорити про солідаризацію на основі інтересів, цінностей і інститутів» [2]. А відтак, солідаризація, на думку дослідника, може бути різною, залежно від сфери життєдіяльності і соціального стану людей: і громадянською, і соціально-політичною, і економічною, і станово-кастовою, і майновою, і освітньою, і культурною, і мовною, і етнічною, і цивілізаційною, і расовою, і гендерною, і регіональною, і професійною і т.д. [6, с. 53].

У науковій статті ««Націократія» Миколи Сціборського і «третій шлях» України» М. Віхров характеризує націократичний проект М. Сціборського, що

ґрунтується на «трьох китах», якими є націоналізм, економічний солідаризм і авторитаризм [49].

Як вважає М. Віхров, «За Сціборським, в ході історичного розвитку нація набуває все більш складної внутрішньої структури. Це є наслідком поглиблення поділу праці, що супроводжує науково-технічний прогрес. Утворюються класи, соціальні групи, різниця між якими дедалі поглиблюється, виходячи за межі суто професійних відмінностей у культурну та політичну площину. Зростаюча диференціація потребує дедалі більших зусиль і можливостей щодо координації соціальної системи та гармонізації суспільних відносин. Національна держава покликана реалізовувати та зберігати органічність нації, виступаючи у ролі керманіча, захисника та арбітра всіх внутрішніх протиріч. Поряд з цим, держава постає реалізацією нації як суб'єкта міжнародної політики – недержавна нація не відіграє самостійної ролі і приречена на підлеглисть та другорядність» [49].

Економічний солідаризм, у розумінні М. Сціборського, підводить під національну солідарність відповідний економічний устрій – державний синдикалізм. Синдикалізм – це об'єднання людей за принципом їхньої професійно-господарської спеціалізації для охорони своїх професійних інтересів. Синдикалізм перетворює окремі соціальні групи, об'єднані в синдикати, в функціональні частини національно-державного організму – так, як розподіл праці, породжуючи диференціацію, водночас сприяє розвитку солідарності. Фактично, як стверджує М. Віхров, Сціборський ретранслює ідею Дюркгейма про зв'язок розподілу праці і соціальної солідарності [49].

Варто зауважити, що дійсно у розумінні необхідності створення професійних груп (синдикатів) задля впровадження нових форм соціальної регуляції, український мислитель поділяє погляд Е. Дюркгейма. В основі синдикалізму націократії лежить сприйняття членів суспільства як виробників певних матеріальних та духовних цінностей – соціальна роль індивіда або групи визначається їхньою виробничою функцією [49].

Гармонізацію приватних, синдикальних і національних інтересів буде забезпечувати держава. Як стверджує М. Віхров, державний контроль, за

М. Сціборським, має розповсюджуватися на провідні галузі економіки: військово-промисловий комплекс, важку промисловість, транспорт тощо. Нижчий рівень усуспільнення, муніципалізація передбачатиме контроль над комунальним господарством: електростанціями, системою водозабезпечення тощо. Державній регуляції підлягатиме цінова політика та певні сфери торгівлі. Всі інші галузі економіки будуть сферою приватної ініціативи [49].

У своїй науковій праці «Формування концепції солідаризму в контексті соціологічного аналізу» [50] В. Воронкова аналізує можливу сучасну концепцію солідаризму, яка розвивається на основі соціального партнерства, діалогу, толерантності, соціального миру, синергетичної парадигми організації, що базується на законах самоорганізації, подолання ризиків, досягнення високих стандартів. Ми поділяємо думку вченої, з приводу необхідності досягнення в умовах кризового стану українського суспільства стабільності, консенсусу, толерантності за допомогою солідаризму, що включає одностайність, спільність інтересів, соціальну згуртованість колективу, в ході якої досягаються певні цілі та розв'язуються суспільні задачі, єдність команди.

Дослідниця обґрунтовано вважає основним напрямом у державотворенні нової політичної еліти прискорену розбудову атрибуту соціальності держави з конкурентоспроможною економікою, здатною забезпечити людський розвиток, гідний рівень та якість життя громадян, що є метою концепції солідаризму [50, с. 132-133].

Е. Заграва, відомий дослідник явища глобалізації та пов'язаних з нею макроекономічних і макросоціальних процесів, у своїй праці «Глобалізація і нації» аналізує новітні поступи всесвітньої економіки і шукає шляхи виживання української нації в сучасних умовах; показує згубність двох крайнощів – всесилля держави та радикального неолібералізму. Автор пропонує «Третій Шлях» (солідаризм) – шлях до перемоги над грабіжницьким українським олігархізмом та врятування української нації [51].

Е. Заграва відзначає, що всю історію людства, людина була включена у систему соціальних зв'язків, одним із головних елементів яких був патерналізм.

Людина в племені, в селянській громаді, в феоді, в античному полісі чи в міській комуні середньовічного міста завжди почувала себе частинкою спільноти, яка тією чи іншою мірою дбала про неї. Потреба захищеності та належності до великого колективу (що і посилює цю захищеність), хоча і в різному ступені, але є одною з фундаментальних фізіологічних потреб будь-якої людини і навіть будь-якої стадної живої істоти. Зазначене доводить актуальність концепції солідаризму [52].

На думку вченого, Україна має відстоювати інтереси всієї нації, спиратись на потужний державний сектор. Так розвинеться справжня ринкова економіка, матеріальну підтримку одержить українська нація та культура, Україна стане конкурентноздатною у світі глобалізації [51].

У своїй праці «Сучасність і солідаризм» Е. Заграва розглядає концепцію солідаризму як найоптимальнішу для України, оскільки порятунок вбачається у соціальній справедливості. Солідаризм був побудований як рівновага між внутрішніми елементами одної країни (корпораціями (працедавцями), народом (працівниками) і державою). Концепція солідаризму, як стверджує вчений, покликана бути духовним провідником нації – в цьому полягає сенс її існування [52].

Особливості втілення солідаризму в Україні за принципом пропорційного представництва у органах влади, власне у керівництві державою представників різних верств (класів) населення, досліджує І. Каганець. У своїй науковій праці «Постіндустріальний солідаризм – ідеологія творення цивілізації Міжмор'я» він дійшов умовиводу, що має прикладний характер: у солідарному суспільстві підтримується баланс прав і обов'язків. Усі соціальні групи зобов'язані якомога якісніше виконувати свої функції і сприяти іншим групам якісно виконувати їхні функції – шляхом допомоги, спонукання, заохочення [53]. Відповідно, у солідарному (традиційному) суспільстві панує духовна єдність і доброзичлива взаємна вимогливість. Подібно до організму, структурованого на системи, органи і клітини, традиційне суспільство структуроване на варни, територіальні громади, ділові корпорації, духовні братства [53].

На думку вченого, світогляд традиційної спільноти передбачає поєднання особистого і колективного блага: збагачення кожного збагачує всю спільноту, а збагачення спільноти робить багатшим кожного її члена. Автор дійшов наступного висновку, що має прикладний характер: збагачення еліти відбувається одночасно із збагаченням народу в цілому і кожного його члена зокрема. Натомість збагачення частини спільноти за рахунок інших її членів, у тому числі й наступних поколінь, вважається аморальним і неприпустимим [53].

У своїй іншій науковій праці «Пшениця без колючок: Хрестове Євангеліє без вставок і спотворень» [54], І. Каганець відзначає, що формування Третього Гетьманату (національний солідаризм – ідеологія Третього гетьманату) як передової форми державної організації є ключовою умовою подолання Україною актуальної кризи і здійснення переходу на вищий рівень еволюційного розвитку. Нова держава буде виразником волі Українського народу як організованої духовної Громади – Церкви. Чим вищий рівень державного діяча, тим вища його інтеграція в життя національного організму. Найвища виборна посадова особа – Гетьман – уже не належить собі, кожна мить його життя належить його народові. Ключовим інструментом контролю за діяльністю гетьмана, а також активізації творчого потенціалу народу має бути постійний відкритий моніторинг стану справ у державі. Головною метою Третього Гетьманату є поліпшення якості життя українського народу, його економічний і цивілізаційно-расовий прогрес. Тому головні зусилля держави мають бути спрямовані на освіту населення та його оздоровлення [54, с. 553-554].

У науковій статті «Ідеологія солідаризму: реанімація пройденого чи спроба «імплементатії» європейських цінностей в український ґрунт?» [55] Т. Метельова аналізує ціннісну основу концепції солідаризму, виявляє її різновекторний потенціал. Вона вказує, що неоднорідність і поліфонічність ідей солідаризму зумовлює можливість його імплантації у найрізноманітніше політичне середовище. Дослідниця виявляє характерні особливості переосмислення ідей солідаризму в сучасному українському політикумі та суголосність його ціннісних засад специфіці українського світогляду [55, с. 203].

Т. Метельова у своєму дослідженні формує поняття солідарності «по-українськи» – це не механічна солідарність поєднаних авторитарною чи тоталітарною владою «гвинтиків». Однак і не соціально-утилітарна солідарність, солідарність – взаємодопомога, як її здебільшого інтерпретує західноєвропейська політологічна думка. Органічна і свідомо обрана солідарність як принцип взаємин у суспільстві потребує єднання на ґрунті спільних цінностей, що як цінності не раціоналізуються, а переживаються.

Наукова праця О. Гофмана «Солідарності та «абстрактні правила» в суспільстві XXI ст.» [56] присвячена формам соціальної інтеграції. Соціальну солідарність, що є формою прояву концепції солідаризму, вчений розглядає як єдність із визначеними людьми («своїми») та спільну ідентичність людей із членами своєї групи; в основі цього типу соціальної інтеграції вбачається опозиція «ми – вони», «свої – чужі», незалежно від якихось загальних правил.

Вчений наголошує на тому, що важливу роль ідея солідарності відіграє в різних соціальних рухах, які обстоюють значення громадянського суспільства, заснованого на активній діяльності місцевих співтовариств і неурядових організацій, в яких різні форми локальної солідарності взаємодіють і об'єднуються в солідарність громадянську [56, с. 253].

О. Гофман відзначає, що юридичні норми, як і взагалі правила, часто є підпорядкованими окремим партикулярним солідарностям. Йдеться, зокрема, про доволі поширені форми солідарності: кумівство, кунацтво, клановість, клієнтелізм. Звідси ще одна реальність на державному рівні – корупція [56, с. 255].

Зауважимо, що всі вищезгадані форми «квазі-солідарності» солідарності, а також корупція є реальністю сучасної України.

Всі партикулярні солідарності, як стверджує у вищезгаданій праці О. Гофман: політичні, сімейно-родинні, національно-етнічні, релігійні, класові, корпоративні, професійні тощо, – мають і можуть мати позитивне значення тільки при їх включеності у солідарність громадянську. Без неї, якими б потужними і

всеохоплюючими вони не здавалися, несуть величезний потенціал дезінтеграції руйнування [56, с. 256].

У своїй статті «Солідарність і солідаризм як соціальна і наукова проблема» [57] Т. Попкова прагне не тільки з'ясувати окремі тлумачення цих понять на різних історичних етапах розвитку наукової думки, але й виявити існуючу між ними змістовну схожість і відмінність. Узагальнюючи різні підходи до розкриття змісту цих понять, вчений, зокрема, акцентує увагу на розумінні солідарності як «реального стану суспільства, характерних соціальних відносинах між взаємопов'язаними і взаємозалежними соціальними суб'єктами», а солідаризм пропонує тлумачити більш широко: і як політичну концепцію, і як філософське вчення, і як соціальну технологію, і як відповідну управлінську практику, що засновується на ідеї вищого блага, солідарності та узгодженості інтересів і цінностей [57].

У науковій праці «Солідаризм і принцип оптимальної підтримки» В. Сендеров акцентує увагу на «принципі субсидіарності» – ідеї оптимальної підтримки, яку вчений виводить із теорії солідаризму [58]. Спільнота і держава зобов'язані багатосторонньо підтримувати тих, хто потребує.

Підсумовуючи розгляд історіографії дослідження концепції солідаризму українських дослідників через виділення дореволюційного, післяреволюційного та сучасного етапів періодизації, звернемо увагу, що розвиток наукового інтересу українських дослідників до даної теми визначається дослідженнями в державно-політичних, громадських, правничих і економічних аспектах. Зумовлено це розвитком самої концепції солідаризму в зазначених умовах, яка направлена на подолання внутрішньої роз'єднаності в державі, соціальної нерівності громадян в Україні.

Отже, історіографічний огляд наукової літератури, присвяченої солідаризму, свідчить про те, що основний наголос у наукових доробках вчених зроблено на соціологічних, політологічних, філософських та економічних аспектах досліджуваної проблематики. Водночас, своєрідною прогалиною у

юридичній науці є відсутність комплексного монографічного дослідження, яке б торкалося саме державно-правового аспекту концепції солідаризму.

1.2. Методологія дослідження концепції солідаризму

Центральна проблема визначення сутності багатьох державно-правових явищ, як правило, пов'язана з постановкою і вирішенням важливого дослідницького завдання – теоретичного обґрунтування методологічних основ дослідження явищ і процесів, що становлять предмет наукової розвідки.

Методологія дослідження є тим науковим базисом, який забезпечує якість, впорядкованість та ефективність наукового пошуку.

Термін «методологія» походить від грецьких слів «methogēs» – пізнання і «logos» – вчення. Отже, це вчення про методи дослідження, про правила мислення при створенні певної теорії. Головна мета методології – вивчення і аналіз методів, засобів, прийомів, за допомогою яких отримують нові наукові знання як на емпіричному, так і теоретичному рівнях пізнання [59, с. 63, 65].

Важливе місце в дослідженні проблем методологічного забезпечення юриспруденції належить фундаментальним працям відомих українських і зарубіжних учених: С. Гусарєва, С. Алексєєва, О. Зайчука, М. Кельмана, О. Крушельницької, Д. Керімова, М. Козюбри, А. Колодія, М. Костицького, Л. Луць, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, В. Пазенка, В. Боняк, О. Петришина, П. Рабіновича, В. Селіванова, О. Скаун, С. Сливки, О. Скрипнюка, І. Тімуш, О. Тихомирова, М. Цвіка та ін.

Поняття методології досить складне, свідченням чого є його різна інтерпретація в наукових джерелах, не розмежування методології і методів дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як: 1) вчення про науковий метод пізнання та перетворення світу; його філософська, теоретична основа; 2) сукупність методів дослідження, що використовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [60, с. 664].

Найчастіше методологію трактують як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. А методикою вважають сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом [61, с. 144].

Характеризуючи методологію юриспруденції, П. Рабінович зауважує, що це система філософсько-світоглядних підходів (матеріалістичний, ідеалістичний, діалектичний, метафізичний), методів (загальнонаукових, групових та спеціальних) і засобів науково-юридичного дослідження (емпіричні та теоретичні), а також вчення про їх використання в пізнанні право-державних закономірностей [62, с. 215].

Незважаючи на широкий науковий дискурс з досліджуваного питання, у літературі немає усталеного погляду стосовно поняття «методологія». У широкому розумінні слова методологія – це «діяльність, пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи не лише, власне, пізнання, а й виробництво. Можна сказати, що методологія ... є теорією людської діяльності» [63, с. 6]. У вузькому розумінні методологія являє собою «сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, які використовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності з дослідження заздалегідь визначеної мети» [64, с. 5-6]. Саме такий підхід до інтерпретації поняття «методології», на нашу думку, переважає у науковій літературі.

Вважаємо слушною висловлену в науковій літературі думку з приводу завдання методології, яке полягає в тому, щоб чітко визначити такі методи дослідження соціальних явищ, які, по-перше, відповідають самому об'єкту дослідження, тобто адекватні природі досліджуваного явища, а, по-друге, дають теоретичне уявлення про систему методів конкретного явища, що треба сприймати як теорію, звернену до практики. При цьому методологію не можна трактувати тільки як науково-дослідницький інструментарій, а слід мати на увазі, що це, перш за все, теоретичне уявлення про саме явище й про можливості його вивчення з метою практичного вдосконалення, бо без цього ніяке вдосконалення

соціальної практики не має сенсу, а реформування буде щонайменше неефективним, якщо навіть не шкідливим [65, с. 34].

На системному характері методології наголошує і А. Кучук. Вчений методологію теорії держави та права визначає як систему принципів, підходів і методів пізнання державно-правових явищ, зокрема, закономірностей виникнення, функціонування і розвитку держави та права, а також учення про цю систему [66, с. 21].

У цій роботі ми зосередили увагу на методологічних підходах, наукових методах і принципах, які мають загальнонауковий характер та визначають теоретичну основу розуміння змісту концепції солідаризму.

Базовим елементом методології дослідження концепції солідаризму є її методологічні підходи. Огляд наукової літератури, присвяченої такому елементу методології свідчить про різну інтерпретацію цього поняття.

На думку О. Скаун, методологічні підходи являють собою сумативне утворення. Науковець вбачає призначення загальних (методологічних) підходів у визначенні фронтальної стратегії юридичного дослідження, актуалізації його своїми цілями і завданнями у випадку, коли виявляється недостатність власних методів і виникає необхідність у використанні інших методів – філософських, загальнонаукових [67, с. 24].

С. Гусарєв та О. Тихомиров розглядають методологічний підхід як один із основних компонентів парадигми, сукупність взаємозалежних наукових методів. Вчені вважають, що методологічний підхід об'єднує різноманітні взаємозалежні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких один або кілька є головними, а всі інші підпорядковані їм, залежні від них, мають допоміжний характер. До таких підходів правники відносять: історичний, логічний, герменевтичний, ціннісний (аксіологічний), гуманістичний, кібернетичний, комплексний, системно-функціональний, функціонально-структурний [68, с. 73-75].

Не вдаючись у дискусію з приводу змісту поняття методологічного підходу, лише зауважимо, що предмет нашого дослідження зумовлює необхідність

використання аксіологічного, системного, синергетичного та діяльнісного підходів.

Аксіологічний підхід широко використовується в правничій науці, забезпечує дослідження солідаризму з погляду визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; утвердження та забезпечення прав людини як головного обов'язку держави; визнання вільного розвитку людини не засобом, а метою розвитку суспільства і держави. В основі цього підходу лежить теорія природних прав людини [69, с. 55-56].

«Як учення про цінності, взяте у контексті світоглядного розуміння людини, аксіологія дозволяє характеризувати ієрархію цінностей, що склалися стосовно конкретного світогляду й антропології, описувати їх зміст стосовно конкретної цивілізації, взятої у певному історичному часі», – наголошує С. Калінін [70, с. 270]. Таким чином, це є підтвердженням важливості врахування під час дослідження концепції солідаризму її різних ціннісних установок.

Водночас, зазначимо, що особливо загострилося це питання у період становлення епохи постмодерну, коли відбувалася (і частково продовжує відбуватися) глобальна криза фактично всіх соціальних систем, «багато концепцій та ідей, що здавалися фундаментальними, стійкими та загальновизнаними (суверенітет держави, лібералізм, необмежені права людини і т. д.) фактично досягли якихось меж, коли проблеми вже не можуть аналізуватися і прогнозуватися за допомогою таких концепцій» [70, с. 269]. Посилилась актуальність аксіологічного підходу в концепції солідаризму.

Важливість використання цього підходу у дослідженні концепції солідаризму зумовлена і близькістю її до моралі, яка завжди була частиною і ознакою цивілізаційної, ментальної приналежності, цементуючою основою соціуму і також не кодифікованою складовою соціального контракту [71, с. 14].

Методологічного значення для вирішення завдань наукового дослідження набуває також висвітлення системного підходу. Методологічна специфіка даного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і

механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи [72, с. 5].

Так, реалізація концепції солідаризму характеризується різноманітними технічними, організаційними, економічними та соціальними питаннями і проблемами, методами і засобами, вирішення яких концентрується навколо єдиних цільових програм [72, с. 6].

Системний підхід визначає також необхідність розчленовування концепції солідаризму як багатокомпонентного об'єкту, на основі принципу найбільшої важливості зв'язків для системи при різноманітності їхніх типів у кожній конкретній складовій системи. Обґрунтований вибір найбільш адекватного варіанта розчленовування здійснюється за допомогою виокремлення співмірної одиниці аналізу (наприклад, суб'єкт господарювання, орган державної влади тощо). На такому підґрунті досліджуються основні властивості системного об'єкта при нерозривному зв'язку структури та функції в їх динаміці [72, с. 8].

Синергетичний підхід є одним з «наймолодших» з-поміж інших методологічних підходів. З приводу нього А. Венгеров зауважує, що теорія держави та права поступово починає вбирати і методологію, що йде від синергетики – нової науки про самодовільні, самоорганізовані, випадкові процеси. Ці методологічні ідеї дозволяють краще зрозуміти різні процеси самоуправління і управління в державно-правовій сфері, особливо при розвитку демократичних начал у місцевому самоуправлінні, у структурі виконавчої влади. Нові дані про конструктивну роль випадку у суспільному розвитку глибоко пояснюють суб'єктивний фактор у державно-правовому житті суспільства, дозволяють поряд з закономірними причинно-наслідковими зв'язками врахувати і випадкові, вірогідні зв'язки [73, с. 23].

Істотна відмінність синергетики від інших традиційних методів (мається на увазі, передусім, діалектичний метод пізнання – авт. О. Шевченко) наукового пізнання, як вважають О. Джужа, Р. Калюжний та Ю. Орлов, полягає в том, що

вона, вивчаючи складні системні утворення, досліджує при цьому не сутність складових частин (елементів цих систем, що є змістом класичного наукового аналізу), а, насамперед, – характер системних зв'язків між цими елементами. Такий підхід дає незвичайні результати, головним з яких, очевидно, є відкриття універсальних закономірностей, які однаково властиві всім системним утворенням незалежно від рівня складності елементів, що їх складають: фізичним, хімічним, біологічним, екологічним, психологічним, соціальним, технічним [74, с. 3].

Вчені обґрунтовано наголошують на тому, що дію законів синергетики можна спостерігати винятково в динамічних (рухомих), змінюваних системах. При цьому рух у складній системі слід розуміти у філософському сенсі – як її розвиток, що з позицій синергетики розглядається як послідовність процесів структуризації (упорядкування) і деструктуризації (хаотизації). Крім того, варто мати на увазі, що розвиток системи може відбуватися не тільки в часі, але й у просторі (у формі просторового розподілу або ж експансії) [74, с. 6].

Термін «синергетика» запропонував німецький вчений Г. Хакен; (synergetikos у перекладі з давньогрецької означає «співробітництво, спільна дія»). Цей термін акцентує увагу на узгодженість взаємодії частин при створенні структури як цілого. Синергетика, синергетичний підхід виникли в процесі розвитку теорії складних систем. Об'єктом вивчення синергетики є складні системи, що самоорганізуються. При цьому під самоорганізацією розуміється безповоротний процес, що приводить в результаті кооперативної дії підсистем до утворення складніших структур усієї системи. Основною відмінністю самоорганізації від інших процесів, наприклад від процесів зростання, являється якісна зміна стану, в якому знаходиться система, і те, що ця зміна відбувається стрибком [75, с. 47].

В контексті теми дослідження, заслуговують на увагу міркування вищевказаних учених про вплив «параметру порядку» на соціальну систему. Соціальні відносини, будучи елементами соціуму як системи, перебувають у постійному русі, утворюючи структури. Ці структури формуються певною мірою

не упорядковано і не завжди сприяють руху соціуму в напрямку стану-атрактору. Їх упорядкування відбувається через усвідомлену діяльність людини й здавна здійснюється у формі права. Однак не будь-яке упорядкування сприяє суспільному прогресу. Багато століть законодавець намагається привнести в соціальну систему «параметр порядку» зовні у вигляді власної волі, що ґрунтується на амбіціях правителів або ідеологічних догматах. Такий підхід не відповідає основним положенням синергетики й у загальному випадку може бути розцінений як волюнтаристичний, що виходить з розуміння вирішальної ролі волі особистості в суспільному розвитку. Як стверджує Г. Хакен, «систему, що самоорганізується найчастіше приводять до хаосу саме контрольовані зовні процеси». Видатним науковим досягненням Г. Хакена, як стверджують вчені, є обґрунтування того, що параметр порядку завжди зароджується всередині системи. Це твердження має фундаментальний характер і по відношенню до соціально-правових явищ означає, що, мабуть, єдино правильним методом, організації громадського життя є стимулювання процесів самоорганізації соціуму. Неефективною виявляється політика маніпулювання соціальними процесами, що не враховує законів саморозвитку суспільства. Синергетика переконливо доводить неслухняність поглядів на суспільство як об'єкт, абсолютно підконтрольний владі, розвиток якого визначається виключно вольовими управлінськими рішеннями. Найбільш далекоглядний підхід у керуванні суспільством має ґрунтуватися на тому, щоб виявити й стимулювати процеси суспільної самоорганізації, зважаючи на їх об'єктивний характер [74, с. 8].

За рахунок синергетичного підходу солідаризм розглядається як своєрідна стратегія мобілізації соціуму в період серйозних криз або загроз й різко підвищує мобілізаційні можливості соціуму та його ефективність. Це відбувається при усвідомленні різними соціальними групами спільності інтересів і здійснення ними погоджених дій [12, с. 5], що призводить до самоорганізації.

На основі синергетичного підходу сучасне громадянське суспільство аналізується як відкрита система з нелінійним розвитком, що здатна до

самоорганізації задля утвердження громадянських і політичних свобод, соціальної справедливості і правопорядку.

Ми виявили, що окремих член суспільства є центром мережі інтеракцій з іншими суб'єктами, здатним спровокувати ланцюгову реакцію спільної діяльності останніх між собою – сприяти їх самоорганізації. Доведено, що процеси самоорганізації суспільства активізуються за допомогою впливу державної влади, яка має завдання дбати про загальне благо, особливо піклуватися про нужденних. Держава представляє собою завершення спільної людської діяльності.

Дослідження за цим напрямом дозволило поглибити наше розуміння соціально-політичної реальності, виходячи із концепції солідаризму, а також розширити можливості синергетичного підходу для політичних досліджень, у т. ч. і для вивчення різних аспектів функціонування концепції солідаризму в Україні. Застосування синергетичного підходу дозволило пояснити особливості розвитку концепції солідаризму із соціальних, політичних і економічних ознак в контексті співробітництва, консенсусу і толерантності.

Отже, можна зробити висновок про принципову можливість дослідження концепції солідаризму з позицій синергетики, оскільки вона характеризується системністю, складністю й динамічністю. Саме за даною концепцією відбуваються процеси самоорганізації, які, по суті, є формою взаємодії (протистояння, руху) елементів системи під впливом чинників зовнішнього середовища [74, с. 7].

Діяльнісний підхід є важливою складовою категоріального апарату соціальної філософії, поряд із такими поняттями як людина, цивілізація, суспільство, суспільно-економічна формація, суспільні відносини тощо.

Характеризуючи сутність діяльнісного підходу С. Гусарев зазначає, що діяльність виступає пояснювальним фактором, який дає змогу узгоджено поєднати зміст і форму юридичної діяльності, розмежувати мету діяльності суб'єктів та учасників, охарактеризувати засоби у співвідношенні із завданнями, визначити основні та другорядні складові у структурі діяльності, впритул підійти до методики визначення її ефективності [76, с. 310].

Вчений виокремлює такий понятійний ряд, що використовується у методиці діяльнісного підходу: рух, активність, соціальна активність, поведінка, дія, діяльність, принцип діяльності, метод діяльності, методика діяльнісного підходу, середовище діяльності, структура, мета діяльності, результат діяльності, ефективність діяльності [76, с. 310].

В контексті теми цього дослідження, діяльнісний підхід може бути використаний для виявлення тенденцій, загальних закономірностей або особливостей здійснення певного виду соціальної діяльності, підпорядкованої ідеї солідаризму.

Дослідження концепції солідаризму пов'язується з її функціонуванням, розвитком, де здійснення людської діяльності є першоосною будь-якого динамізму. Якщо йдеться про історико-правові дослідження, то вивчення концепції солідаризму в ретроспективі взагалі не уявляється без детального аналізу діяльності людей, їх громадських, політичних об'єднань, взаємодії людських формувань, політичного правління або творчості окремих діячів тощо. Діяльнісний підхід, як провідна ідея, методологічна установка, вимагає від нас відшукувати причинні зв'язки між подіями в суспільстві через їх детермінацію предметної діяльності членів суспільства [77].

Так, можна зробити висновок, що у межах діяльнісного підходу сформувалося чітке уявлення про принцип єдності свідомості та діяльності, що є одним з ключових при вивченні спільної діяльності індивідів. Сутність діяльнісного підходу передбачає пояснення солідаризму у нерозривній єдності з діяльністю людини.

Наступним елементом методології дослідження концепції солідаризму є метод пізнання. Огляд спеціальної літератури, присвяченої методології, свідчить про те, що вчені розкривають зміст цього поняття по-різному. З цього приводу О. Скакун зауважує таке: «у загальному розумінні метод – це шлях, спосіб (багато способів (їх множинність)) досягнення поставленої мети і вирішення завдань дослідження; він відповідає на запитання: як пізнавати?» [67, с. 19].

А. Кучук під методом пізнання розуміє сукупність прийомів і способів пізнання держави та права [66, с. 23].

На думку С. Гусарєва та О. Тихомирова, метод юриспруденції, як засіб пізнання, є способом відбиття і відтворення в мисленні досліджуваного предмета. Головними елементами методу, стверджують вчені, є: принципи, правила, прийоми, способи і засоби [78, с. 79].

Аналіз вищенаведених суджень вчених про метод пізнання свідчить про те, що вчені поєднують у визначеннях цього поняття такі елементи: а) спосіб (або їх множину) [67, с. 19]; б) прийоми, способи і засоби пізнання [66, с. 65]; в) принципи, правила, прийоми, способи і засоби [78, с. 79].

З приводу внутрішньої структури методу пізнання ми поділяємо погляд С. Гусарєва та О. Тихомирова, адже саме в ньому акумульовані як методологічні, так і технологічні аспекти використання теоретичного інструментарію дослідження концепції солідаризму.

Огляд літератури за темою дослідження свідчить про те, що вже традиційним став поділ методів дослідження на три різновиди: філософські (або їх іще називають світоглядними), загальнонаукові та спеціальнонаукові (або приватнонаукові).

Зважаючи на предмет нашого дослідження, продуктивним в плані пізнавальних можливостей є діалектичний метод. Його пізнавальні можливості, по відношенню до предмета нашого дослідження, реалізуються через три основних закони діалектики (переходу кількісних змін у якісні, єдності і боротьби протилежностей, заперечення), а також через парні філософські категорії, до яких відносять одиничне і загальне, причину і наслідок, необхідність і випадковість, зміст і форму, сутність і явище, можливість і дійсність та ін.

Суспільство, за цим методом, як система відносин, передусім, економічних, політичних, культурних, екологічних, соціальних, сімейних та ін.:

- 1) постійно розвивається (еволюціонує) в напрямку набуття якостей (властивостей) громадянського суспільства;

- 2) взаємопов'язано з такими явищами як держава і право;

3) вищезазначені соціальні процеси відбиваються у суспільній свідомості у вигляді різних наукових концепцій, в тому числі, концепції солідаризму (в цьому виявляється зв'язок соціальної матерії та свідомості).

Оскільки діалектика є вченням про всезагальні зв'язки та розвиток явища, використання цього методу дозволило розглянути солідаризм у всій сукупності його зовнішніх і внутрішніх зв'язків як динамічний феномен, що постійно розвивається.

Діалектичність в нашому дослідженні полягає, передусім, у вивченні всіх сторін концепції солідаризму, а також її зв'язку з іншими сферами життя, де реалізуються її властивості. Наприклад, неможливо вивчення солідаризму не акцентуючи увагу на суспільстві, у вимірі якого він існує. З точки зору сучасної філософії, суспільство – це сукупність різних частин та елементів, які тісно пов'язані між собою, постійно взаємодіють та становлять собою окремий цілісний системний організм.

Враховуючи цю цілісність, при вивченні концепції солідаризму приділено увагу й таким «вбудованим» в нього елементам системи, як політика, культура та ін. Останній тезис підтверджує й те, що перелічені соціальні феномени – це структурні компоненти суспільного ладу, покликані виконувати найважливіші функції з метою збереження і розвитку самого суспільства, їх наповнення, зміст та вектор розвитку зумовлені існуючими соціальними, культурними та економічними умовами.

Отже, у процесі роботи над дисертацією діалектичний метод надав змогу дослідити проблеми втілення концепції солідаризму в єдності її соціального змісту та юридичної форми, сприяв системному аналізу концепції солідаризму в умовах розвитку сучасного суспільства. Охоплюючи солідаризм в усіх його зв'язках і опосередкуваннях, цей метод допоміг виробити найзагальніші поняття і категорії концепції, відіграючи синтезуючу роль у всій сукупності її досліджень.

Наступну, другу групу складають загальнонаукові методи, що використовуються у більшості наук, передусім, це формально-логічні методи аналізу, синтезу, історичний, герменевтичний методи.

Аналіз передбачає уявний поділ цілого на складові частини. Використання цієї логічної операції є продуктивним у плані виокремлення суттєвих ознак понять, що складають предмет досліджуваної теми, зокрема, ідей рівноправності, справедливості, свободи, християнської любові.

Ідеалізація як метод аналізу концепції солідаризму найбільш повно, на нашу думку, відповідає характеру досліджуваного явища. Вона становить собою мисленнєвий процес, що передбачає виділення концепції солідаризму як абстрактного об'єкту, принципово не існуючого в об'єктивній реальності, що й є віддзеркаленням концепції солідаризму: не реальність, проте надії на її перспективи або вектор.

Саме в процесі ідеалізації відбувається граничне відволікання від реальних властивостей і якостей концепції з одночасним втіленням у її зміст утворених правових понять та ознак, які не існують у реальності (наприклад, вдосконалення правової сфери через внесення в неї нових, не існуючих до того положень).

Метод синтезу – протилежний аналізу спосіб пізнання, що полягає в дослідженні явища в цілому на основі об'єднання пов'язаних один із одним елементів у єдине ціле. За допомогою цього методу забезпечується цілісність змісту досліджуваних категорій, а також цілісність проміжних і загальних висновків. Наприклад, однотайність, спільність інтересів, соціальна згуртованість становлять зміст концепції солідаризму.

Особливого значення набув історичний метод наукового дослідження державно-правових явищ. Будь-яке правове явище, кожний правовий інститут має свою історію становлення і розвитку. Це в певній мірі стосується й концепції солідаризму. На сучасному етапі розширюється значення історичного методу, який дає можливість виявити тенденції розвитку концепції солідаризму на різних етапах розвитку країни.

Історичний метод вимагає, щоб державно-правові явища вивчалися не лише у розвитку, а з урахуванням специфічних умов існування окремих народів, країн, регіонів, в тому числі, з урахуванням історичних традицій, особливостей культури, звичаїв, соціокультурного коріння [79, с. 19].

Пізнавальні можливості цього методу дозволять визначити етапи становлення та розвитку концепції солідаризму в політико-правовій думці учених – представників європейської правової традиції.

Завдяки даному методу ми простежили історію розвитку солідарного об'єднання людей, починаючи від родини і кінчаючи державою, проаналізували становлення солідаризму як соціально-політичної концепції в Європі та Україні протягом XIX – XXI ст. Тобто дослідили генезис концепції солідаризму.

В результаті його застосування нами оцінена попередня теорія та практика солідаризму як явища, що розвивається під впливом факторів, які відповідають певному історичному етапові, а також визначено роль концепції солідаризму як основи сучасного розвитку інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні в цілому. Він надав можливість розглянути специфіку концепції солідаризму як історико-правового об'єкта відповідно до конкретного історичного періоду розвитку держави тощо.

Герменевтичний метод пізнання ґрунтується на сукупності принципів, правил і способів тлумачення юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так і інших правових документів, а також наукових монографій і інших письмових праць учених [78, с. 75]. Його гносеологічні можливості дозволили розкрити сутність солідаризму в інтерпретації європейських мислителів та представників національної політико-правової думки на основі нормативно-правових актів, а також наукових праць.

Третім різновидом методів є спеціальнонаукові (приватнонаукові) методи. Це методи наукового пізнання, що розроблені окремими суспільними та технічними науками і використовуються теорією держави і права.

Близьким до герменевтичного методу, з огляду на здійснювані завдання (аналіз змісту чинного законодавства і практики його застосування державними органами), є спеціально-юридичний метод. Його сутність полягає в описі державно-правової практики, юридичних норм тощо. З його допомогою встановлюються зовнішні ознаки правових явищ, їхні відмінності, обґрунтовуються поняття та їх визначення [80, с. 14].

Використання цього методу дозволяє розкрити зміст нормативно-правових приписів, закріплених в чинному національному законодавстві (в тому числі, в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (далі – ВРУ)), в яких теоретичні положення концепції солідаризму отримали юридичну форму закріплення.

Крім спеціально-юридичного методу до групи спеціально-наукових методів також відносять компаративний (метод порівняльного правознавства), правового моделювання та соціологічний методи.

Останнім часом значна увага науковців приділяється компаративному методу досліджень правових систем світу. В основі даного методу лежить порівняння чи зіставлення об'єктів за будь-якими подібними властивостями, у результаті якого виявляється загальне і відмінне між цими об'єктами.

Варто наголосити на тому, що компаративний метод має певну історію свого застосування для аналізу політичних феноменів. Уже Аристотель, описуючи загальні та специфічні риси відомих йому держав, приділяє значну увагу порівнянню. Пізніше компаративний (порівняльно-історичний) аналіз використовують для порівняння політичних режимів Англії та Франції, а також формами правління в Європі та Америці.

У нашому дослідженні компаративний метод допоміг нам розкрити спільні та відмінні риси реалізації концепції солідаризму в різних країнах (в державно-правовій практиці європейських держав і України). З огляду на предмет дослідження, використання цього методу дозволило з'ясувати спільні риси та відмінності концепцій, що близькі за своєю сутністю до концепції солідаризму.

Метод правового моделювання передбачає вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копії (моделі), що заміняє оригінал з певних сторін, які цікавлять суб'єкта пізнання. Використання цього методу дозволяє дослідникові готувати пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, основне функціональне призначення якого полягає у регулюванні та охороні суспільних відносин, тобто фактично створювати ідеальну модель поведінки учасників цих відносин [81, с. 23].

У контексті теми дослідження цей метод буде результативним при підготовці рекомендацій щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства, адже практично втілити в життя концепцію солідаризму неможливо без змін у чинному законодавстві.

Отримання необхідної інформації про соціальні процеси забезпечується за допомогою соціологічного методу. Збір первинної інформації про суспільні явища та процеси здійснюється за допомогою таких прийомів, як спостереження, вивчення документів, анкетування, інтерв'ювання, соціальний експеримент та ін. [69, с. 61].

Як ключовий метод збору інформації застосовувалося експертне опитування громадян України щодо їхнього ставлення до євроінтеграції, вступу до НАТО, відношення громадян до люмпенізації в українському суспільстві, появи груп занадто заможних людей, а також олігархів. Використання соціологічного методу анкетування в межах цього дослідження – продуктивне у плані з'ясування суспільної думки стосовно необхідності та доцільності євроінтеграційного курсу України в аспекті концепції солідаризму.

Важливою складовою методології наукового пізнання солідаризму є її принципи. Термін «принцип» походить від латинського «*prīncipium*» (начало, основа), що являють собою основні засади, вихідні ідеї, які характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо) [82, с. 110-111].

До таких основоположних ідей слід віднести принцип об'єктивності, що з необхідністю вимагає розгляду концепції солідаризму у всій багатогранності, складності та суперечливості, виходячи з сукупності позитивних і негативних моментів, незалежно від їх суб'єктивного сприйняття та оцінки;

– всебічності й повноти, що передбачає дослідження різних аспектів солідаризму як явища, його взаємозв'язку і взаємодії з іншими, близькими до

нього соціальними явищами. Наука не повинна акцентувати увагу лише на окремих властивостях феномена, ігноруючи інші, вважаючи їх несуттєвими;

– правового поліцентризму, що вимагає врахування того, в межах якої правової сім'ї, правової цивілізації досліджується концепція солідаризму (під правовою цивілізацією слід розуміти групу правових систем, що мають спільні релігійно-моральні й ідейно-філософські засади, подібні юридичні ознаки та споріднені соціокультурні, нормативно-ціннісні структури і, відповідно, підхід до праворозуміння).

Солідаризм, як явище, розглядається нами в аспекті європейської цивілізації, цінностями якої є ідеї верховенства права, поділу державної влади, демократизму, визнання людини найвищою соціальною цінністю, пріоритету прав і свобод людини в діяльності органів державної влади (далі – ОДВ).

Це далеко не всі пізнавальні методи, принципи і підходи дослідження історії, теорії та практики впровадження в Україні концепції солідаризму. Проте, з огляду на багатоманітність навіть розглянутих нами методів та підходів, можемо стверджувати, що сучасна загальноправова наука базується на систематично оновлюваній методології, яка спрямована на теоретичне вирішення проблем дослідження концепції солідаризму.

1.3. Поняттєво-категоріальний апарат концепції солідаризму

Концепція (лат. *conceptio* – розуміння, єдиний задум, провідна думка) – система поглядів, яка виражає певний спосіб бачення («погляд»), розуміння, трактування будь-яких предметів, явищ, процесів і презентує провідну ідею або (і) конструктивний принцип, що реалізують певний задум у тій або іншій теоретичній знаннєвій практиці [83, с. 505].

Двоаспектне трактування цього поняття відображено у філософському енциклопедичному словнику: «концепція» (від лат. *conception*) – провідний задум,

певний спосіб розуміння, трактування будь-якого явища; несподіване народження ідеї, основної думки, художнього або іншого мотиву [84, с. 222].

З огляду на наведені інтерпретації поняття концепції, основна увага автора буде зосереджена на з'ясуванні глибинних зв'язків, відношень, які визначають основні риси і тенденції солідаризму.

Цілісне уявлення про концепцію солідаризму в її сучасному відносно завершеному вигляді може бути отримано на основі аналізу інтерпретації однойменного терміно-поняття.

Важливе не лише пізнавальне, але й методологічне значення в плані характеристики концепції солідаризму має з'ясування співвідношення категорій солідаризму і солідарності, передусім, з огляду на той факт, що досить поширеним у політико-правовій доктрині є ототожнення вказаних понять.

Слова «солідаризм» і «солідарність» є сполученням форми слова «solidare – solidum», яке в латинській мові означає пов'язувати, з'єднувати і наповнювати. У найповнішому значенні солідаризм «solidum» являє собою монолітне ціле, що утворилося з пов'язаних між собою елементів. Таким чином, цей термін означає міцність, довготривалість, цілісність.

Вищезгадані слова були відомі ще давньоримським юристам. Терміном «solidum» правники позначали цивільно-правове зобов'язання, за виконання якого був відповідальний більше, ніж один боржник. За умови його виконання одним боржником, інші повністю звільнялися від його виконання [64, с. 90]. Зважаючи на цей факт, з'ясування сутності солідаризму неможливе без пізнання феномену солідарності.

Т. Бусел розрізняє два значення слова «солідарність»: 1) активне співчуття яким-небудь діям, думкам; 2) юридичне – спільна відповідальність [85, с. 1159]. Зауважимо, що це значення солідарності знайшло своє відображення в теорії юридичної відповідальності як її окремий різновид, а саме, солідарна відповідальність.

Розкриття змісту поняття солідарності вимагає з'ясування різних аспектів прояву однойменного політико-правового феномену. Зазначимо, що солідарність

(від франц. *solidarite* – спільність інтересів, одностайність, єдність дій) – почуття готовності й бажання до взаємної підтримки між людьми, об'єднаними на основі спільних інтересів, цінностей, етнічної, расової, релігійної, громадянської тощо приналежності; принцип ідеології та соціально-економічної політики. Проблема солідарності суспільства актуалізується в західноєвропейській думці кінця XVIII ст. внаслідок втрати християнством суспільно-інтегруючої функції. Усвідомлення розриву соціальної солідарності спонукало теоретиків на пошуки іншого, ніж релігія, джерела соціокультурної єдності суспільства.

Ф. Шиллер вбачав солідарність в естетичному вихованні, що долає антагонізм чуттєвості та морального закону; єнські романтики – у новій міфології, яка б поєднала античну та християнську культуру та постала культурним підґрунтям «органічного людства». К. Маркс розглядає ці ідеальні проекти як ідеологію панівного класу та визнає тільки класову солідарність, що ґрунтується на спільних економічних інтересах [86, с. 672].

Актуалізація солідарності в сучасній політико-правовій думці пов'язана, з одного боку, зі становленням нових національних держав, а з іншого – з глобалізацією та виникненням мультикультурних суспільств. Національна солідарність ґрунтується більшою мірою не на понятті громадянської нації (що, радше виконує функції легітимації влади через визнання демократичного народного суверенітету), а на «етніцистському» образі нації як спільноти, що утворюється на основі родинних зв'язків та спільної історії. Глобалізація загострює проблему співіснування та збереження різноманітних колективних ідентичностей – культурних, мовних, релігійних, етнічних, національних, регіональних тощо [86, с. 673].

Соціал-демократи розглядають солідарність як принцип соціально-економічної політики, що полягає у вирівнюванні соціально-економічних позицій індивідів і допомозі різним верствам населення, насамперед, пенсіонерам, інвалідам, молоді, дітям тощо через механізми перерозподілу доходів, страхування, пенсійного забезпечення, державної підтримки освіти та медицини [86, с. 673].

Т. Попкова, послуговуючись ідеями правника А. Окари, вважає, що солідарність необхідно розглядати як механізм соціальної саморегуляції, самозбереження та саморозвитку колективного організму, що дозволяє максимально використовувати можливості всіх членів суспільства для індивідуального і всезагального блага [6, с. 52].

Важливим моментом у розумінні солідарності, на наш погляд, є і те, що вона у суспільстві виконує роль інтегруючої та консолідуючої сили. В умовах розбудови Української державності солідарність є важливим чинником консолідації нації [87, с. 40].

Соціальну солідарність соціологи пояснюють, по-перше, як «єдність переконань і дій, взаємодопомогу і підтримку членів соціальної групи, що засновується на спільності інтересів і необхідності досягнення групових цілей, як спільну відповідальність»; і, по-друге, як «активне співчуття і підтримку чийхось дій або поглядів» [88, с. 684]. Тобто, соціальна солідарність одночасно виявляється і у поглядах, і в інтересах, і в конкретних діях соціальних суб'єктів (індивідів чи соціальних груп, спільнот тощо).

Солідарність трактується філософами як один із принципів соціальної етики, який знаходить свій вияв у переконаності про відсутність непримиренно протилежних інтересів між людьми, а її природна основа й онтологічна передумова полягає у «соціабельності – глибинно притаманній властивості взаємодопомоги і кооперації, яка характеризує переважну більшість соціальних організмів» [89, с. 593].

Поняття солідарності характеризується двохаспектністю: з одного боку, спільністю мети (*viribus unitis* – з лат. спільність людей), а з іншого – взаємною відповідальністю: «Всі відповідають за одного, а один відповідає за всіх».

Таким чином, солідарність – це реальний стан суспільства, характеру соціальних стосунків між взаємозв'язаними і взаємозалежними соціальними суб'єктами.

Дослідники феномену суспільного розвитку стверджують, що кризові явища, які переживає нині Україна, значною мірою спровоковані дефіцитом

соціальної відповідальності. З огляду на це, соціальна відповідальність мислиться однією з передумов соціальної згуртованості: не досягнувши першого, не здобудемо друге. Характеризуючи соціальну відповідальність, часто звертають увагу на роль моральної солідарності. Не можемо не погодитися з тим, що мораль є частиною етосу відповідальності [87, с. 40].

На відміну від солідарності, що характеризує соціальний стан, властивий людству протягом його історії, солідаризм являє собою політичну ідеологію, філософське вчення, соціальну технологію і відповідну управлінську практику, засновану на ідеї загального блага, солідарності та погодження інтересів і цінностей.

Науково обґрунтована концепція солідаризму становить собою систему ідей, що пояснюють однойменне політико-правове явище. Система (від. грец. *systema* – ціле) – це об'єднання деякого різноманіття в єдине та чітко розчленоване ціле, елементи якого по відношенню до цілого й інших частин займають належне їм місце. Філософська система є поєднанням принципів і основоположних знань у деяку органічну цілісність, доктрину [84, с. 415].

Аналіз вищенаведеної інтерпретації поняття системи в аспекті питання, що розглядається нами, дає підстави для висновку про те, що доктрина солідаризму, як система ідей, є цілісним утворенням, а солідарність – важлива складова такого утворення, тобто, частина цілого.

Трактування солідаризму потребує систематизації та класифікації наукових підходів із погляду на політико-правові, соціально-політичні, державно-правові та філософські аспекти. Позиції по вивченню поняття солідаризму можна об'єднати в декілька груп, залежно від того, як розуміється роль солідаризму.

Перший підхід відображає розкриття поняття «солідаризму» на основі політико-правових аспектів.

Так, у енциклопедії політичної думки за редакцією Д. Міллера солідаризм тлумачиться як реформістська доктрина, що впродовж двох десятиліть перед Першою світовою війною була фактично офіційною ідеологією Третьої французької республіки. На противагу концепціям ліберального «невтручання»,

марксистського колективізму, католицького корпоративізму або анархо-синдикалізму в ній обґрунтовані необхідність державного регулювання економіки, прийняття соціально орієнтованих законів і принцип добровільності об'єднань. Ворожа концепціям класового конфлікту та перебудови суспільства, вона йшла в одному річищі з соціалізмом, хоча на практиці намагалася його нейтралізувати [90, с. 367].

Представник східноєвропейської політико-правової думки В. Нерсисянц солідаризм розглядає як соціально-політичну та економічну ідейну течію, що замість природно-правових конструкцій прав людини вказує на розвиток фактичного зв'язку і взаємозалежності людей в суспільному житті. В економічній галузі ідея солідарності дає можливість відмовитися від політики державного невтручання і ставить своїм завданням покладення на приватну особу (людину чи громадянина) визначених обов'язків в інтересах усіх (межі солідаризму – політична та економічна сфери) [91, с. 750].

Другий підхід полягає в тому, що солідаризм характеризується реалізацією суспільних інтересів і має на меті розвиток суспільства в цілому.

В. Тимошенко головну ідею солідаризму вбачає у солідарній і справедливій співпраці та взаємодопомозі всіх членів суспільства. Засадою солідаризму є обґрунтування політичної і соціальної системи, заснованої на постулаті норми поведінки, обов'язкової для всіх. Ця соціальна норма, на її думку, зумовлена взаємною залежністю, що об'єднує людей [92, с. 541].

Солідаризм є соціально-політичною концепцією, що на противагу тези про класову боротьбу як рушійну силу суспільного розвитку, проголошує первинним і визначальним фактором життя будь-якого суспільства солідарність його членів. Важливим є і те, що солідаризм розглядається як своєрідна стратегія мобілізації соціуму в період серйозних криз або загроз і різко підвищує мобілізаційні можливості соціуму та його ефективність за рахунок синергетичного ефекту, який виникає внаслідок усвідомлення різними соціальними групами спільності інтересів і здійснення ними погоджених дій [12, с. 5].

Схожу думку з приводу сутності солідаризму має Т. Панченко. На думку вченого, солідаризм – це принцип побудови соціальної системи, в якій її члени (громадяни, сім'я, етноси, релігійні конфесії, соціальні групи, політичні партії, бізнес-корпорації та ін.) мають реальну правову і соціально-політичну суб'єктність, на основі чого їх права та інтереси можуть бути консолідовані й солідаризовані для досягнення консенсусних цілей (загального блага) в соціальних межах різного масштабу (локального, загальнонаціонального, глобального) [93, с. 143-144].

Для теорії держави та права першорядним є розуміння солідаризму як «державно-правової» категорії. Вбачається, що в сучасний період необхідно створити новий концептуальний рівень сприйняття досліджуваної проблеми, який викликає необхідність третього підходу, що повинен відображати спрямованість держави на реалізацію концепції солідаризму.

На переконання вітчизняного дослідника М. Плешка, для України концепція солідаризму може виступати як «учення про пошук балансу, гармонії між індивідом, суспільством і державою». Таким чином, концепція солідаризму в умовах функціонування суспільства перехідного типу має сприяти підвищенню його соціоадаптивних можливостей, з одного боку, та формуванню й зміцненню норм соціальної і політичної етики – з іншого [94, с. 133].

Вчений зосереджує увагу на таких ідеях про державність, що їх обстоюють представники солідаризму:

- творення гомогенного суспільства, в якому інтереси загального ставляться вище інтересів класового або групового порядку;
- наявність чітких вимог (принципів) і механізмів примусу щодо їх дотримання (верховенство права, рівність громадян перед законом);
- ринкова економіка з можливостями держави, за потреби, регулювати економічний процес;
- справедливий перерозподіл національного багатства, відсутність економічної прірви у доходах між власником капіталу і найманим працівником;

– соціальний захист для тих, хто неспроможний забезпечити життєвий мінімум своїми силами [94, с. 133].

Можна стверджувати, що четвертий підхід до концепції солідаризму характеризується філософськими аспектами.

Як зазначає А. Кудряченко, енциклопедії та словники іншомовних слів передають значення солідаризму (від лат. *solidus* – міцний, нерушимий) як філософської сукупності моральних норм, керуючись якими людина шукає не розбіжностей у суспільстві, а злагоди, що ґрунтується на спільності інтересів, єдності думок і дій та відчутті спільної відповідальності. Як вважає вчений, найцінніше для прибічників солідаризму – принцип автономії особистості, гарантія громадянських прав. Відтак, у сучасній європейській думці солідаризм є вченням про суспільство, яке утверджує єднання його складових частин. Солідаризм протистоїть тоталітарним ученням класової чи расової боротьби. На противагу індивідуалізму й лібералізму, солідаризм обстоює ідею про те, що особистість існує не сама по собі: своїми знаннями, культурою, пов'язаністю з рукотворним середовищем людина зобов'язана іншим людям. Людське «Я» неможливо відділити від «МИ», а відчуття спільного «МИ» і є основою кожної спільноти. Відповідно, неминучі у ній конфлікти необхідно вирішувати не на основі прагнення однієї сторони пригнітити іншу, а шляхом пошуку спільних для обох сторін цінностей і підпорядкування інтересів, що зіткнулися, цим спільним цінностям. У підсумку солідаризм є, насамперед, способом діяльності, тобто пошуку в людях того, що їх об'єднує, а не того, що їх роз'єднує [95, с. 482-483].

З огляду на сказане очевидно, що у сучасній літературі існує погляд на солідаризм як політичну ідеологію, філософське вчення, соціальну технологію з її управлінською практикою, що базується на ідеї загального блага, солідарних узгоджених інтересів, сприяє побудові соціальної системи, де її члени володіють правовими можливостями, інтереси яких можуть бути консолідовані й солідаризовані для досягнення консенсусної мети (спільного блага) [31, с. 10].

Дослідження питання формування концепції солідаризму супроводжується залученням ученими для аналізу і таких терміно-понять, як «соборність»,

«консолідація», «солідаризація», «соціальне партнерство», що пов'язані із категоріями «солідаризм» і «солідарність».

У процесі історичного розвитку українська національна ідея, як полісистемне утворення, знайшла свій вияв як у політико-юридичній, так і художній літературі. У першій зазначена ідея пов'язується, передусім, із гаслом «соборності», під яким проходило єднання всього народу в боротьбі за рівність і справедливість, повалення тиранії та деспотизму [96, с. 40-41].

Принагідно відзначити, що величезним інтелектуальним і духовним потенціалом відзначалися ідеології Південного товариства декабристів і Кирило-Мефодіївського братства, що функціонували на теренах України у першій половині XIX ст. Вони забезпечили збереження та наступництво традицій православ'я, а також розвиток ідеї соборності.

Тлумачний словник трактує термін «соборність» як морально-філософський і соціальний принцип, що єднає індивідуальне і загальне або позначає єдність усіх територій у державі [97]. Соборність може вживатися як синонім до національної і державної єдності [98, с. 120], а також як вираз внутрішнього почуття людини, внутрішньої людської єдності [99, с. 49-50]. Отже, спільною для різних інтерпретацій терміно-поняття «соборність» є ідея єдності індивідуального й загального, усіх територій у державі, національної та державної, єдності внутрішніх почуттів людини.

У соціально-педагогічному словнику за редакцією В. Радули слово «консолідація» трактується як вид об'єднавчих процесів, злиття близьких за мовою і культурою етносів у більш великі спільноти, налагодження між ними соціально-економічних та культурно-побутових зв'язків [100, с. 116].

Ю. Левенець цей термін визначає як процес об'єднання, зміцнення єдності й згуртованості соціальних і політичних сил (людей, соціальних груп, політичних партій і організацій тощо) з метою ефективного вирішення загальних завдань [86, с. 353]. На думку вченого, вона (йдеться про консолідацію) може бути обумовлена такими позитивними чинниками, як об'єднавчі політичні, етнокультурні, соціальні, економічні ідеї та дії; наявність базових цінностей

патріотизму, соціальної справедливості, взаємоповаги і взаємодопомоги; спільна історична доля народу; формування консенсусу щодо демократичного шляху виходу країни з кризи, мети і завдань реформ, ролі держави та суспільства в цьому процесі [86, с. 353].

В економічній енциклопедії слово «консолідація» трактується як об'єднання людей навколо певної великої ідеї або реалізації певної програми [101]. Так, успіх суспільної консолідації залежить від дій інститутів державного правління.

Оскільки серед актуальних завдань сучасного державотворення в Україні визначають консолідацію української нації, усіх громадян, збереження територіальної цілісності держави, зміцнення єдності всіх її регіонів, відмінність і розмаїтість яких склалися внаслідок історичних обставин, способом їх розв'язання, на нашу думку, має стати солідаризм [102, с. 302].

Також важливо зіставити поняття «консолідація» і «солідаризація», які зазвичай ототожнюють. Як ми побачили вище, консолідація – це єдність спільноти на основі спільних цінностей і спільної мети, тоді як солідаризація постає передусім єдністю інтересів. Певною мірою солідаризацію можна визначити як поверхову консолідацію; внаслідок діалогових процесів у суспільстві вона може привести до справжньої консолідації, але може відбутися і конфронтація [103, с. 14].

Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією Т. Бусел трактує термін «солідаризація» як дію і стан за значенням солідаризуватися. Солідаризуватися означає виявляти, виражати свою солідарність з ким-небудь [85, с. 1159].

У сучасній Україні консолідація перебуває за межами партнерства і демократії, що породжено викривленими суб'єктними стосунками, які реалізуються з домінантою маніпуляції, стають тіньовою владною взаємодією, домовленостями сучасних неофеодалів. Ця консолідація є викривленою тому, що вона є консолідацією не всього суспільства, а окремих груп, причому вороже налаштованих одна проти іншої (політичні партії, блоки тощо). Така консолідація і є лише солідаризацією – поверховою інтеграцією проти спільного ворога (або

штучно створеного образу ворога), «а не єднанням заради спільної творчої мети». Значною мірою це зумовлюється тим, що становлення української нації від самого початку до сьогодні знаменується постійною драматичною напругою у боротьбі за свободу та консолідацію [103, с. 14].

Аналіз вищенаведених інтерпретацій терміно-понять, що складають предмет розгляду, дає підстави для таких умовиводів, що відображають їх взаємозв'язок:

1) терміни «солідарність» і «соборність» є близькими за своїм значенням, адже вони виражають багатоаспектну ідею єдності;

2) терміно-поняття «консолідація» відображає об'єднавчі процеси в соціумі, що відбуваються на основі спільності інтересів для досягнення визначеної мети. Таке розуміння однойменного поняття вказує на його тотожність із технологічним аспектом солідаризму (управлінською технологією);

3) терміно-поняття «солідаризація» означає волевиявлення суб'єктів, що відображає як процес єднання соціальних суб'єктів (тобто, консолідацію), так і його результат – стан солідарності.

Поняття «суспільна консолідація» означає певний процес, тоді як поняття «суспільна єдність» виражає, скоріше, результат. Натомість суспільне партнерство постає фактором здійснення суспільної консолідації у демократичному суспільстві. Партнерство тут є важливою умовою свободи, рівноправності й підпорядкованості праву в процесі набуття й розгортання консолідації [103, с. 14].

Соціальне партнерство забезпечує залучення суб'єктів до процесу узгоджених соціальних цілей на основі відповідальності бізнесу, згуртованості людей, праці та соціальної стабільності у державі [103, с. 150].

Отже, успішний рух до консолідації можливий лише завдяки налаштуванню на соціальне партнерство – узгодження інтересів між працівниками, роботодавцями та ОДВ стосовно досягнення консенсусу завдяки соціальному діалогу.

Безумовно, вказані вище соціополітичні ідеали й ідеї солідаризму є надзвичайно актуальними для сучасної України, адже розвиток нашої держави значною мірою гальмується явними та латентними, гострими і такими, що тільки розгортаються, спричиненими надвисоким ступенем соціально-економічної нерівності конфліктами та конфліктами цінностей і цілей. Солідаризм як ідейно-політична течія та доктринальна система пропонує цілком ефективні «рецепти» подолання вказаних конфліктів і наближення суспільства до ідеалів соціальної злагоди [104, с. 224].

Ідея рівноправності є чи не найважливішою з-поміж інших, оскільки спрямована на запобігання соціальним конфліктам всередині громадянського суспільства, організованого в правову державу. Як засада солідаризму, вона закладає величезний потенціал для внутрішнього об'єднання рівних за своїм правовим статусом людей у державу, забезпечує цілісність і єдність суспільства.

У сучасних суспільних науках обґрунтовано піддається критиці ідея примітивної зрівнялівки у розподілі матеріальних благ та встановлення повної рівності. На противагу їй, концепція солідаризму обґрунтовує необхідність забезпечення рівних соціальних умов і стандартів для поколінь, які вступають у життя.

Актуальним є питання формування концепції солідаризму із погляду ідеї справедливості. Ця чеснота з давніх часів є визначальним принципом і невід'ємною складовою механізму регулювання людських відносин, пов'язаних із пануванням і підпорядкуванням, необхідністю підтримання взаємоповаги між людьми, гармонізації різних, у тому числі, протилежних (конкуруючих) інтересів.

Сутність справедливості полягає у певній відповідності між конкретною роллю індивідів або їх об'єднань у житті суспільства та між соціальним становищем цих суб'єктів, між діяльністю й суспільною відплатою, працею та винагородою, заслугами та їх загальним визнанням. У межах вільних ринкових відносин окремим індивідам, різним за здібностями і нахилами, прагненнями і можливостями, надається свій соціальний шанс в умовах конкурентної боротьби. Справедливим, за концепцією солідаризму, вважається той суспільно-політичний

устрій, який забезпечує умови для гідного існування й цілісного розвитку кожної окремої особи. Відчуття справедливості зростає і загострюється через збільшення соціальної та правової нерівності, експлуатації, обмеження політичних свобод, орієнтації соціальної політики на обслуговування й збагачення панівних верств суспільства тощо. По-суті, дотримання державою принципів демократії є гарантією збереження справедливості в політиці. Її забезпечують принцип більшості та право меншості на опозицію, наявність політичних прав і свобод та реалізація соціально-економічних прав [86, с. 686].

Із соціально-правового погляду розрізняють два основні різновиди справедливості: 1) зрівняльну справедливість, що передбачає досягнення максимальної рівності прав соціальних суб'єктів; 2) розподільчу справедливість, яка має на меті подолання диспропорцій у розподілі матеріальних і духовних благ, з огляду на природно-правову рівність усіх людей, незалежно від їх класових, майнових та інших відмінностей, але з урахуванням заслуг конкретного громадянина перед суспільством і державою [104, с. 150-151].

«Соціальна справедливість» означає намагання поставити всю схему розподілу благ у суспільстві в залежність від принципу справедливості.

Характерною рисою солідаризму є те, що державна влада має визначати потреби згідно зі стандартами, властивими певному часу і місцю. У такий спосіб досягається компроміс між вигодами для задоволення потреб і винагородження за заслуги: частина суспільних ресурсів розподіляється згідно з потребами через державну систему соціального забезпечення, а інша – відповідно до заслуг через економічний ринок [90, с. 386].

Моделлю забезпечення справедливості за посткейнсіанізмом, що є однією з модифікацій солідаристського руху, пропонується стіл переговорів між підприємцями та працівниками для спільної згоди про справедливий розмір платні у певній галузі за участі держави як арбітра. Вона не тільки гарантує виконання домовленостей, а й шляхом перерозподілу прибутків перенаправляє частину благ від тих, хто має, тим, хто не має, намагається забезпечити рівні можливості для «сильних» і «слабких» (безпроцентні позики бідним або

безкоштовне навчання; примусове обмеження монополізму; обкладання прогресивним податком великих корпорацій і сприяння дрібному бізнесу; підтримка безкоштовної чи субсидованої охорони здоров'я, що надається бідним так само як і медичні послуги заможним; регламентація мінімальної платні; тривалість робочого часу (щоденного і щотижневого); тривалість відпусток; надання субсидій історично відсталим регіонам тощо), здійснює підвищення загальної конкурентоспроможності вітчизняної економіки на світовій арені, у т.ч. через субсидювання перспективних сегментів економіки та окремих підприємств, підтримку фундаментальної та прикладної науки, розвиток галузей, підняти які не під силу приватному бізнесу, здійснення протекціонізму у зовнішній торгівлі [105].

Важливим аспектом солідаризму є свобода. У філософському енциклопедичному словнику під редакцією В. Шинкарука ця категорія визначається як притаманна людині риса і форма життя, що відображає її прагнення до самовираження, утвердження і самореалізації. Саме свобода є одвічною умовою повноцінного розвитку людини. Згідно з усталеним підходом, «свобода є усвідомленням можливих меж людської поведінки, що залежать від конкретної ситуації людського існування (індивідуального і суспільного) і в цьому плані є усвідомленням необхідності» [106, с. 570].

У концепції солідаризму передумовою свободи є погляд на фізичну особу не як приватного «буржуазного» індивіда, а як «суспільну людину», котра в умовах високорозвиненого економічного виробництва при виборі потреб робить акцент на «духовних багатствах», що виробило людство [86, с. 661].

Принагідно відзначити, що питання громадянської свободи тісно пов'язане з іншим – забезпеченням рівноправ'я. Принципи свободи і рівності, формально закріплені в постреволюційному буржуазному праві, поширили свою дію, передусім, на сферу політики, а з часом, і на сферу економіки. Як свідчить правова реальність, у сучасних умовах існування державно-організованого суспільства, свобода без рівноправ'я нездійсненна.

Процес звільнення людини від державної залежності обумовлений розвитком правової системи. Реалізація ідеї свободи являє собою процес розвитку громадянського суспільства як сукупності взаємопов'язаних між собою формально рівних суб'єктів.

Зауважимо, що в юридичних дослідженнях поняття свободи багатьма вченими розглядається у взаємозв'язку з правом у тому сенсі, що останнє є своєрідною мірою (межами, рамками, масштабом) свободи. Правові норми про свободу совісті, віросповідань, думки й ін. цілком узгоджуються з ідеєю соціальної справедливості.

Принагідно відзначити, що вирішення питання щодо свободи людини дуже складне, оскільки передбачає визначення співвідношення категорій «особистого» і «суспільного», «частини» та «цілого».

Ми поділяємо думку О. Донченко про універсальний (тобто, всезагальний) характер ідеї свободи. Це судження підтверджується: 1) тлумаченням свободи як способу існування особистості, що передбачає можливість самовизначення і творчого пошуку; 2) історичним процесом формування права, кожен наступний крок якого був пов'язаний з утвердженням свободи як його сутнісної ознаки; 3) певною мірою вираженням свободи принципами демократизму, гуманізму, рівності, справедливості, взаємної відповідальності держави та особи; 4) конституційним закріпленням ідеї про те, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23 Конституції України) [107, с. 9].

Досліджувана категорія передбачає, передусім, визначену міру свободи вибору, волевиявлення громадян щодо їх об'єднання на основі спільності інтересів для досягнення загальної мети. Важливим аспектом феномену, що складає предмет дослідження, є принцип свободи діяльності асоціацій та їх рівноправність.

Проявом теологічного аспекту концепції солідаризму є визначення християнської любові як найвищого прояву солідарності. Християнською є духовна любов, любов без причини і корисливих мотивів, яка здатна прощати будь-які недоліки і провини. З погляду церкви – це любов до ближнього і любов до Бога, причому одна без іншого нічого не варта [108]. Вона спонукає служити, допомагати і захищати кожну людину, не рахуючись зі своїми власними інтересами.

Солідарність різних класів на основі християнської любові до ближнього розглядається в якості ідеального вирішення соціальних проблем. Відповідно до такої тези, лише соціальні інститути, побудовані на засадах християнської солідарності, в змозі подолати дезінтеграцію суспільного розвитку.

Вищевикладене дає підстави для умовиводу про те, що в основу сучасної науково обґрунтованої концепції солідаризму покладені ідеї рівності, справедливості та свободи, а для віруючих християн, до того ж, християнської любові. З урахуванням цього, *дефініція категорії «солідаризм» може бути сформульована у такий спосіб: це державно-правова концепція, що ґрунтується на ідеї об'єднання колективних суб'єктів права (різних за чисельністю соціальних груп), взаємодія яких відбувається в умовах функціонування громадянського суспільства і правової держави на засадах рівноправності, свободи, справедливості та християнської любові.*

Висновки до розділу 1

Розгляд стану наукового розроблення проблеми та аналіз джерельної бази, що стосується концепції солідаризму, визначення методології дослідження, з'ясування змісту та ознак концепції солідаризму, надали змогу дійти таких висновків:

Концепція солідаризму є предметом досліджень все більшої кількості вчених у різних сферах знань: соціології, філософії, політології, економіки,

історії, релігієзнавства, юриспруденції, культурології. Узагальнивши існуючі в літературі наукові праці щодо дослідження концепції солідаризму, автор умовно поділив усю наявну історико-правову літературу з цієї проблеми на соціологічно-правову, філософсько-правову, політико-правову та економіко-правову.

На підставі проведеного аналізу з'ясовано, що засновником (основним автором) концепції юридичного солідаризму є Л. Дюгі, який опирався на ідеї Е. Дюркгейма, Л. Буржуа та деяких інших мислителів. Л. Дюгі створив власну модель солідаризму, що покликана зміцнити єдність диференційованих на класи громадян, які здійснюють певну форму праці і несуть визначені соціальні обов'язки, основні положення якої викладено у працях: «Функції сучасної держави» (1894), «Держава, об'єктивне право і позитивний закон» (1901), «Соціальне право, індивідуальне право і перетворення держави» (1908), «Перетворення державного права» (1913). За результатами моніторингу наукових пропозицій, висловлених в окремих наукових працях дослідників А. Швейцера, О. Шпенглера, Е. Юнгера, Ш. Георге, К. Шмітта, Ю. Евола, найбільш наближених до тематики даного дисертаційного дослідження, акцентовано увагу на визначенні солідаризму як «Третього шляху». Висновки, які зробили у своїх працях українські вчені М. Віхров і Е. Заграва полягають у тому, що концепція солідаризму покликана бути духовним провідником нації, оскільки порятунок вбачається у соціальній справедливості.

Огляд наукових досліджень підтвердив тезу, що вказана проблема до сьогодні не знайшла достатнього висвітлення та опрацювання в комплексному монографічному дослідженні, яке б торкалося саме державно-правового аспекту концепції солідаризму.

Предмет дисертаційного дослідження зумовив необхідність використання аксіологічного, системного, синергетичного та діяльнісного підходів. Проаналізувавши сучасні методи пізнання, виявлено, що вони орієнтовані на безперервний пошуковий характер, множинність наукових думок і свободу наукової ініціативи. В основу дисертаційного дослідження покладені філософські (діалектичний метод), загальнонаукові (методи аналізу, синтезу, індукції,

дедукції, ідеалізації, а також історичний, порівняльний, герменевтичний методи) та спеціально-юридичні (компаративний метод, метод правового моделювання, соціологічний метод). Для отримання достовірних наукових результатів у дисертації застосовувались принципи об'єктивності, всебічності й повноти, правового поліцентризму.

Застосування методологічної основи дослідження уможливило визначення ролі впливу концепції солідаризму на інші явища правової дійсності; встановлення статусу результатів дослідження; простеження динаміки зміни функціонального призначення концепції солідаризму; з'ясування перспективи розвитку концепції солідаризму з позиції функціональних потреб; виокремлення та обґрунтування шляхів її вдосконалення; визначення особливостей її впливу на функціонування усієї правової системи.

Зміст концепції солідаризму ґрунтується на ідеї об'єднання людства на засадах рівноправ'я, свободи, справедливості та християнської любові.

У ході визначення позицій по вивченню поняття солідаризму, здійснена їх класифікація за такими критеріями, залежно від того, як розуміється роль солідаризму: 1) політико-правовий (обґрунтовує потребу державного регулювання економічної політики); 2) соціально-політичний (визначає соціальну норму поведінки, обов'язкову для всіх, зумовлюючи об'єднання людей); 3) державно-правовий (пошук балансу, гармонії між індивідом, суспільством і державою; 4) філософський (філософська сукупність моральних норм, керуючись якими люди об'єднуються).

Встановлено, що досить поширеним у політико-правовій доктрині є ототожнення понять солідаризм і солідарність. На відміну від солідарності, яка характеризує соціальний стан, властивий людству протягом його історії, солідаризм являє собою політичну ідеологію, філософське вчення, соціальну технологію і відповідну управлінську практику, засновану на ідеї загального блага, солідарності та погодження інтересів і цінностей. Доктрина солідаризму, як система ідей, є цілісним утворенням, а солідарність є важливою складовою такого утворення, тобто, частиною цілого. Запропонований підхід до розуміння

філософських категорій «мета» і «засіб» в аспекті визначеного дослідницького завдання свідчить про те, що досягнення такої мети як солідарність може бути забезпечене за допомогою такого засобу, як солідаризм.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ СОЛІДАРИЗМУ

2.1. Сутність концепції солідаризму в поглядах європейських мислителів та політико-правовій думці України

Питання про розвиток концепції солідаризму може розглядатися в двох аспектах. По-перше, як наукова розробка, тобто формування системи наукових знань про зазначену категорію. По-друге, як практичний розвиток, який полягає у розгляді сутності провідних ідей концепції солідаризму українських та європейських мислителів. Виходячи з того, що перший аспект розвитку концепції солідаризму пов'язується з питаннями методології і розглянутий нами в попередньому розділі, даний підрозділ буде побудовано в контексті значення формування даного явища відповідно до політико-правової думки в Україні та Європі.

Витоки ідеології солідаризму, зважаючи на ідеї свободи, рівності, взаємодопомоги тощо необхідно черпати у поглядах античних філософів. Так, зокрема, Платон головну причину появи держави вбачає у людських потребах, необхідності взаємодопомоги (вияв солідаризму), а її первісним осередком вважає сім'ю. Мислитель обґрунтував концепцію політичної солідарності та колективізму [109, с. 572].

Філософ називав справедливістю доброчесність, що означає правильне ставлення до інших людей, а також суму всіх чеснот взагалі [110, с. 686].

Концепція Платона значною мірою ґрунтується на принципі справедливості. Грецький філософ пропонує реформувати грецьке місто-державу таким чином, щоб зробити його справедливим.

Він визначив причини негараздів у різних країнах, серед яких: порушення рівноваги, захоплення влади недостойними, оскільки замість справедливості в

державі панують насилля одних і незадоволення інших, загальне бажання збагачення [111, с. 33].

Він відштовхується від положення, що поліс – це гармонійний союз людей, які взаємно задовольняють потреби одне одного і чий здібності доповнюють одна одну. Запорукою єдності і гармонії полісу є справедливість, яка полягає в рівності всіх громадян перед державою і чесному виконанні обов'язків у відповідності з належним соціальним статусом [111, с. 34].

Платон – проти крайнощів багатства і бідності, за помірність, середній прибуток. Головну соціально-економічну відмінність проектованої ідеальної держави від всіх інших держав Платон бачить у тому, що в ній подоланий розкол на багатих і бідних, тоді як кожна звичайна держава «являє собою безліч держав... Як би там не було, в них укладені дві ворожі між собою держави: одна – бідняків, інша – багатіїв; і в кожній із них ще безліч держав» [112, с. 59]. Виходячи із Платонівського судження, робимо висновок, що результатом втілення справедливості має стати гармонійний союз людей, що забезпечить їх єдність. Це визначає сутність концепції солідаризму за Платоном.

В аспекті політичної солідарності далекоглядними є висловлювання Аристотеля з приводу взаємного спільного проживання в державі. До такого проживання, на думку мислителя, спонукає людей усвідомлення загальної користі, оскільки на долю кожного випадає участь у прекрасному житті (*dzenkalos*); це переважно і є метою як для об'єднаної сукупності людей, так і для кожної людини, зокрема. Люди об'єднуються і заради самого життя, скріплюючи державне спілкування: адже і життя, як таке, містить частку прекрасного, виключаючи хіба що ті випадки, коли занадто переважають труднощі. Зрозуміло, що більшість людей готові перетерплювати багато страждань через прихильність до життя, оскільки в ньому самому вміщується благоденство та природна солодкість [113, с. 138-139].

Держава, на думку Аристотеля, не є спільністю місцепроживання, вона не створюється з метою упередження взаємних образ або заради зручностей обміну. Звісно, всі ці умови повинні бути наявними для існування держави, але навіть за

наявності їх, усіх разом взятих, ще не буде держави; вона з'являється лише тоді, коли виникає спілкування між сім'ями і родами заради благого життя (eydzen) з метою досконалого самодостатнього існування [113, с. 144].

Для Аристотеля, як і для Платона, вельми важливе питання про найкращий державний устрій. Для нього держава – це множина складових її елементів, що не повинні бути уніфікованими. Прагнення перетворити його в моноліт ціною ліквідації різноякісності елементів згубне. Жити усім разом, володіти спільною власністю і при цьому уникати ворожнечі не так просто. Прагнення до єдності потрібне, але це повинна бути відносна, а не абсолютна єдність, в іншому випадку виникає найгірша з держав [113, с. 128].

Окремі положення концепції солідаризму перегукуються з концепцією громадянського суспільства. На думку Т. Цицерона виникнення суспільства слід пов'язувати з розвитком людини. Мислитель вважав, що розум і дар мови, взаємне спілкування, обговорення та прийняття рішень об'єднують людей у «природне суспільство».

Заслуговують на увагу судження вченого про почуття соціальної спільності, потяг людей одне до одного, що закладені в самій природі і, за Т. Цицероном, тісно пов'язані з поняттям справедливості. «Справедливості взагалі не існує, якщо вона не ґрунтується на природі. А та, що встановлюється з розрахунку на користь, знищується з міркувань іншої користі». Більше того, на думку філософа, якщо не вважати природу підґрунтям права і законів, то всі чесноти – благочиння, любов до вітчизни, почуття обов'язку, бажання служити ближньому, почуття вдячності – все це знищується, оскільки подібні почуття виникли і могли виникнути лише тому, що «ми, за природою своєю, схильні любити людей, а це і є основа права» (причому, як загальнодержавного, так і корпоративного, на основі якого відбувається об'єднання суспільства в цілому та окремих соціальних груп, що є виявом солідарності людей) – авт. О. Шевченко [114, с. 168].

У роботі «Про державу» філософ інтерпретує однойменне поняття як об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою у питаннях права і

спільністю інтересів (спільність інтересів – важлива риса будь-якої корпорації) – авт. О. Шевченко [115, с. 69].

У контексті питання, що досліджується нами, заслуговують на увагу міркування вченого з приводу істинних законів. Т. Цицерон вважає, що істинний закон – це розумне положення, що відповідає природі, розповсюджується на всіх людей; постійне, вічне, що закликає до виконання обов'язку, наказуючи, забороняючи, від злочинів відлякуючи. Спільність цього судження з ідеологією солідаризму полягає в тому, що закон зводиться до обов'язку [115, с. 71].

На природному прагненні людини жити з іншими людьми для забезпечення своїх потреб наголошував у своєму вченні Т. Аквінський. Наслідком цього прагнення він вважав державу, яка має важливе значення в житті суспільства, оскільки її метою є «загальне благо» [116].

В контексті питання, що складає предмет розгляду, заслуговують на увагу міркування вченого з приводу закону, що має на меті досягнення суспільного блага. Якщо закон, стверджує Т. Аквінський, визначається як найважливіше в порядку [речей], що ведуть до загального блага, то будь-яке інше веління, що має відношення до приватної справи, не повинне мати смислу закону, якщо не підпорядковане загальному благу. Тому будь-який закон спрямований до загального блага [115, с. 102].

Вказані теоретичні положення знайшли свій подальший розвиток у працях учених епохи Відродження, адже саме цей період в історії розвитку європейської цивілізації характеризується ретроспективним поглядом на спадщину античності і, зокрема, давньогрецьких та давньоримських філософів.

У юридичній енциклопедії за редакцією Ю. Шемшученка, солідаризм (франц. *solidarizme*, від *solidaire*) визначається як політичне вчення, що виникло у кінці XIX – на початку XX ст. у Франції на ґрунті соціально-позитивістського правознавства [92, с. 541].

Цей науковий факт є цілком закономірним, адже саме у Франції в цей період склалися соціально-економічні та політичні передумови, що знайшли теоретичне осмислення та логічне завершення у відповідній ідеології.

З'ясування актуальності солідаризму у Франції, як вважає О. Шморгун, є важливим тому, що у французькій історії є виразні паралелі з українською. Адже обом країнам, починаючи з Реформаційної доби, однаково довелося пройти через довгі історичні періоди граничної соціально-економічної і політичної нестабільності, на тлі яких, власне, і відбувався процес формування ідеології солідаризму [117].

Т. Гоббс, як один із представників теорії природного права, у громадянському суспільстві виокремлює політичні товариства, та приватні товариства (структури). Політичні товариства, на думку вченого, створюються верховною владою держави і підвладні суверену; приватні ж – самими підданими і не є повністю залежними від верховної влади (останній вид товариств обумовлений спільністю економічних інтересів людей) [118, с. 647].

Мислитель вбачав спосіб порятунку від лих, пов'язаних із війною усіх проти всіх, у гуртуванні людей у громади, кожна з яких має свою центральну владу. Автор стверджував, що ці процеси відбуваються внаслідок суспільного договору (що є виявом політичного єднання людей) – авт. О. Шевченко [119, с. 97]. Проте, аналізуючи питання чому люди не можуть співпрацювати як бджоли або мурахи на основі їхньої природної згоди, філософ зауважував, що бджоли, живучи в одному вулику, не змагаються між собою, в них немає поривань до слави, вони не послуговуються розумом для критики влади. Людська ж згода, стверджував Т. Гоббс, може бути тільки штучною, ставати договором [119, с. 97–98].

Демократію, як вияв політичного єднання людей у питанні здійснення влади, Т. Гоббс розумів по-античному, тобто як безпосередню участь кожного громадянина в законотворчості та врядуванні. Щоправда, роль народу у системі Т. Гоббса цілковито закінчується після виборів суверена [119, с. 98].

Ідея обов'язковості законів для всіх членів суспільства, обґрунтована Платоном, Аристотелем, Т. Цицероном та Т. Гоббсом знайшла свій подальший розвиток у працях Дж. Локка. Мислитель зауважував, що метою закону є не знищення чи обмеження свободи, а навпаки, її збереження і розширення

[119, с. 102]. Свобода людей в умовах існування системи правління полягає в тому, щоб жити згідно з приписами законів, установлених законодавчою владою та обов'язкових для кожного [120]. На імперативності, тобто, обов'язковому характері законів, як схожій рисі з ідеологією солідаризму, нами наголошувалося вище.

Пояснюючи походження держави і права, Б. Спіноза зазначав, що могутність людини, її самозбереження найліпше забезпечується пануванням розуму, який приписує людині прагнути до спілкування з іншими людьми, оскільки поодинокі вона не зможе забезпечити себе всім тим, що їй необхідно для життя [119, с. 103]. Вказане судження вченого свідчить про природну потребу людини до єднання з іншими, обумовлену її утилітарними потребами та умовами виживання.

Політичного аспекту солідаризму торкався у своїх працях Ш.-Л. Монтеск'є. На думку мислителя, вільна держава повинна базуватися на принципах поділу влади, взаємного стримування властей від свавілля, доступу до верховної влади вихідців із різних соціальних станів суспільства [120].

Французький мислитель стверджував, що саме законодавча влада має домінуючий характер: вона створює закони, які є вираженням загальної волі. У праві він вбачав загальнолюдську цінність, а ціль права – у свободі, рівності, безпеці всіх людей. А, як відомо, природне єднання людей має ґрунтуватися на ідеях свободи та рівності [119, с. 105].

Історія Франції кінця XVIII – поч. XX ст. знаменувалася боротьбою старих та нових класів і станів, частою зміною форм політичного устрою. Прихід до влади Н. Бонапарта, котрий починав як республіканець, а став імператором, злет і падіння імперії, низка буржуазних революцій, що перетиналася реставрацією монархії, глибока й всеохопна криза старого суспільства і важкі муки народження нового буржуазного ладу, руйнація традиційних цінностей і моральних принципів – усе це спричинило величезний вплив на світогляд О. Конта та інших французьких мислителів. Саме вони у своїх наукових пошуках звернулися до проблеми солідаризму [121, с. 38].

Ретроспективний погляд на суспільний лад Франції згаданого періоду свідчить про те, що ця західноєвропейська держава за формаційною типологією належала до капіталістичних. Зауважимо, що в останній чверті XVIII ст. феодальний лад у Франції остаточно вичерпав себе, а режим абсолютної монархії гальмував розвиток продуктивних сил [122, с. 227].

Сваволя королівської влади, привілеї дворянства й духовенства, феодальні побори та непосильні податки, феодальна власність на землю, обмеження її купівлі-продажу землі, численні внутрішні митниці та зростання незліченних митних зборів, цеховий лад і пов'язана з ним регламентація виробництва, королівські монополії в галузі торгівлі й мануфактур, політичне безправ'я, феодально-абсолютистська політика та діяльність церкви стали основними причинами буржуазної революції у Франції [123].

Її ідеологічною основою послугувало французьке Просвітництво. Воно відображало соціальний протест проти феодальних порядків, соціальної несправедливості, канонів католицької церкви. Його представники виступали за суспільний прогрес через поширення освіти, культури і виховання. Історична заслуга просвітителів полягала в ідейній критиці «старого порядку» і напрацюванні ідеології необхідності оновлення суспільства. Те, що відбувалося в економіці й політичній сфері Франції, знайшло відображення у творах французьких просвітителів [124], які взяли за основу політичні гасла («свобода, рівність, братерство»).

Відомий представник французького Просвітництва Вольтер послідовно обстоював ідею такого суспільного порядку, в основі якого лежать принципи рівності, свободи і необмеженої приватної власності. Варто зауважити, що він висловлювався не за абсолютну, а лише за юридичну рівність: «У всіх державах закон повинен бути всезагальним: смертні, ким би вони не були, повинні бути рівні перед законом» [125, с. 99]. Тобто, юридичну рівність, за Вольтером, слід розглядати як необхідну умову створення та функціонування будь-якої соціальної спільності.

У контексті питання, що розглядається нами, заслуговує на увагу ідея французького філософа К.-А. Гельвеція про розумне співжиття. Мислитель, зокрема, стверджував що природа унеможливила ізолюване існування людини і вказала їй на співвідношення між користю і вигодою як на основу розумного співжиття. Під впливом суспільного договору, розмірковує вчений, ми мусимо робити для інших те, чого бажаємо собі. При цьому обов'язки, що випливають із суспільного договору, мають силу стосовно кожної особи, незважаючи на те, до якої частини суспільства вона належить [121, с. 107].

Таким чином, загальний характер, тобто безвинятковість обов'язків, у К.-А. Гельвеція доповнюється моральним імперативом у вигляді судження про необхідність робити для інших те, чого бажаємо собі.

Ж.-Ж. Руссо, як один із фундаторів теорії природного права, модель багатьох політичних об'єднань убачав у сім'ї, звертаючись до цієї давньої та найбільш природної форми людського співжиття. У державі, як одному з політичних об'єднань, правителі виконують роль батька, а піддані роль дітей і при цьому знаходять способи узгодження і згладжування різних своїх інтересів, що не співпадають. Між ними виникають гласні та негласні домовленості про сумісні дії і взаємну підтримку [126, с. 753].

Оригінальністю вирізняються погляди Ж.-Ж. Руссо на проблеми розвитку цивілізації, пов'язані зі свободою. Він, зокрема, вважав, що розрізнені, розкидані по землі невеликі групи людей не змогли б вижити у суворих умовах. Можливість їх спасіння, на думку мислителя, полягала в об'єднанні сил. На основі взаємних домовленостей виникали різноманітні союзи, що дозволяли людям концентрувати загальні сили та протистояти зовнішнім небезпекам [126, с. 754].

Отже, об'єднання людей, як прояв їх соціальної солідарності, за Ж.-Ж. Руссо, слід розглядати як природну потребу людей, обумовлену необхідністю їх виживання. У цьому полягає спільність поглядів мислителя із античними філософами.

Водночас, на особливу увагу, в контексті теми цього дослідження, заслуговує обґрунтована концепція «загальної волі» Ж.-Ж. Руссо, що була

використана безпосередньо соціологічною школою Е. Дюркгейма у правознавстві. За задумом представника теорії природного права, загальна воля концентрує те спільне, що об'єднує людей як громадян – учасників суверенної влади. Вона не нівелює інтереси, а виражає їх «відміннісну тотожність». Як стверджує сам учений, згода всіх інтересів виникає внаслідок їх протилежності інтересу кожного. За відсутності різних інтересів, навряд чи можна було б зрозуміти, що таке інтерес загальний. Більше того, щоб отримати вираження саме загальної волі, важливо, щоб кожний громадянин висловив лише свою власну думку. Тому ситуація «жертвовного» ставлення особистості до держави виключається. Взагалі, всі встановлення, що викликають у людині протиріччя самої з собою, не вартують нічого. У противному випадку розпадеться суспільний зв'язок, тобто знову поновлюються беззаконня, свавілля і очікує свого часу деспотизм [125, с. 125 – 126].

Не вдаючись у дискусію з приводу природи формування загального інтересу, лише зауважимо, що цінною в концепції загальної волі є сама по собі ідея єднання людей на основі їх інтересів. Без спільності інтересів неможливе єднання людей ні на мікро-, ні на макро- рівнях.

Політико-правові доктрини і програми мислителів Просвітництва одержали своє практичне втілення і теоретичний розвиток у ході Великої французької революції. Її першим конституційним актом стала прийнята Установчими зборами Декларація прав людини і громадянина, що закріпила природні права людини (на свободу, власність, безпеку і опір пригнобленню, рівність громадян перед законом, принцип поділу влади та ін.) [127, с. 175].

Водночас, очільниками цієї революції були обґрунтовані ті ідеї, що значною мірою вступали у протиріччя з ідеалами епохи Просвітництва. Зокрема, йдеться про концепцію революційного терору Ж.-П. Марата, суть якої зводиться до необхідності насильства над противниками революції. Призначення диктатури він убачав у «знищенні зрадників і заколотників». Такими, фактично, він вважав усіх, хто знаходились поза «партією», що складається «тільки із найбідніших класів, із

плебсу, без знань, засобів, вождів» [125, с. 134; 128, с. 46]. Таким чином, ворогами революції, на думку Ж.-П. Марата, були всі представники пануючого класу.

Диктатура, вважає цей політичний діяч, виконує своє призначення методами революційного терору. Щоправда, на його думку, не виключено було, що в боротьбі з ворогами революції доведеться спочатку викривати та засуджувати їх підступи, використовувати проти них легальні можливості. Однак, вирішальне слово в цій боротьбі, на думку Ж.-П. Марата, повинно належати гільйотині та зашморгу, виправдовуючи свої заклики до «кривавих розправ». Діяч пояснює: ніхто не відчуває більшої відрази до пролиття крові, ніж я; але щоб завадити пролиттю потоків, я наполягаю на пролитті кількох її крапель [125, с. 134; 128, с. 104]. Він переконаний, що силою пануючий на мить (йдеться про історичну мить) «деспотизм свободи» покінчить з деспотизмом королів, а «кілька своєчасно відтятих голів надовго стримають ворогів суспільства і на цілі століття позбавлять велику націю від лих злиднів та жахів війни» [125, с. 134; 129, с. 132].

В основу політичного союзу, за Робесп'єром, повинні бути покладені три начала. Перше – охорона і забезпечення природних прав громадянина, розвиток всіх його здібностей [125, с. 138; 130, с. 323].

Друге – право кожного громадянина на участь у законотворчості й управлінні, обумовлене природною рівністю та вродженою свободою людей. «Усі громадяни мають доступ до всіх державних посад, без будь-яких відмінностей, крім тих, що випливають із благочинностей і талантів, і лише на підставі довіри народу. Всі громадяни мають рівні права на участь у виборах уповноважених народу та у розробці законів» [125, с. 138; 130, с. 326].

Третє – верховенство влади народу в державі. Народ у будь-якій ситуації уповноважений сам вирішувати свою долю. «Якщо один із членів суспільства піддається гнобленню, то наявне гноблення всього суспільства. Якщо суспільство піддається гнобленню, то наявне гноблення кожного члена суспільства. Право на супротив гнобленню впливає із інших прав людини» [125, с. 138; 130, с. 327].

Тези Робесп'єра про начала, покладені в основу політичного союзу, зокрема:

- 1) охорону і забезпечення природних прав людини;
- 2) право кожного громадянина на доступ до всіх державних посад, на участь у виборах уповноважених народу та у розробці законів;
- 3) верховенство влади народу в державі, а також право на супротив гнобленню і свавілля є вагомим здобутком політико-правової думки.

Однак, цього не можна сказати про виправдовування Робесп'єром революційного терору.

Щоб «чеснота», благочинності революційного уряду перемогли у війні, політичний діяч вважав за необхідне доповнити й підкріпити їх терором. Саме завдяки терору вони стануть по-справжньому всесильними, дозволять, зрештою, умирити країну і запровадити республікансько-конституційні порядки. У робесп'єрівських міркуваннях про принципи політичної моралі міститься така легітимація терористичного режиму: «те, що деспот управляє своїми затурканими підданими терором, він правий як деспот; придушить ворогів свободи терором – і Ви будете праві як засновники республіки. Революційне правління – це деспотизм свободи проти тиранії» [125, с. 113; 131, с.142].

Саме такою вважали французькі ідеологи революційного терору політичну революційну солідарність пригноблених.

Важливу роль у формуванні концепції солідаризму відіграли праці представників теорії утопічного соціалізму: Ж. Мельє, А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є і Р. Оуена. Як слушно зауважив Г. Демиденко, їх твори вирізнялися недооцінкою державних і правових механізмів у суспільних перетвореннях. Ключова роль відводилася колективістським началам у суспільній і господарській сфері життя людини і суспільства, моральним принципам в їх взаєминах [132, с. 144].

Ж. Мельє, як один із представників утопічного соціалізму, організаційну побудову майбутнього суспільства вбачав у добровільній федерації самодостатніх общин. «Усі міста та інші общини, що межували одна з одною, повинні прагнути укладати між собою союз і зберігати непорушний мир та злагоду, аби допомагати

одна одній у скруті, оскільки без такого взаємозв'язку не можливий суспільний добробут» [125, с. 153; 133, с. 155].

Таким чином, Ж. Мельє аргументував ідею єднання територіальних громад задля забезпечення мирного співіснування та суспільного добробуту.

Інший представник утопічного соціалізму і противник будь-якого насильства – французький мислитель А. Сен-Сімон, вважав, що лише всесвітній розвиток промисловості на основі ефективного використання наукових принципів організації праці може позбавити трудящих від злигоднів і страждань, спричинених підневільним становищем і тяжкою фізичною працею. До таких принципів він відносив запровадження обов'язкової для всіх продуктивної праці, забезпечення рівних можливостей для застосування своїх здібностей, створення планової організації виробництва, яке, на його погляд, повністю забезпечить суспільство всім необхідним для розвитку [111, с. 111].

Економічною основою майбутнього суспільства, на думку вченого, повинна бути організована на засадах наукового планування велика промисловість, що здатна забезпечити всебічне задоволення потреб суспільства, всі члени якого повинні працювати на благо суспільства.

Головним чинником суспільного розвитку А. де Сен-Сімон вважав класові конфлікти, але не вірив у те, що в його часи це призведе до жорсткої боротьби. Він не пророкував майбутнього безкласового суспільства, але припускав, що всі типи суспільства слід поділити на різні функціональні категорії. Наприклад, за умови розвитку промислового виробництва робітничий клас стане в певному сенсі підлеглим відносно своїх «природних» лідерів; водночас його інтереси гармонійно враховуватимуться в усеосяжній концепції солідаризму. До того ж усі трудівники – від робітників до підприємців та управлінців, – як вважалося, належали до одного й того ж класу виробника, який має спільну зацікавленість в усуненні всіх непродуктивних груп шляхом здійснення мирних реформ. Щойно це буде зроблено, природна гармонія інтересів, які об'єднують усіх, хто залучений до процесу виробництва, наповнюють новим сенсом поняття соціальної солідарності [134, с. 356].

Вагомим здобутком А. Сен-Сімона є обґрунтовувана ним ідея духовного єднання людей. Держава, на думку вченого, буде прикладати активні зусилля у питанні просування до всезагального миру, до всесвітньої асоціації з іншими державами і народами в єдине світове співтовариство, в якому не буде війн і злочинів. Важливим засобом наближення до ідеального соціального порядку повинно послугувати християнство. Просякнуте духом єднання, сповідуючи принцип «усі люди – браття», воно допоможе подолати всі соціальні протиріччя і забезпечити духовно-моральну цілісність майбутньої світової асоціації [126, с. 784].

Таким чином, мислитель акцентує увагу на такому важливому аспекті спільності людей, як їх духовне єднання.

Французький мислитель Ш. Фур'є значну увагу приділяє характеристиці тогочасного капіталістичного суспільства [111, с. 112]. Різко критикуючи державно-правову систему буржуазного суспільства, наголошував, що сучасна йому держава захищає інтереси багатих, а знедолені відчужені від влади і позбавлені політичної та соціальної свободи. Закони ж захищають інтереси привілейованої меншості, яка зосередила в руках усю повноту влади. Проголошена революцією свобода – є тільки міфом, бо не звільнила людей від рабської праці, а в соціальній площині не забезпечила свободи вибору занять за здібностями. Люди, позбавлені елементарного права на працю, об'єктивно втрачають усі інші права [111, с. 112].

За Ш. Фур'є ідеал соціального устрою, який полягає у мирному співробітництві всіх класів, мирному перетворенні існуючого несправедливого ладу на справедливий на основі дружнього союзу всіх соціальних груп у рамках виробничих асоціацій (фаланг).

Ш. Фур'є як спосіб вирішення гострих політичних проблем («тиранія приватної власності відносно мас», відстороненість бідного класу від влади, позбавлення його політичної і соціальної свободи, а також доступу до правосуддя) запропонував заснування землеробських асоціацій (фаланг). На думку вченого, вони відповідають пристрасті людей до багатства і насолод, тому

що колективна праця збільшує дохід у три, п'ять, сім разів. Як промислово-землеробські об'єднання, організовані на кооперативних засадах, подібно давньомакедонським військовим загонам (фалангам), вони вторгнуться в старезний прогнилий лад цивілізації і зруйнують його. Фаланги – це осередки майбутнього асоціативного ладу, «соціетарного порядку», що незабаром, як вважав Ш. Фур'є, утворять цілу мережу, яка покриє країну, а в недалекому майбутньому – усі країни і континенти [132, с. 145].

Характерно, що в устрої асоціацій зберігаються класи, приватна власність і економічна нерівність. Розподіл доходів і багатств у фаланзі повинен відбуватися відповідно до суми вкладених капіталів, кількістю і якістю праці, а також з особливими талантами і здібностями [135, с. 73].

Реально усвідомлюючи недоліки сучасного йому суспільства, Ш. Фур'є вважав, що тільки мирним шляхом – через співробітництво та порозуміння всіх класів – можливе перетворення нерозумного і несправедливого устрою «цивілізації» в устрій справедливий, де панує «соціальна гармонія», основою якої є дружній союз усіх соціальних груп у рамках виробничих асоціацій [136, с. 185].

Інший представник теорії утопічного соціалізму – Р. Оуен осередком, «молекулою» розумної суспільної системи майбутнього вважав комуну – «селище спільності». Коли їх стане багато, вони утворять федерацію у масштабах країни, а в майбутньому – міжнародну федерацію. Розумна суспільна система назавжди припинить «суперництво, розбрати і війни, і люди із раннього дитинства будуть привчатися сприяти щастю один одного». Так з перетворенням світу, на думку вченого, перетвориться і людина. Основними принципами життя комуністичних общин, за Оуенівською «Конституцією общини «Нова гармонія»» будуть рівність, свобода слова і дії, щирість і доброзичливість, порядок і придбання знань тощо. Усі члени комуни розглядаються як одна родина. «Влада законодавча» за планом вручається загальним зборам громади, що виробляє постанови. «Виконавча влада» – обраній Раді, завданням якої буде виконання загальних постанов, нагляд за всіма справами громади, укладання договорів з подібними об'єднаннями тощо [132, с. 147].

Ідеї мислителя знайшли свою часткову практичну реалізацію у діяльності Паризької комуни – формі політичної організації французького революційного руху, що проіснувала в Парижі 72 дні – з 18 березня до 28 травня 1871 р. Підґрунтям для її створення була національна єдність пролетаріату Парижу (тобто, національний аспект солідаризму).

У «Декларації Комуни до французького народу» політичний і економічний аспекти солідаризму знайшли своє відображення через:

1) гарантування Комуною права постійної участі громадян у її справах через вільне виявлення своїх поглядів і вільний захист своїх інтересів, гарантувати які має Комуна, оскільки тільки вона має наглядати і забезпечувати правильне і вільне користування правом зборів і друку;

2) організацію міської оборони і національної гвардії, що обирає своїх командирів, – єдиної сили, що має підтримувати у місті порядок;

3) намір Паризької комуни зробити владу і власність загальним надбанням.

Історичні події березня – травня 1871 р. продемонстрували той факт, що однією з причин поразки Паризької комуни, на чому обґрунтовано наголошують вчені, була відсутність політичного союзу між робітничим класом столиці та основною масою селянства. Це підтверджує відсутність спільності політичних інтересів вищезгаданих соціальних груп.

Варто наголосити, що у науковій літературі обґрунтовано наголошується на тому, що термін «солідаризм» уперше ввів у широкий обіг у 40-х роках XIX ст. французький філософ-утопіст П. Леру для вчення, заснованого на ідеях загальнолюдської солідарності [95, с. 484].

Концепція солідаризму П. Леру визначала сутність соціального ладу, заснованого на науці, вірі в силу справедливості й еволюції суспільства без політичних потрясінь [95, с. 484]. Учений обґрунтовував ідею визнання солідарності як найбільш значущого принципу функціонування єдиного суспільства (єдиного цілого), що характеризується зв'язками між людьми.

Серед ідеологів буржуазії середини XIX ст., які пропагували класовий мир і непохитність капіталістичних відносин, слід відзначити О. Конта. Обов'язковою

умовою стабільності функціонування суспільства та формування соціальної солідарності, згідно з концепцією О. Конта, є закон, зміст якого виражається у формулі: «любов як принцип, порядок як основа і прогрес як мета». Перед цим законом у суспільстві всі рівні. Усі володіють єдиним правом – виконувати свій обов'язок [111, с. 108].

Теорія солідаризму в ученні просвітника побудована на позитивній політиці, яка являє собою не що інше, як спробу виправдання капіталістичної системи і розробки заходів, спрямованих на її утвердження.

О. Конт запропонував проект нової організації капіталістичного суспільства у Франції. Мешканцям Парижа надається право обирати деяких видатних пролетарів, яким будуть надані звання верховних начальників французької Республіки і диктаторська влада. При них будуть діяти збори з представників буржуазії, у розпорядженні яких знаходитимуться усі матеріальні засоби. Згодом спадкоємцями пролетарів на посту диктаторів будуть великі промисловці, перевиховані диктаторами-пролетарями в дусі нових принципів. Влада пролетаріату повинна мати, головним чином, моральний характер, тобто мати виховний вплив на суспільство. Пролетаріат робить вказівки жерцям-керівникам духовної сторони життя суспільства і патриціату – капіталістам. Реальна сила, однак, залишається в руках капіталістів. Але й моральна сила належить не лише пролетаріату. Він сам знаходиться під виховним впливом інших класів. І якщо пролетаріат не підкориться цьому впливу, а буде переслідувати лише свої цілі, уряд за вказівкою жерців повинен буде утворити «матеріальну силу, яка здатна змінити непрямым чином їх наміри». Мається на увазі використання 80 тисяч жандармів, підпорядкованих панівному класу, якими О. Конт рекомендував замінити армію.

Таким чином, О. Конт охарактеризував солідаризм як співробітництво класів, засноване на їх взаємодії [137, с. 70-71]. Його авторська концепція передбачала заміну соціального егоїзму – альтруїзмом, індивідуалізму – соціальністю, анархії виробництва – регульованою економікою, військового

побуту – промисловим, воєн і колоніальної системи – співдружністю рівноправних народів [127, с. 254].

Французький соціолог-позитивіст Е. Дюркгейм у своїй концепції висунув гіпотезу щодо зростання класової боротьби та прагнув зрозуміти її причини і характер. Нерівність, на його думку, виникає внаслідок порушення еквівалентності в обміні благ та послуг, а також через непридатність всіх індивідів до професійних ролей. Утім, будучи отриманими різними шляхами, суспільні привілеї призводять до насильницького поділу праці, порушуючи солідарність, породжуючи та загострюючи класову боротьбу.

Постановка цієї проблеми та її вирішення пов'язані з категорією соціальної солідарності. Усі зв'язки між людьми в суспільстві повинні базуватися на ній. А поділ праці є важливим джерелом соціальної солідарності. Все це є основою морального порядку, який перетворюється на вищу, універсальну цінність.

Джерелом універсального соціального процесу, на думку Е. Дюркгейма, може стати диференціація суспільства, в основі якої будуть не соціальні привілеї, а індивідуальні здібності людини. У цьому й виявляється рівність, справедливість і свобода – три кити, на яких повинно триматися прогресивне суспільство [138, с. 230].

Отже, сутність концепції солідаризму Е. Дюркгейма полягає у соціальній солідарності, що виникає в процесі поділу праці і стає опорою морального порядку в суспільстві.

Концепція солідаризму французького державного діяча Л. Буржуа передбачає два види солідарності – природний і фактичний. Природна солідарність, як вважає вчений, немає ніякого відношення до справедливості, оскільки одні незаслужено користуються перевагами, внаслідок чого інші потерпають.

Така несправедливість виникає через природжені здібності: спадковість, рівень освіти, професія, соціальний статус тощо. Внаслідок цього кожна людина до певної міри морально зобов'язана своїм попередникам і сучасникам в силу того, що вона має і ким вона є. Таким чином, щойно людина народжується, вона

вже має обов'язки перед суспільством [12, с. 8-9]. З іншого боку, суспільство не залишає тих, хто «відкинутий на узбіччя життя». Завдання справедливості, згідно з ученням Л. Буржуа, – брати в тих, хто користується з надлишку гараздів, і віддавати тим, хто їх потребує [12, с. 20].

За задумом Л. Буржуа, солідарність є обов'язком, який впливає з приналежності до суспільства, а саме: квазі-контрактний обов'язок, відмова від добровільного виконання якого забезпечується державною силою.

Оскільки, природна солідарність має тенденцію до несправедливості, вона виключена з моделі «квазі-контракту», що ґрунтується на принципі фактичної солідарності, тобто на солідарності, яка притаманна повсякденному життю соціуму. Л. Буржуа насамперед вказує на принцип добросусідства, за якого здійснюється фактичне єднання, що природно спонукає до солідарності та спільної діяльності.

Сенс ідеології солідарності можна розкрити через реалізацію принципу поділу праці. З одного боку, працівник виробляє свою продукцію для споживання багатьох, а, з іншого, сам пожинає плоди праці інших. Подібні випадки, як слушно зауважує Л. Буржуа, можна віднайти у кожному суспільстві. За певних обставин ця фактична солідарність може бути і вимушеною, як, наприклад, солідарність між сусідами по земельних ділянках або між квартирантами в одному будинку. Внаслідок цієї ситуації всі вони мають обов'язки і права відносно один одного [12, с. 10].

Отже, в концепції солідаризму Л. Буржуа обґрунтовується ідея примирення, а не боротьби класів, їх соціальне «співробітництво», що стає нагальною потребою і необхідною умовою суспільного розвитку [91, с. 751].

Розвиток концепції солідаризму французького мислителя Л. Дюгі припадає на період відродження ідей природного права в європейських країнах [91, с. 753].

Мислитель, на основі принципу солідарності, намагався побудувати політико-правову концепцію, відкидаючи ідеї про класовий антагонізм і політичну боротьбу в суспільстві та висловлюючи критичне ставлення до ідеї народного суверенітету.

Учений доводив, що підприємці та капіталісти так само природно необхідні суспільству, як і пролетарі. Загальні страйки, насильство стосовно буржуазії, революційний синдикалізм загрожують суспільству руйнуванням.

У своєму обґрунтуванні нової системи прав колективів і індивідів, Л. Дюгі відмовляється бачити в сучасному суспільстві лише нескінченні соціальні конфлікти і непримиренну ворожнечу класів; навпаки, він відображає її через збори індивідів, між якими існує тісна солідарність. Крім соціальної солідарності людей пов'язують та інтегрують в нову спільність ті правила поведінки, що задані соціальною нормою [91, с. 753]. Таким чином, сутність концепції солідаризму Л. Дюгі полягає в тому, що вона визначає покликання: «соціально-орієнтованої ринкової економіки»: примирити трудящих і власників у рамках єдиної нації.

За солідаристською доктриною Л. Дюгі, індивід не має жодного права, а, натомість, на нього покладаються лише соціальні обов'язки. Цю ідею вчений особливо докладно розвинув по відношенню до власності: залишаючись приватною, вона (власність) розглядається ним не як суб'єктивне право індивіда, а як його обов'язок вільно, повно і досконало виконувати соціальну функцію власника. Л. Дюгі захищав потребу і корисність приватної капіталістичної власності.

Мислитель поняття «солідарність» вивів на перший план як ідею організаційних і правових форм соціального партнерства, як узгодження зусиль та досягнення розумних і довгострокових компромісів учасників трудового процесу в індустріальному суспільстві [139, с. 210-211].

В концепції солідаризму Л. Дюгі обґрунтовані такі ідеї: 1) закономірність нерівності людей; 2) поділу суспільства на класи, кожний з яких виконує соціально необхідну функцію, що й визначає соціальну солідарність; 3) зміст соціальної солідарності розкривається у формулі: «Не роби нічого такого, що порушило б соціальну солідарність. Сприяй її зміцненню та реалізації.» [104, с. 188-189].

Концепція солідаризму в інтерпретації Л. Дюгі фактично являла собою негативну реакцію на формування буржуазних політико-правових інститутів:

концепція «корпоративної» держави, як стверджував мислитель, передбачає вимогу ліквідації парламентаризму, загального виборчого права, пропорційної та мажоритарної виборчої систем як таких, що не відображають справжньої волі виборців, і заміни їх прямим професійно корпоративним представництвом в ОДВ всіх професійних груп населення (ідея синдикалізму, синдикалістської держави) [140, с. 316].

Відправною точкою, своєрідним «осьовим часом» для формування концепції солідаризму стали події Великої французької революції, що, з одного боку, були спробою практичного втілення прогресивних ідей щодо різних аспектів єднання людей, обґрунтованих античними просвітниками та мислителями епохи Відродження, а з іншого боку, засвідчили нехтування очільниками революції (окремі з яких були її ідеологами) законами, правами і свободами людини. Тому формування концепції солідаризму необхідно розглядати як негативну реакцію мислителів на ці суспільно-політичні процеси.

Для Німеччини ідеї солідаризму не були великою новиною. З подібними ідеями виступали вже німецькі державні соціалісти, головним виразником яких можна вважати А. Вагнера: «Для державних соціалістів немає суттєвого антагонізму між класами та індивідами однієї нації. Навпаки, їх згуртовує моральна солідарність, яка стоїть куди вище за економічну. Її можна побачити у спільності мови, звичаях і соціальних інституціях.» [141].

Зміст концепції солідаризму німецького філософа О. Шпенглера вбачається в тому, що в суспільному житті панує не протиставлення багатих і бідних, а службове становище, що досягають завдяки старанням і здібностям. Його концепція сповідує етику трудових відносин, дисципліну, органічну ієрархію замість майнової диференціації [86, с. 187].

Необхідно звернути увагу на те, що до положень концепції солідаризму (утвердження національної єдності, формою якої є держава; духовна цілісність; соціальна гармонія; класове примирення, перерозподіл багатств тощо) зверталися німецькі та італійські фашисти в своїй ідеології фашизму, що сприяло падінню авторитету цієї концепції після Другої світової війни. Проте сутність концепції

солідаризму суттєво відрізняється від ідеології фашизму. Проаналізуємо їх відмінності.

По-перше, в корпоративній тоталітарній державі, відповідно до фашистської доктрини, можливі нічим необмежена влада та соціальний тиск, що змушує людей служити суспільству. Припущення, що особистість може бути частиною якогось вищого органічного цілого явно суперечить демократичним ідеалам рівності та свободи. Представники концепції солідаризму для утвердження справедливого, вільного соціального устрою протестували проти держави як всеохоплюючої системи влади.

По-друге, для німецького фашизму характерна расистська віра у пріоритетність німців-арійців від решти народів, концепція солідаризму, у свою чергу, схиляється до ідеї християнського братства, яке об'єднує усіх людей у містичній надсвітовій республіці.

По-третє, концепція солідаризму, на відміну від тоталітарної фашистської ідеології, – зовсім не припускає жертвувати індивідом на благо суспільства або в ім'я якої б то не було соціальної гармонії [142].

По-четверте, ідея класового миру між працею та капіталом, між роботодавцем і робітником досягалася німецькими фашистами силовими методами, на відміну від концепції солідаризму, якій не притаманне застосування силових методів.

По-п'яте, солідаризм замість швидкого перерозподілу багатств обіцяв лише «стриману експлуатацію» і «розумно-достатній соціальний захист». Подібні речі були менш здатними надихнути маси на боротьбу [143, с. 49].

Таким чином, хоча фашизм у демагогічних цілях дійсно звертався до ідей солідаризму, концепція солідаризму не має нічого спільного з фашизмом, як його розуміє більшість населення України [144, с. 5].

Американський політичний економіст Ф. Факуяма, як прибічник концепції солідаризму, в своїй теорії акцентував увагу на таких положеннях: прав людини як найвищої соціальної цінності, забезпечення якої має бути головною функцією держави; утвердженні соціальної справедливості шляхом створення відповідного

законодавства й механізмів його впровадження; розвитку соціальних програм, зорієнтованих на гарантування гідного життя та вільного розвитку людини; політико-правовому захисті свободи конкуренції, економічного і політичного плюралізму, пануванні права і закону; утвердженні у суспільній практиці конституційно-правових принципів поваги людської гідності та соціальної спрямованості держави. Гармонійна взаємодія інститутів громадянського суспільства з державою, на думку мислителя, уможливить поступове обмеження державного втручання в економічне і соціокультурне життя громадян. Розвиток держави буде поступово зведений до мінімуму і дасть змогу в сучасних умовах посісти належне їй місце – бути лише функцією суспільства під його постійним і всебічним контролем [145, с. 443-444].

Дана тема знайшла своє висвітлення і у поглядах українських мислителів. Так, сутність ідеї солідаризму в концепції вітчизняного дослідника Т. Шевченка зводиться до таких засад: 1) суспільно-політичним ідеалом є демократія та справедливі закони; 2) справедливий закон – це синонім правди та справедливості. Він відповідає природному праву, оберігає свободу людини (особисту, соціальну й політичну); 3) національне звільнення українського народу від влади російського абсолютизму нерозривно пов'язане з відродженням слов'янського братерства [92, с. 164-165].

Видатний вчений-енциклопедист М. Грушевський відмовився від розгляду історії українського народу як історії класової боротьби і виклав її як історію української державницької ідеї солідаризму [137, с. 154-155].

Можливість вирішення цієї проблеми він вбачив у децентралізації влади в Росії та утворенні федерації, під якою розумів об'єднання в одній державі декількох державних утворень [146, с. 325].

Україна у складі федерації повинна бути демократичною республікою, в якій гарантувалися б політичні свободи: свобода слова, зборів, громадських організацій, совісті, рівне виборче право за таємного голосування. Реалізуючи свою автономію, Україна мала бути вільною у вирішенні політичних,

економічних, культурних питань, самостійно розпоряджатися своїми багатствами й ресурсами [146, с. 326].

Суть концепції солідаризму (колектократії) В. Винниченка зводиться до того, що оптимальним засобом збереження і розвитку кожної нації є державність, себто комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, що діють на території, населеній національним колективом, які зв'язують його в компактну цілісність, забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому [137, с. 91]. Погоджуємось із його думкою про те, що внутрішня та зовнішня політика повинна бути моральною.

Метою концепції солідаризму українського філософа права Б. Кістяківського є здійснення солідарних інтересів громадян. Саме йому належить вагомий внесок у розробку концепції солідаризму, за допомогою якої він обґрунтував ідею соціальної зумовленості прав людини, дієві способи забезпечення свободи, акцентував увагу на необхідності зв'язаності держави правом та визначив засоби зв'язування органів держави як носіїв централізованої соціальної влади, визначив безпосередній зв'язок правової держави і громадянського суспільства, необхідність досягнення солідарності між людьми, рівноваги людини, суспільства і держави як умови їх безконфліктного розвитку [33, с. 41].

Концепцію солідаризму Ю. Липа обґрунтовує через характерні риси нації. На думку вченого, нація (або раса у його термінології) поєднує етнобіологічні та соціоісторичні чинники: «Расою звемо цілісність населення, духовні прикмети якої є явними (як звичаї, мова...), а також антропобіологічні риси становлять виразну цілісність упродовж часу (історії). Для будь-якої раси є обов'язковими: «одність історії», «одність будучини». Визначальною рисою раси є «існування в суспільній збірності своєрідного почуття солідарності, зв'язаного з окресленою територією. Воно не зв'язане ані з мовою, ані з біологічною спільністю крові, лишень зв'язане з поняттям власної, своєрідної місії. Власний терен, власна місія і почування нехиті до чужих – ось що є в окресленні слова «нація» [147, с. 13].

Сутність концепції солідаризму В. Воронкова вбачає у соціально-психологічних факторах і проявах суспільної свідомості (патріотизм, національна гідність), що найактивніше виявляються в екстремальних умовах життя суспільства і держави [50, с. 134]. Вчена розкриває її через вираження певних моделей солідаризму (в контексті становлення соціальної держави) на прикладі країн європейського простору: соціал-демократичної, корпоративної, ліберальної.

Соціал-демократична модель солідаризму (Данія, Швеція, Фінляндія), в яких ступінь солідаризму є надзвичайно високим; соціальні послуги розглядаються як громадянські права; всі громадяни мають право на рівне, фінансове за рахунок податків соціальне забезпечення, а працююче населення отримує ще й додаткові пільги [50, с. 135].

Корпоративна модель (Німеччина, Австрія, Франція та країни Бенілюксу) називається континентальною, в якій соціальне забезпечення розповсюджується прямо або безпосередньо на все працююче населення; послуги соціального страхування фінансуються в основному за рахунок внесків в залежності від належності до тієї чи іншої спільноти [50, с. 135].

Ліберальна модель солідаризму (Великобританія, Ірландія) називається англосаксонською, яка передбачає необхідну державну підтримку соціальних низів і включає соціальне страхування тих, хто знаходиться на достатньо низькому рівні (є різниця в тому, що в деяких країнах, наприклад, безкоштовна медична допомога надається всім громадянам, а в деяких – тільки низькооплачуваним) [50, с. 135].

До концепції солідаризму звертаються сучасні політичні сили країни. У документах сучасних політичних суспільно-політичних, суспільно-громадських, профспілкових рухів, об'єднань і партій підкреслюється нагальність пошуку нових форм інтеграції людства, досягнення засобами партнерства, співробітництва, співучасті, діалогу стійкого соціального миру, цивілізованого співжиття країн і народів [50, с. 134].

Так, у 2007 р. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» перед парламентськими виборами чітко ідентифікує себе із солідаризмом, про що

свідчить базовий партійний «маніфест», який так і називається – «Солідаризм». Представник вищезгаданої партійної сили А. Шкіль ще в 2005 р. декларує: «Солідаризм – це більш висока форма громадянського суспільства. Ми хочемо, щоби ця ідеологія стала загальнодержавною» [12, с. 22].

На підставі зазначеного в даному підрозділі, робимо висновок, що ідеологічною основою концепції солідаризму стали праці античних філософів (Платон, Аристотель, Т. Цицерон), мислителів епохи відродження (Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ш.-Л. Монтеск'є), епохи Просвітництва (Вольтер, К.-А. Гельвецій, Ж.-Ж. Руссо), якобінців (Ж.-П. Марат, Робесп'єр), представників теорії утопічного соціалізму (Ж. Мельє, А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуєн), ідеологів буржуазії на межі XIX – XX ст. (П. Леру, О. Конт, Е. Дюркгейм, Л. Буржуа, Л. Дюгі), представників німецької моделі «Третього шляху» (А. Вагнер, О. Шпенглер), американських діячів (Ф. Факуяма), українських політичних і громадських діячів (Т. Шевченко, М. Грушевський, В. Винниченко, Б. Кістяківський, Ю. Липа, В. Воронкова) тощо, що відображають соціальний, економічний, політичний і правовий аспекти солідаризму.

2.2. Держава і право в концепції солідаризму: загальні закономірності їх становлення, функціонування та розвитку

В межах цього підрозділу дисертаційного дослідження акцентуємо увагу на відображенні таких явищ як держава і право у концепції солідаризму.

Значну увагу питанням розвитку та функціонування держави і права приділив А. де Сен-Сімон у своїх основних працях: «Погляд на власність і законодавство», «Листи женевського мешканця до учасників», «Нове християнство».

Історію держави мислитель розглядав як процес еволюційного перетворення суспільства на промислове, що включає три стадії: 1) теологічну (влада належить священикам і феодалам); 2) метафізичну (буржуазна держава, де

влада належить юристам і метафізикам); 3) позитивну (яка лише зароджується і в якій влада опиняється в руках спеціального класу вчених і промисловців) [111, с. 111].

У промисловому суспільстві має бути встановлена жорстка централізація виробництва, дисципліна, засновані на науково і планово організованій «промисловій системі», максимально підвищиться ефективність праці. Тим самим відпаде необхідність в обтяжливих для суспільства різного роду політичних інститутах із усіма їх численними установами й посадами. Зростання могутності промисловості матиме наслідком повне здійснення свободи [148, с. 250].

У центрі уваги А. де Сен-Сімона було право. Вчений виходив із того, що мораль повинна замінити право, перетворити його на додаток до неї.

Він недооцінював роль державних і правових інститутів, найважливішими законами вважав ті, що визначають і регулюють власність, а закони, які закріплюють владу і форми правління державою, – другорядними. Однак перераховані характеристики, на думку дисертанта, не можуть мати прямого відношення до розвитку сучасної держави, оскільки саме інститути державної влади та громадянського суспільства сприяють розвитку консолідації в реаліях сьогодення.

А. де Сен-Сімон обґрунтував ідею об'єднання Франції і Англії з метою встановлення в Європі конституційного ладу. Відтак усі європейські держави утворюють союз, – яким буде керувати загальноєвропейський парламент. На правовій основі мирним шляхом він вирішуватиме конфлікти між державами, а згодом сформулює ще й «моральний кодекс» відносин між ними, який відсуне право на задній план. Нові конституційні держави оберуть шлях індустріалізації перетворять суспільство на союз «працюючих розумово і фізично». Так на місці самодержавної військово-теократичної держави постане конституційна «промислово-наукова» держава.

Держава має стати знаряддям управління централізованим і плановим виробництвом, перетворити правління людьми на правління речами, а союз

держав – на всесвітню асоціацію народів без національних кордонів в ім'я торжества всезагального миру [149].

Вагомим здобутком Ш. Фур'є є виокремленні ним недоліки державно-правових інститутів тогочасного суспільства. Зокрема, Ш. Фур'є піддав критиці сучасну йому державу, вважаючи, що останні досягнення людства завдали шкоди суспільству. Розвиток промисловості й торгівлі призвів до обмеження свободи, до стану війни між індивідом і колективом [146, с. 196].

Життя людей, на думку мислителя, зміниться на краще, якщо основою суспільства стануть асоціації – промислово-споживчі товариства, до складу яких входитимуть представники різних соціальних груп. Асоціації, власне, заступлять державу з її інститутами і складатимуться з фаланг приблизною кількістю до 1600 осіб у кожній, будучи автономними і незалежними одна від одної. Центральна влада та її апарат не матимуть права втручатись у внутрішнє життя фаланг [146, с. 196].

У фалангах існуватиме приватна власність, а отже, і майнова нерівність, але виробництво в них буде організованим, що забезпечить поступове примноження суспільного багатства до значних розмірів і створить умови для знищення протиріч між людьми, нормального життя кожного відповідно до його нахилів.

У фалангах за загальною згодою будуть встановлені норми, що регулюватимуть відносини між людьми. Усе це, на думку Ш. Фур'є, створить умови для реалізації особистої свободи людини і відповідатиме її споконвічним прагненням [146, с. 197].

Усі проблеми людського суспільства Ш. Фур'є пояснював тим, що суспільство досі не спромоглося пізнати передбачений Богом істинно справедливий «соціальний кодекс». Цей кодекс ґрунтується, на його думку, на визнанні головним і вирішальним чинником суспільного прогресу природних властивостей людини. Отже, вся історія людства є ніщо інше, як тільки сукупність певних закономірних етапів його розвитку, це шлях від соціального «безладдя» та «дисгармонії» до соціальної гармонії та справедливого соціального ладу.

Факторами, які зумовили перехід від одного періоду до іншого, були розвиток промисловості та зміна правового становища жінки у суспільстві [136, с. 185].

Ш. Фур'є критикував правову систему буржуазного суспільства. Сучасну йому державу засуджує за те, що вона завжди на стороні багатих і завзято захищає їх пануюче становище в суспільстві. Бідний клас, абсолютно відтіснений від влади, позбавлений політичної і соціальної свободи.

Проголошені в деклараціях і законах різні права і свободи в умовах панування приватновласницьких стосунків залишаються, на думку Ш. Фур'є, для переважної більшості індивідів лише написаними фразами на папері. Він вважає, що суспільство повинне в першу чергу офіційно визнати і реально забезпечити «право на працю, без якого усі інші права нічого не коштують» [150].

Засновник позитивізму О. Конт стверджував, що родини організовані в суспільство. Індивід – це абстракція. Поза родинами людство ніколи не існувало й існувати не може. У родині людина вчиться жити для інших, переборюючи природний егоїзм. Суспільство, засноване на об'єднанні, співробітництві, кооперації. Необхідним органом соціальної кооперації є уряд, влада, що здійснює моральні функції, об'єднання, економічне управління, політичну діяльність [151, с. 174-175].

На думку О. Конта, необхідність держави обумовлена об'єднанням приватних сил для загальної мети. З утворенням держави виробництво підтримує суспільна солідарність, перешкоджаючи окремим силам розірвати суспільне ціле. Оскільки суспільна солідарність досягається засобами матеріальними та моральними, завжди буде необхідна наявність двох влад – світської і духовної. Мислитель описує історію цієї влади відповідно до «трьох стадій» історії людства [148, с. 253].

Основним завданням свого вчення він уважав перебудову суспільства на основі позитивізму, заміну «ретроградної аристократії» й «анархічної республіки» новим, позитивним ладом – соціократією як досконалою державою, яка слугує інтересам усього суспільства. Її обґрунтування він шукав в історії, природі держави і політичної влади [148, с. 252-253].

Слід відзначити, що О. Конт відкидає поняття «права особистості». Слово «право» пропонує вилучити з політичної мови. «Право» – це поняття авторитарно-теологічне, засноване на уявленні про боговстановленість влади». Для боротьби з цим теократичним авторитетом у Новий час було обґрунтовано поняття «права людини», що, за твердженням О. Конта, виконувало лише руйнівну роль. Як вважає О. Конт, коли ці «права людини» спробували здійснити на практиці, вони негайно ж виявили свою антисоціальну природу, прагнучи увінчати індивідуалізм.

У соціократії, як досконалій державі, на думку вченого, не повинно бути ні права, ні прав особистості. Ніхто не має іншого права, крім такого, щоб завжди виконувати свій обов'язок [139, с. 176].

Таким чином, у вченні О. Конта, як стверджує Г. Демиденко, по суті, не знайшли свого відображення такі головні й визначальні риси громадянського суспільства, як демократія і право, юридична свобода і рівність громадян. Рівність людей у соціократії нівелює приватні інтереси, а свобода і права замінені обов'язками, соціальною функцією [148, с. 253].

Держава, на думку Е. Дюркгейма, виникає і розвивається за одним законом. Генезис матеріальної основи життя суспільства, пов'язаний з розподілом праці, виникненням виробництва, обміном, призводив до змін соціальної структури, виникнення соціальної нерівності, соціальних верств, які відрізняються за своїм становищем у системі суспільних відносин. Між класами (майновими верствами) починається боротьба за владу, щоб у рішеннях влади були відображені інтереси цих соціальних груп. Відбувається поступова зміна структури влади: з влади всього суспільства вона стає владою класу (верстви). Цей процес завершується з появою особливого суспільного інституту, що отримав назву «держави», яка розглядається як продукт економічного розвитку і класових суперечностей. Виникнення у процесі розвитку суспільного виробництва приватної власності, класів і експлуатації, гноблення – причини появи держави [152].

Важливим результатом дослідження трансформації функцій держави став умовивід Е. Дюркгейма про те, що з ростом органічної солідарності держава «все

менше править» і «все більше адмініструє»; реститутивне право витісняє право каральне. Цей процес має важливий соціальний вимір: члени суспільства перестають бути «об'єктом втручання» держави, перетворюючись на рівних партнерів, наділених широкими правами щодо контролю держави у здійсненні її обов'язків стосовно громадян [152].

Просвітник визначав право як суто соціальний феномен, що його необхідно пояснювати лише на основі соціальних факторів. Соціальна система, в якій взаємодіють індивіди, функціонують соціальні групи і численні інститути, має значний вплив на правову сферу. На думку Е. Дюркгейма, право є зовнішнім проявом і символом соціальної солідарності.

З погляду вченого, право – це система регулювання суспільних відносин, за допомогою якої легше простежити структуру суспільства та рівень колективної свідомості, в той час як соціальна солідарність – феномен суто моральної природи, що не піддається безпосередньому спостереженню [152].

Е. Дюркгейм розрізняє дві форми солідарності – механічну та органічну. Основою механічної солідарності, притаманної примітивним, архаїчним суспільствам, є подібність, недиференційованість індивідів, яким властиві однакові відчуття, цінності. Натомість органічна солідарність, характерна для розвинутих суспільств, зароджується внаслідок диференціації індивідів, які не подібні один до одного, виконують різні функції (як елементи живого організму), що зумовлює їх функціональну взаємозалежність. Кожному різновиду солідарності відповідає свій тип права: репресивне право, що карає помилки і злочини, і реститутивне, або кооперативне право, суть якого полягає не у переслідуванні порушень суспільних правил, а в поверненні предметів до стану, за якого була допущена помилка, або в організації кооперації між індивідами [153, с. 175]. Таким чином, Е. Дюркгейм соціальну солідарність, що ґрунтується на моральних принципах і нормах, розглядає як причину виникнення держави і права.

Л. Буржуа, розвиваючи ідеї Е. Дюркгейма, доводив, що держава й індивід – абстракції. Реально існують лише окремі спільності людей на основі їх колективного проживання.

Учений стверджував, що держава не може лишатись осторонь проблем членів суспільства. Вона, як провідник соціальної справедливості, повинна втручатися в усі сфери суспільного життя, але не вивищуватися над суспільством.

Л. Буржуа обґрунтовує теорію так званого «квазі-контракту», намагається надати ідеї солідарності юридичної форми. Просвітник схиляється до думки, що індивід має вступати в юридичні відносини, які виникають на основі суспільного договору. «Квазі-деліктами» (правопорушеннями), які Л. Буржуа виводить із «квазі-контракту», називаються такі юридичні факти, що хоча й не є фактичними правопорушеннями, проте породжують подібні до деліктів наслідки. Цим терміном учений прагнув означити моральні обов'язки сильного перед слабким і заможного перед бідним. Як для державного діяча, для нього ця теорія мала практичне завдання – обґрунтувати сучасну йому соціальну політику і прогресивну податкову систему, що їх мислитель запроваджував та здійснював на користь малозабезпечених членів суспільства [12, с. 10, 11].

Виявом солідарності, згідно з теорією Л. Буржуа, є покладена на державу функція піклування про своїх громадян. Для досягнення цього ідеалу, стверджував учений, держава зобов'язана гарантувати право на працю, необхідний життєвий рівень, вільний доступ до освіти, захист на випадок безробіття, хвороби, пенсійне забезпечення тощо.

Французький теоретик права Л. Дюгі стверджував, що держава – це організована сила суспільства, яка забезпечує взаємозалежність і спільність інтересів різних соціальних груп та класів. Учений, зокрема, наголошує, що із соціальної солідарності виникає право, яке стоїть над державою і є обов'язковим для виконання [154, с. 202].

Н. Ніколаєнко, дослідник наукової спадщини французького просвітника, зауважила: Л. Дюгі визначав право як специфічну соціальну функцію суспільних груп, кожна з яких усвідомлює свій обов'язок щодо забезпечення солідарності, що є «істинною основою» виникнення як права, так в подальшому і держави [144, с. 7].

З огляду на такий підхід дослідника до розуміння поняття права, обґрунтовано вважати державу явищем, похідним від права, оскільки останнє виникає та цілком може існувати і без державності. Цей умовивід був зроблений ученим на основі аналізу розвитку суспільства. При поясненні причин виникнення права, Л. Дюгі відзначив, що воно ґрунтується не стільки на наказі чи волі держави, скільки безпосередньо на соціальній солідарності, що і пов'язує людей між собою [155, с. 23-24].

У своїх працях учений значну увагу приділяє доведенню пріоритетності права по відношенню до держави. Він визнає, що державна влада є фактом панування сильних над слабкими. Але ці сильні – володарі, повинні діяти керуючись вищими принципами права, що відповідають ідеї суспільної солідарності. Вони (володарі) обмежені правом, що свідчить про правове обмеження держави. Приватні особи повинні коритися правителям лише тому, що дії останніх відповідають правовій нормі. Правителі поза правом не мають влади над приватними особами і не можуть їм наказувати. Однак, якщо дії приватної особи чи органу влади відповідають правовим нормам, усі зобов'язані сприяти їх здійсненню, найбільшою мірою – правителі, оскільки в їхніх руках зосереджена матеріальна влада [155, с. 24].

Наведене ще раз підтверджує думку Л. Дюгі, котрий уважав, що держава і влада – факт, але вони отримують правовий характер у тому випадку, коли особи, в руках яких знаходиться державна влада, здійснюють її, керуючись вищим принципом права: ідеєю суспільної солідарності. Лише концепція солідаризму, вважав мислитель, в змозі вирішити питання про обмеження держави правом [155, с. 24].

Учений наголошував на існуванні тільки об'єктивного права – юридичної норми, що не надає суб'єктивних прав ні колективу, ні індивіду; його основою є принцип солідарності, а джерелом – суспільні відносини. За такого підходу до праворозуміння законодавець не створює право, а лише констатує і фіксує його. На місце суб'єктивних прав Л. Дюгі поставив соціальний обов'язок, наголошуючи, що для всіх існує єдине право – виконувати свій соціальний

обов'язок [154, с. 202-203]. Ми погоджуємось із тезою мислителя про те, що принцип солідарності покладає на людину юридичний обов'язок, який вона повинна виконувати, узгоджуючи свої дії з його вимогами [144, с. 261].

Отже, усвідомлений факт солідарності породжує соціальну норму, що дисциплінує суспільство. Це – норма права, обов'язкове для її адресатів – учасників суспільно-політичного життя, правило поведінки. «Норма права покладає на всіх обов'язки не робити нічого, що суперечить суспільній солідарності й робити все для розвитку цієї солідарності». Держава, як стверджує Л. Дюгі, в існуючій за його часів формі, зникне. Її місце посяде корпоративна держава, як більш гнучка, більш гуманна та така, що більшою мірою захищає індивіда. Засадами такої держави є: децентралізація політичної влади та федералізм класів, організованих у синдикати (професійні організації); соціальна норма як вияв взаємної залежності і солідарності. Ці принципи покликані обмежувати діяльність правлячих і зобов'язувати державу до позитивних дій на користь суспільства й окремих його представників.

Учений, негативно оцінюючи систему парламентаризму, намагався поєднати його принципи та ідеєю синдикалізму. Зокрема, у Франції він пропонував змінити порядок організації представницького органу державної влади – обрати Палату депутатів на основі пропорційного представництва, а іншу палату – Сенат, конституювати як збори синдикатів, «складених із представників усіх класів...». Відносини між класами мають регулюватися договорами, корпоративним правом, санкціонованим державою. Сама держава стане системою публічних служб, які забезпечать соціальну солідарність [148, с. 371].

Модель форми державного правління майбутнього Л. Дюгі уявляв таким чином: нагорі – правителі, котрі є представниками дійсно більшості індивідів, які складають суспільне утворення; вони наділені не правом здійснювати державну владу, а, навпаки, на них покладено обов'язок застосовувати найбільшу силу задля реалізації права в найбільш широкому сенсі слова, оскільки їх дії зводяться до виконання технічної роботи з нагляду та контролю. Синдикальні групи, як складові суспільства, а також федерації за професіями, які мають політичне

представництво, забезпечують обмеження державного управління. Боротьба класів припинена чи, принаймні, послаблена конвенціональним встановленням регламентів, що визначають взаємовідносини класів, які усвідомлюють свою незалежність. Державна служба здійснюється та спрямовується корпораціями чиновників, які знаходяться під контролем і наглядом правлячих осіб та відповідають за свої помилки перед приватними особами [155, с. 25].

На думку німецького мислителя Г. Пеша, держава, згідно з ідеологією солідаризму, – це витвір або продукт соціальних інстинктів; вона є необхідною і найвищою формою людського співжиття, що породжена феноменом природного права і ґрунтується на розумі. Держава має здатність до адаптації у часі та просторі і неможливо уявити, наприклад, розвиток техніки, вдосконалення соціальних, економічних зв'язків без підвищення почуття обов'язку та робочої дисципліни, що, без сумніву, сприяє реорганізації правових, соціальних і економічних інституцій та їхніх форм. Природне право є первинним по відношенню до позитивного законодавства [156, с. 117-118], тому обґрунтовано вважається джерелом останнього.

Що стосується розвитку права в концепції солідаризму, то, будучи прихильником теорії природного права, Г. Пеша вважає одним із елементів цього права – можливість набувати приватну власність. Варто пам'ятати, що приватна власність створює незамінні психічні й моральні стимули, які відіграють важливу роль в економічному житті соціуму [28, с. 135].

Лауреат Нобелівської премії А. Швейцер розглядає державу і право «крізь призму» етичних принципів. З огляду на зміст останніх, учений заперечує право держави розпоряджатися життям особи. Він наголошує на її автономному існуванні і, водночас, на її відповідальності [157, с. 49].

В основі вчення А. Швейцера про державу і право лежить природне право. Мислитель закликає довіряти «природній мудрості» та шукати джерело походження права в історичному контексті природних прав корінних народів. Юридичне право має офіційний, закріплений соціальними інституціями

інституційний характер. Воно виникає значно пізніше, ніж мораль (солідарність), разом із державою і спирається на її силу й авторитет.

Держава, на переконання А. Швейцера, забезпечує поєднання релігійних і державних органів, державних законів і релігійних принципів (цінностей). Характеризуючи державу майбутнього, вчений ідеалізував її як «культурну державу», в якій етика (солідарність) виступатиме принципом відносин між громадянами. Заслуговує на увагу думка мислителя щодо етики, яка визначає не лише норми поведінки громадян, але й відносини співробітництва між людьми. Прогресивний розвиток держави вбачається в залученні до сфери співробітництва все більшої кількості людей [111, с. 46].

У контексті питання, що розглядається нами, заслуговує на увагу ще одна доволі важлива думка мислителя – про формування етики державних і муніципальних службовців як важливий чинник морального піднесення суспільства в цілому.

Таким чином, А. Швейцер основний принцип існування суспільства вбачає у непорушному, вічному, санкціонованому Богом законі, що регулює людські відносини. Вічний закон – вираження Божественного розуму і волі; він визначає природний порядок, а, отже, і природне право. Природне право – це ідеальна норма людських відносин і, водночас, загальний закон буття, що впливає з незмінного порядку природи і всього Всесвіту [111, с. 46].

Представник ідеології солідаризму в Росії професор права Г. Гінс визнавав право атрибутом будь-якого державно організованого суспільства. Учений, визнаючи солідарність основою людської поведінки, дійшов висновку про те, що державна система солідаризму повинна ґрунтуватися на регулятивному праві та солідарному господарстві [158, с. 93], як альтернативі приватного та публічного права.

Воно потребує погодження дій та інтересів, і не лише визнає межі свободи, як це прийнято в приватному праві, але й підпорядковує приватні інтереси загальним, у зв'язку з цим, покладаючи на окремих осіб позитивні обов'язки [158, с. 94]. «Усі окремі господарі так само, як і працівники розумової та фізичної

праці, є співучасниками загального народного господарства, внаслідок чого їх дії й інтереси повинні узгоджуватися, по можливості добровільно, і лише за виняткових обставин – примусово» [159, с. 214].

За концепцією солідаризму Г. Гінса, держава – це організована соціальна сила. З погляду вченого, господарство, підтримуване регулятивним правом, являє собою вдосконалену систему приватно-правового ладу, що характеризується організованістю. Організованість досягається шляхом погодження інтересів між учасниками господарства за участі держави [158, с. 94].

Запропонована вченим програма перетворення державного й економічного ладу складається з таких чотирьох основних частин:

1) солідарна держава, за Г. Гінсом, пропонує погодження інтересів протилежних груп або в порядку добровільних угод, або за участі держави як посередника [158, с. 94];

2) на думку правника, солідаризм, як юридична система, що лежить в основі господарського ладу, охороняє власність, конкуренцію і свободу підприємницької діяльності. Солідарне господарство вносить організаційне начало не шляхом підкорення виробленому нагорі плану, а сприянням: за однорідності інтересів – співробітництву і взаємодопомозі; за протилежності – їх погодженню [158, с. 95];

3) учений особливу увагу акцентує на тому, що система солідаризму, незважаючи на схожість окремих рис, відрізняється від тоталітарних держав. Солідарна держава, як вважає Г. Гінс, також підпорядковує приватні інтереси державним; вона прагне організувати суспільство, зв'язавши його в єдине ціле, користуючись своїм авторитетом, але при цьому вона не протиставляє себе особі й не висуває свою волю як особливу та верховну, що не рахується з волею громадян... Не властива солідарній державі ідея монополізованої народної волі в особі правлячого апарату... Солідаризація проводиться за наявності протилежних або різнорідних груп, за кожною з яких визнається право на існування» [159, с. 217]. Аби не допустити перетворення солідарної держави в тоталітарну, Г. Гінс виступає за жорстке обмеження втручання держави в дії господарюючих суб'єктів;

4) у солідарній державі не важко підготувати кадри державних і громадських діячів, які перейнявши ідеями національної єдності та загальнодержавних завдань, зуміють зв'язати окремі групи й організації погодженою роботою без порушення їх вільної самодіяльності [158, с. 96].

Таким чином, в ідеології солідаризму обґрунтовується «Середній шлях» між крайнощами необмеженої свободи і тиранією держави над особою. Держава має бути наділена правом втручатися в суспільне життя, передусім, економічне, для розв'язання конфліктів між громадянами.

У контексті питання, що розглядається нами, заслуговує на увагу методологічний підхід, запропонований американським дослідником Ф. Факуямою. Вчений визнає, що солідарна держава має здатність забезпечити суспільні блага для всього населення та рівність прав громадян, позбавити систему влади кумівства. Тому логічним є судження про важливу роль такої держави в житті суспільства. Вона не роз'єднує громадян, а, навпаки, згуртовує націю [160, с. 315].

На думку науковця, закон тісно пов'язаний із релігією. В кожній релігії вище закону, що визначає державний устрій, є Божий закон. Такий умовивід узгоджується з теологічною концепцією права.

Як відзначають вітчизняні науковці М. Мірошніченко та В. Мірошніченко, у ХІХ – першій половині ХХ ст., самостійним об'єктом пізнання української державно-правової думки стають держава і право, з'ясовуються питання про їх виникнення, взаємодію, роль у суспільстві та соціальну цінність. Рациональне осмислення держави і права, як соціальних інститутів, спрямовувалось у русло конституційної регламентації державного устрою, політичного режиму, прав і свобод людини, взаємовідносин індивіда, громадянського суспільства та держави [154, с. 176].

Торкаючись питання походження держави і права, Б. Кістяківський влучно відображає діалектичний зв'язок держави і права у таких судженнях: «держава і право являють собою не окремо та незалежно одне від одного існуючі явища, а тісно і нерозривно між собою пов'язані різні вираження однієї й тієї ж сукупності

явищ... Держава і право – це дві сторони одного й того ж складного явища, а, зокрема, право і є тим началом, з якого складається держава» [161, с. 827].

Як слушно зауважує вчений, за правового устрою цілі й інтереси держави завжди визначаються правовим порядком. Відтак, у правовій державі доцільним є лише те, що відповідає меті, визначеній правом. Відповідаючи на питання про справжні задачі та цілі держави, Б. Кістяківський зауважує, що вони (маються на увазі, задачі й цілі) полягають у здійсненні солідарних інтересів людей. За допомогою держави здійснюється те, що є потрібним, дорогим і цінним усім людям. Держава сама по собі є просторово найбільш широкою та внутрішньо найбільш всеохоплюючою формою цілком організованої солідарності між людьми. Загальне благо – ось формула, в якій стисло виражаються задачі й цілі держави [161, с. 822].

Сприяючи росту солідарності між людьми, держава облагороджує та підносить людину. Вона дає їй можливість розвивати найкращі сторони своєї природи та здійснювати ідеальні цілі. В такій, що облагороджує та підносить людину ролі, і полягає, на думку Б. Кістяківського, істинна сутність та ідеальна природа держави.

Розвиваючи класичну ідею солідаризму, вчений вбачав завдання держави у досягненні загального блага і справедливості. Відповідно до ідеї справедливості, кожній людині повинне бути гарантоване право на гідне існування. Саме в цьому, на думку мислителя, полягає природа ідеальної держави.

Основною рушійною силою прогресу суспільства, вважав М. Грушевський, не стільки економічні зміни, скільки психологічні – схильність людей до солідарності приводить до утворення держави. На думку вченого, держава являє собою «суверенний союз народу, який дорогою планової діяльності, зверхніми засобами задовольняє індивідуальні та загальнолюдські солідарні інтереси в напрямі поступового розвитку громадянства» (тобто, громадянського суспільства) [111, с. 155].

Учений схилився до думки про виникнення права задовго до появи держави. З цього приводу він зауважив, що право існує не лише в класовій організації

суспільства, а й у племінно-родовій, де воно виступає у формі звичаю. Різниця між ними полягає у механізмі впровадження їх у життя [162, с. 379].

Право визначалося мислителем як єдність норм, що виражають соціальну солідарність, об'єднаних у націю людей [162, с. 380].

Конституційний проект мислителя і політичного діяча М. Грушевського ґрунтується на двох основних принципах: 1) репрезентаційний уряд; 2) широка національно-територіальна децентралізація. В процесі організації держави, стверджував учений, пріоритетними факторами повинні бути народність, географічне розташування і демографія, а не історичні претензії деяких народів, чи випадкові рішення бюрократів. Державний уклад цивілізованих народів, за М. Грушевським, це суверенний союз народу, який шляхом планової діяльності задовольняє індивідуальні, національні та загальноукраїнські солідарні інтереси в напрямку послідовного розвитку суспільства.

За невід'ємний атрибут державного життя мислитель уважав право, що, на його думку, має бути гарантоване всією сумою діючих у суспільстві соціально-психологічних факторів, серед яких найбільш важливим є примус. Акцент на гарантуванні права пов'язаний з поглядами М. Грушевського на розвиток людського суспільства, в основу прогресу якого він поклав психологічний, духовний чинник [111, с. 155].

З'ясовуючи питання співвідношення держави і права у межах теорії історико-правового солідаризму, М. Ковалевський виокремлює дві базові проблеми: 1) первинності держави чи права; 2) впливу права на державу, що здійснюється за допомогою його імперативних приписів [163, с. 36-37].

Як зауважує Д. Прокопов, перша проблема має вирішуватись на користь права, оскільки всім суспільним союзам (навіть на етапі їх додержавного розвитку) властиві певні правові норми, які згодом визнаються та охороняються державою. Ці правила поведінки є виявом взаємної солідарності представників соціуму. За влучним виразом М. Ковалевського, тут, до певної міри, можна провести аналогію із законом збереження енергії; за умови, коли всі члени союзу дотримуються певних фіксованих норм (не красти майно один у одного, не

припускати інцестів, не вбивати членів свого союзу тощо), цей союз є не тільки найбільш стабільним, а й головне – створює найбільш безпечні умови для його представників [163, с. 37].

Розглядаючи питання закономірностей виникнення феноменів права і держави, М. Ковалевський зауважує: «Право і держава рівною мірою покликані до життя необхідністю зберегти ті суспільні союзи, розвиток яких можливий винятково завдяки вимогам суспільної солідарності. І право, і держава у своїй основі відповідають вимогам суспільної солідарності. Вони саме тому й виникли, що їх поява була зумовлена суспільною солідарністю» [163, с. 36].

Відповідно до теорії природного права, співвідношення держави і права, як стверджує вчений, розглядається «крізь призму» моделі своєрідного правового породження держави, коли остання виступає засобом забезпечення та захисту невідчужуваних прав людини, що кореняться у власній людській природі [163, с. 35].

Утім, уважає М. Ковалевський, навіть така інтерпретація класичної доктрини природного права є хибною, оскільки з факту належності природного права до сутності людини жодним чином не можна вивести факт його імперативності для держави.

У зв'язку з цим, теза про підлеглість позитивного (державного) права природному є не стільки доведеним науково-юридичним фактом, скільки предметом віри. Саме тому, як стверджує М. Ковалевський, ідея природного права, звісно ж, може у певних випадках впливати на рішення державних посадовців або суддів у процесі вирішення ними тих чи інших судових спорів. Але, однак, такий вплив, на думку вченого, завжди матиме суб'єктивний, а не об'єктивний характер.

Тому небезпідставним є судження Д. Прокопова про те, що теорія природного права пропонує специфічну модель домінування права над державою (коли у процесі взаємодії держава виявляється залежною від природного права та діючих норм позитивного законодавства). Вона, як впливає з вищенаведених

суджень М. Ковалевського, залишається не скільки науковою теорією, скільки гіпотезою або, навіть, вірою [163, с. 38-39].

Успіхи у солідаризації українського суспільства багато в чому залежатимуть від того, наскільки право в ньому підтримуватиметься різними його сегментами та кожним індивідом. Вагомим чинником посилення впливу права у суспільстві, подолання наслідків правового нігілізму має бути розвиток правової освіти, яка є запорукою того, що право стає регулятором життя індивіда, а не перешкодою на шляху вирішення його особистих завдань. В сучасних умовах саме правова освіта може стати важливішим чинником розвитку особи та формування правового оптимізму, становлення громадянського суспільства і демократичної правової держави [103, с. 264].

Правова освіта має являти собою єдину загальнодержавну систему усвідомлення ролі та дієвості права, вивчення чинного законодавства. Вона повинна охоплювати усі верстви населення. В цьому контексті як невідкладні напрями правової освіти можна запропонувати такі: правова освіта і правове виховання молоді; правова освіта за професійним спрямуванням із застосуванням норм відповідного галузевого законодавства; правова освіта депутатського корпусу; правова освіта службовців в органах місцевого самоврядування (далі – МС); правова освіта працівників громадських організацій; правова освіта посадових осіб та робітників комерційних структур; правова освіта педагогічних кадрів (особливо загальноосвітніх шкіл) тощо [103, с. 264-265].

На основі узагальнення вищевикладеного теоретичного матеріалу виділені наступні ідеї, які характеризують становлення, функціонування, розвиток держави і права в концепції солідаризму: еволюційне перетворення суспільства на промислове; необхідність збереження суспільних союзів; утвердження соціальної свободи бідного класу; розподіл праці, виникнення виробництва, обміну; економічний розвиток і класові суперечності; виникнення приватної власності, класів і експлуатації; об'єднання приватних сил для загальної мети; загальнолюдська суспільна солідарність, що ґрунтується на моральних нормах і принципах; колективне проживання, що пов'язує людей між собою; означення

моральних обов'язків сильного перед слабким, заможного перед бідним; підвищення робочої дисципліни; позбавлення системи влади кумівства; досягнення справедливості; забезпечення і захист невідчужуваних прав людини.

2.3. Роль культури у формуванні та розвитку концепції солідаризму

Важливу роль у реалізації концепції солідаризму в сучасній Україні покликані відіграти соціокультурні механізми забезпечення розвитку солідарної держави, реалізації задач її модернізації в різних сферах. Від втілення ряду положень концепції солідаризму у Законах України, на наш погляд, головним чином буде залежати соціальна згуртованість в державі, формування нової соціальної культури, створення перспектив її розвитку.

При визначенні ролі культури у досягненні солідарності в державі основним предметом наукового інтересу є спільність символічних цінностей і на цій основі розробка механізмів формування цінностей, що сприяють подоланню конфлікту в Україні в соціальному та політичному просторі, зокрема, таких цінностей, як відповідальність, взаємодопомога, єдині цілі, зацікавленість один в одному [164, с. 186].

Спільність культурного простору та історичного часу, який переживає сьогодні український народ, має своєрідну рефлексію в дискурсі щодо появи солідарності. В ідеальному сенсі проблема солідарності поколінь може бути осмислена за допомогою таких категорій як обов'язок, відповідальність, рівність можливостей, доступ до ресурсів і передача цінностей, як матеріальних, так і духовних. Солідарність за концепцією солідаризму передбачає мирне співіснування націй, їх взаємодопомогу і взаємовигідне, рівноправне співробітництво. Мова йде про вибудовування принципу взаєморозуміння між поколіннями в нових соціальних умовах: кожне нове покоління має нести свою частку відповідальності за існування і збереження традиційних цінностей, які

сьогодні піддаються активній корекції, а також справедливого соціального розподілу ресурсів, що належать усьому суспільству [165, с. 182].

Варто зауважити, що концепція солідаризму органічна для української ментальності й культури, оскільки базується на глибинних народних традиціях і способі життя українців. Український солідаризм знаходиться в річищі загальноєвропейських духовних засад і пов'язаний із пошуком не тільки національного, але й соціального ідеалу [94, с. 136]. Таким чином, в якості своєї основи концепція солідаризму може спиратися на вітчизняну культурну традицію (у науці ідеологія, основана на збереженні та плеканні традиції, називається традиціоналізмом, інші назви – консерватизм і солідаризм).

Варто враховувати, що проблема систематизації культури і розкриття її значення для формування та розвитку концепції солідаризму є досить складною. Це обумовлено тим, що людство нагромадило величезні матеріальні й духовні цінності, створені в різні епохи різними народами, котрі тепер стали загальнолюдським культурним сплавом [166, с. 14-15].

Одвічною проблемою існування та розвитку української культури як структурованої та диференційованої цілісності була відсутність української державності – інституту, здатного не лише захистити, а й посприяти її поступові, нагромадженню досвіду, акумуляції творчої потенції нації на самоствердження. Це цілком природно, адже держава будь-якого народу – це та організована та організуюча сила, завдяки якій народ, етнографічна маса стає нацією, тобто громадянською спільнотою, котра володіє не лише свідомістю, а й самосвідомістю. Ця ж риса національного буття – самосвідомість – досягається у формах і завдяки вищим проявам духовності, а саме, таким, як наука, мистецтво, релігія, філософія. Кожна держава дбає, якщо не про розширення свого інтелектуального та духовного впливу, то, принаймні, про його збереження і захист у межах тієї чи іншої національності [167, с. 215].

Ось чому національна державність та національна культура – поняття взаємопов'язані, а в дійсності повнокровне існування одного без іншого просто важко собі уявити [167, с. 216]. Наголосимо, що культура виступає засобом

зміцнення суспільних зв'язків між людьми [165, с. 81]. У той же час зростають вимоги до національної культури, до більш ширшого розкриття спектру її функцій – особливо при впровадженні концепції солідаризму в Україні.

Отже, зосередимо увагу на окремих аспектах цієї складної багатогранної теми. Розкриємо значення культури у формуванні та розвитку концепції солідаризму.

Протягом існування людської цивілізації проблеми культури мали першочергове, по суті, провідне значення – передусім тому, що культура завжди була могутнім фактором соціального розвитку, відбивала якісну характеристику суспільного життя, уособлювала в собі специфічний спосіб людської життєдіяльності, зафіксований в результатах праці, в системі соціальних норм. Зауважимо, що основне в змісті культури – не речі, а людина, суспільство. Вона впливає на всі сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності – працю, побут, дозвілля, мислення, практичну діяльність, етику, етикет, що сприяють згуртуванню громадян [168].

В контексті вищевикладеного можна відмітити, що культура є історичною і соціально обумовленою формою людської діяльності, способом збереження, регулювання і розвитку всього суспільного життя, феноменом солідарності всього людського роду, гарантом подолання соціальних антагонізмів в ім'я національної та загальнолюдської солідарності, а відтак її значення у формуванні та розвитку концепції солідаризму є домінуючим і незаперечним.

Культура охоплює систему різноманітних форм національного життя, серед яких – географічні, господарські, побутові, ідеологічні, державно-правові, релігійні чинники. Вони забезпечують збереження й відтворення економічного та морально-духовного потенціалу нації, формують почуття національної свідомості, інтегрують культуру нації у світову культурну співдружність. Особливість національної культури полягає в тому, що вона характеризує інтегральні моменти національного життя, які складають основу нації і забезпечують подальший національно-культурний процес. До них відносяться традиції народу, релігія,

художня культура, мова, звичаї, національний характер, національна самосвідомість, почуття національної гідності [169, с. 17].

Доречно констатувати, що культура розкриває суспільство як певну єдність, цілісність. Тому культура, можна сказати, є початковою передумовою реалізації концепції солідаризму.

Кожному суспільству притаманна своя специфічна ієрархія цінностей, які виступають зв'язуючою ланкою індивідуального та суспільного життя. За твердженням Е. Дюркгейма, «суспільство – творець і сховище всіх цінностей, причому кожне суспільство має набір самих різних, інколи абсолютно протилежних ціннісних уявлень, і лише одна визначена аксіологічна модель утворює конкретний тип суспільних відносин даного суспільства. Така модель відображає цілі й спрямованість суспільного поступу, утворює його внутрішню основу» [170, с. 3].

Важливою, в контексті нашого дослідження, є точка зору відомого американського вченого Т. Парсонса, який зазначає, що цінності – це найвищі принципи, які виробляє будь-яка соціальна система для збереження своєї єдності й цілісності, забезпечення саморегуляції і консенсусу як в різних підсистемах, так і в системі в цілому. Виходячи із зазначеного, цінності виступають соціально-нормативними регуляторами суспільного і громадського життя, стаючи складовою частиною ідеології солідаризму [170, с. 3].

Основними цінностями народу, які сприяють консолідації (отже, розвитку концепції солідаризму), на нашу думку, є релігія (християнська віра), художня творчість, мова, національна освітня сфера, що виступають об'єднуючими чинниками громадян.

Церква має свій особливий підхід до солідарності. Уже той факт, що церква проповідує спільність походження й рівність усіх людей перед Богом, говорить про подібність ідей солідарності й учення церкви. Показовим зразком офіційного релігійного солідаризму є Енцикліка Папи Римського Лева XIII «Нові речі» (*Reverum Novarum*) про капітал, видана ним у Римі при базиліці св. Петра 15 травня 1891 р. у чотирнадцятий рік свого понтифікату та «*Quadragesimo anno*»

від 1931 р. Папи Пія XI про реконструкцію соціального ладу. Ці енцикліки цікаві тим, що вони вказують на розв'язання багатьох проблем соціального життя на основі ідей солідаризму [12, с. 14-15].

Варто зупинитись на думці Е. Дюркгейма. Він визнав, що релігія – це солідарна система вірувань і обрядів, які поєднують усіх тих, хто їх дотримується, у єдине моральне суспільство, що зветься церквою. Релігійні уявлення – це колективні уявлення, які виражають колективні реальності, а обряди – це способи поведінки, виникали тільки в лоні тих груп, що зібралися разом, і які покликані викликати, підтримати чи обновляти певний розумовий стан цих груп.

В своїй останній праці «Первісні форми релігійного життя. Тотемічна система в Австралії» [5] Е. Дюркгейм обґрунтував висновок, що релігія як чинник соціальної інтеграції, виконує в суспільстві певну необхідну для його існування функцію. Прийняття певної релігії, її символів, цінностей включає людину в певну спільноту, а спільне виконання обрядів об'єднує людей, стабілізуючи цю спільноту. Релігія завдяки своєму гуманістичному спрямуванню виконує загальну стабілізуючу роль. Регулятивна функція полягає у підтримуванні й посиленні дії традиційних для спільноти норм поведінки та у здійсненні соціального контролю. Соціальний контроль соціальним інститутом релігії здійснюється як формально – через заохочування й покарання віруючих церковними організаціями, так і неформально – самими віруючими як носіями моральних норм стосовно свого оточення. Регулятивна функція релігії водночас є й ціннісно-нормативною, бо вона приписує віруючим певні стандарти поведінки, зумовлені панівними релігійними цінностями, продиктовані релігійними канонами. Канони будь-якої релігії обов'язково містять певну частину загальнолюдських цінностей і гуманних норм. Психотерапевтична форма полягає в тім, що різні релігійні дійства породжують позитивні емоції, вселяють упевненість, захищають від стресів. Комунікативна функція релігії – в процесі взаємного спілкування віруючих. Е. Дюркгейм вважав, що у австралійських аборигенів клан є первинним соціальним утворенням, а вірування і обряди, звернені до священних речей, забезпечують його згуртованість, солідарність [171].

Релігійна свідомість пронизує все життя групи, а сама група являє собою релігійну організацію. З цього приводу доволі влучну характеристику дав відомий англійський філософ та історик релігії К. Доусон: «У первісній культурі ... все життя суспільство мало релігійну орієнтацію, і релігія була життєвим центром соціального організму; і не тому, що первісна людина істотно релігійніша, ніж сучасна, чи може більше зацікавлена в матеріальній стороні життя, а тому, що матеріальний і духовний аспекти її культури так нероздільно пов'язані один з одним, що релігійний фактор виявляється в кожному момент її існування. Навіть найпростіші з її матеріальних потреб можуть бути задоволені тільки за допомогою надприродних сил» [172]. Ці сили, власне, створюють основу для магічних дій, у яких усі члени примітивного колективу беруть участь на рівних: немає ні священнослужителів, ні пастви, ні посередників, ні глядачів. Дійсно, на примітивній стадії культури будь-яка сторона життя як спільноти в цілому, так і окремого індивіда релігійно санкціонована [20, с. 26].

В умовах державної інституалізації влади суспільно-релігійні відносини піднімаються на новий рівень. Потреба владних інститутів у легітимізації, обґрунтуванні власного права на верховенство перетворила релігійний фактор на потужний ідеологічний механізм солідаризму, спрямований на підтримання довготривалих та стійких зв'язків між різними структурними компонентами соціальної системи [20, с. 27].

Релігія впливає на взаємодію між індивідами і соціальними групами, а також між соціальними групами як такими. Впливає вона й на взаємодію індивіда та суспільства. Тому за релігійною ознакою можуть створюватися і діяти громадські об'єднання і партії, складовою програм яких є відстоювання окремих положень концепції солідаризму [173, с. 207].

На сьогоднішній день релігія перетворилася на одну із сфер життя соціуму. Тепер вона значною мірою співіснує на рівні з мистецтвом, філософією, наукою, політикою, економікою тощо [20, с. 33].

Таким чином, релігія впливає через численні церковні установи, різні релігійні чи напіврелігійні партії, молодіжні, жіночі, професійні об'єднання, які

тримають у полі зору особу від юності і до старості. Через них здійснюється особлива роль релігії у виробленні, формуванні громадської думки щодо багатьох політичних питань. Сучасна практика переконливо засвідчила таку здатність релігійних вірувань у царині сучасної політики, як згуртування народу задля досягнення загальнонаціональних політичних цілей. З цього приводу Г. Лебон вважав релігійні вірування «єдиним фактором, який може одномоментно дати якомусь народові повну спільність інтересів, почуттів і думок [173, с. 208]. Таким чином, сутністю релігійного чинника є забезпечення духовної єдності українського народу та соборності Української держави.

Беручи до уваги зазначене вище, незаперечним є той факт, що у формуванні та розвитку концепції солідаризму в Україні закономірну роль відіграє релігія та церква, що справляють значний вплив практично на всі сфери суспільного життя і, передусім, на духовність та моральність народів. Релігія, існуючи протягом століть у свідомості людей, які належали до українського етносу, а також у народів, що мешкали на території сучасної України, тісно переплелась з національною свідомістю і самосвідомістю, взаємодіяла з національними культурами, звичаями, традиціями, обрядами, глибоко проникала у сферу побуту. Церква набула здатності виражати національні ідеї [174, с. 24].

Отже, українська традиція передбачає активну участь у державотворчому процесі української церкви, передусім православної, вагома і незаперечна роль якої в цій сфері, в збереженні української ідентичності підтверджена її багатовіковою історією. Християнська ідея – підґрунтя для найбільш характерних ознак української культури як цілісної системи духовних цінностей. Церква, яка покликана відіграти особливу роль в процесі національного відродження, може взяти на себе функцію інтелектуальної, психологічної та світоглядної сили, здатної захистити людину від утилітаризму і повернути її до джерел духовності, високих моральних цінностей [167, с. 191].

Як уже зауважувалось у п. 1.3 дисертаційного дослідження, у процесі історичного розвитку концепція солідаризму пов'язувалася передусім з гаслом «соборності», що означало примирення, об'єднання розколотих східної і західної

християнської церкви, досягнення на цій основі соборності християнської церкви [175, с. 5].

У вітчизняній думці соборність виступає як специфічна ціннісна домінанта української культури, роблячи її унікальним культурним типом. У контексті теорії соборності людина розглядається провідником об'єднуючого початку в різноманітне життя всесвіту. Людина покликана об'єднувати світ духовно, зберігаючи унікальну своєрідність кожного елемента світобудови. Внесення солідарних початків у соціальне життя, розвиток енергії солідарності є втіленням в життя соборного принципу «єдності у множині».

Розуміння соборності як духовної цінності, завдяки якій українська людина, як самостійна особистість, розвиваючись всередині цілого, усвідомлює нерозривність зв'язку особистого та надособистого, є відмінною рисою української національної свідомості, без якого немислима атмосфера української духовності. Таким чином, ідея соборності дуже органічна українській духовній культурі. Більш того, вона являється одним із виразів її національної своєрідності.

Сучасний стан осмислення процесу становлення та змісту соборної України з солідарними рисами відображено в публікаціях І. Бичка, В. Вебика, М. Головатого, М. Жулинського, В. Колісника, А. Колодія, І. Кресіної, А. Крусян, В. Лісового, В. Погорілка, М. Томенка та ін. Категорія соборності ними визначена як єднання людей, гармонія індивідуальних і загальних цілей та прагнень, відповідальність особи перед суспільством. Тому концепція солідаризму й соборність є близькими за значенням.

Соборність – це загальна, органічна ознака будь-якої нації, умова її розвитку й процвітання, важлива передумова державності. «Українська нація, – наголошував знаний правознавець С. Шелухин, – не може бути виключеною з людства. Ідеал соборності для неї є настільки ж дорогоцінним благом і законом життя й розвитку, як і для інших. Тому й українські прагнення до єдності є такими ж правними, природними і моральними, як в інших народів» [176]. Соборність України можна зберегти лише за тісної взаємодії, співпраці,

взаємоповаги й взаємоузгодженості політики, заснованої на балансі інтересів і цілей.

Доречно наголосити, що у найбільш концентрованому вигляді нинішній тип держави має бути закріплено, насамперед, з урахуванням концепції солідаризму, яка відповідає ознакам соборної країни. Збереження територіальної цілісності нашої країни, зміцнення єдності її регіонів, розмаїтість і відмінність яких склалися внаслідок об'єктивних історичних обставин, і надалі залишається актуальним і невідкладним завданням. Таким чином, консолідуюче, об'єднувальне значення концепції солідаризму видається неоціненним [102, с. 310-311].

Слід зазначити, що важливе значення у формуванні та розвитку концепції солідаризму відіграють твори письменників, музикантів, діячів театру та кінотворців духовної культури XIX – XX ст., оскільки об'єднують думки, волю, дозволяють висвітлити тенденції та закономірності розвитку суспільства, а також сприяють справжній єдності, здійснюваної на користь всім.

Важлива риса – відкритий зв'язок творчості видатних митців із суспільно-політичним життям – характерна для культури XIX ст. Саме література досягла величезної майстерності у відображенні дійсності і змалюванні духовного світу особистості. Таким чином, думка про необхідність об'єднання народу виражена дуже чітко у творах літератури та фольклору.

Психологічний зв'язок, що встановився між народною мовою як основою літературної мови та національною свідомістю, мав певні літературні наслідки. Головним наслідком було те, що вся література народною мовою довго була зв'язана для свідомості національних кіл у певну єдність [177, с. 349].

XIX ст. – це єдине, по суті, бездержавне століття. Але воно однак породило духовну основу нації, основного носія державницької ідеї – Т. Шевченка, який висловлював ідеї солідаризму. Його вплив на дух і свідомість народу дозволив пробудити творчі сили занімілого поневоленого народу, розбудити його з невольничого сну, надихнути на визвольні дії [166, с. 418].

М. Грушевський вважав, що Шевченкова поезія розплющила очі приспаному українству і звела в одну національну сім'ю роз'єднані частини України. Проте М. Грушевський не лише висновував, що Т. Шевченко «з'єднав в одно тіло розшматовані частини української землі, українського народу», але й наголошував, що творчість Кобзаря «має велику увагу, як високоцінне сполучення глибоко національних настроїв з такими ж настроями гуманності і загальнолюдської солідарності». Водночас зростає наголошення вченим значення Шевченкової творчості, «свобідної від усякої агресивності, від усяких елементів егоїстичного» [178].

На думку М. Грушевського, почуття національної солідарності в сучаснім і минулім – із поколіннями носіїв ідеї національної спільності – не конфліктує у Т. Шевченка з солідарністю ширшою, що виходить за межі народного зв'язку та єднає в одну людську сім'ю все людство, незважаючи на національності [178].

Велика заслуга Т. Шевченка в тому, що, доклавши стільки зусиль для пробудження національного самоусвідомлення українського народу та виховання національної гідності, він спрямував їх не в бік національної замкненості, винятковості чи ворожнечі, а в бік взаємопізнання та взаємоповаги, дружби та братерства народів [179].

У першій половині XIX ст. в західноукраїнських землях ідеї концепції солідаризму проявлялися також в театральному мистецтві, специфічним засобом виразності якого є сценічна дія, що виникає у процесі гри актора перед публікою. У театрі створення образу актором відбувається на очах у глядача, що поглиблює духовний вплив на останнього (на відміну, скажімо, від кіно) [165, с. 83].

За змістом і формою українські театри є прогресивними. Своїми постановками театр звертається до кращих зразків вітчизняної і світової культури. Про театри XIX ст. критики кажуть, що в ньому «ідеї ходять по сцені». У їх виставах піднімалися питання соціальної нерівності в суспільстві, засуджувалися здирництво і насильство з боку влади, висміювалися ті, хто цурався мови, традицій і звичаїв свого народу.

Особливу увагу слід звернути на те, що в умовах державотворення та розвитку концепції солідаризму визначну роль відіграє мовне самоствердження, відновлення мовної традиції, які неодноразово переривалися. Сьогодні питання мови стоїть вкрай актуально. Головними завданнями мовного самоствердження виступає усунення явищ зневажання рідної мови, ліквідація загрози остаточної русифікації України, припинення процесу витіснення української мови російською, активна позиція по зміцненню позицій української мови та поширення її серед усіх верств народу, тобто – перетворення у загальнодержавну, в універсальний засіб комунікації. Надійними критеріями мовного самоствердження служить загальнонаціональний та загальнодержавний характер, універсальність та остаточна унормованість і укоріненість української мови на теренах України [167, с. 189].

Деякі керівники та пересічні українці намагаються піднести значення своєї мови, принижуючи російську. Це помилкова і безперспективна стратегія. Вона не веде до реального вдосконалення й посилення позицій рідної мови, а тільки загострює проблему – аж до переростання її у конфронтацію між україномовними і російськомовними громадянами, а отже – до внутрішнього послаблення української політичної нації [180, с. 589].

У розв'язанні мовної проблеми мають відіграти важливу роль не лише держава, але й обидві складові – українська та російськомовна – громадянського суспільства. Адже у марній витраті ресурсів на міжмовну конфронтацію, за великим рахунком, не зацікавлені ані демократично налаштована частина еліти, ані народ. Натомість від співробітництва за умов взаємного визнання мовних прав більшістю й національною меншиною саме «тут-і-зараз» – на теренах суверенної України початку XXI ст. – мають виграти усі [180, с. 590].

Мовне питання не стільки роз'єднує, скільки об'єднує всіх громадян України, але об'єднує їх не російська і не українська мови, а російсько-українська двомовність. За великим рахунком, всередині українського суспільства існує консенсус (хоча дуже слабкий): обидві мови мають право на існування. Але проблема реального співвідношення мов, сфер їх застосування і функціонування є

конфліктною в значно більшій мірі, а тому її значно краще використовувати в політичній боротьбі» [181, с. 110].

Отже, правильніше, хоч, водночас, складніше і триваліше розв'язання мовної проблеми полягає у підтримці природного розвитку й функціонування обох мов – так само як і інших мов національних меншин – у конституційно визначених межах. Але у цих межах держава повинна реально підтримувати українських літераторів і мовознавців, педагогів і видавців через ту природну обставину, що наша країна – Україна [180, с. 590].

З цього факту український релігійний діяч А. Шептицький робить практичний висновок для українського народу: «Всі, хто по-українськи говорять, або хто вважає українську мову за рідну, будуть становити український нарід» [182, с. 11]. Мовний фактор може бути подоланий волею народів, які хочуть утворити одну спільну політичну націю, в якій простежується здатність сприймати іншого не за архаїчними стереотипами, які часто носять образливий характер, а як цілковито рівних і гідних партнерів [183, с. 164]. У даному прикладі простежуємо риси концепції солідаризму. Крім мови, елементом солідаризму буде, на думку А. Шептицького, воля всіх одиниць об'єднатися в одну організацію.

Не може бути повноцінного громадянина України, який не володіє державною мовою, а тим паче – ставиться до неї зверхньо. Володіння й вживання української – необхідна ознака лояльності до нації й держави. З іншого боку, недалекоглядна позиція тих українців, які не хочуть визнавати законних прав інших мов, приховує в собі наслідки, протилежні до очікуваних. Адже вона здатна розвести членів багатокультурного суспільства по різні боки барикад, підірвати процес синхронного розвитку української етнічної та української політичної нації [180, с. 590].

Доходимо висновку, що, для формування солідарного суспільства за концепцією солідаризму, держава повинна забезпечити толерантність, взаємоповагу між громадянами і плекання високої духовності в Україні.

Варто наголосити, що якби в мовному питанні на громадянському рівні існувала консолідуюча позиція, було б неможливо роз'єднувати громадян, паразитуючи на мовній проблемі. Як, скажімо, і на релігійній. Досі все ще існують серйозні упередження у ставленні до української мови і культури, успадковані від минулого, що й дає змогу використовувати мовну проблему в політичних технологіях.

Власне, на основі оцінки мовного самоствердження, можемо сформулювати такий постулат його значення у розвитку солідаризму: подальше стійке згуртування залежить від збереження і функціонування мов національних меншин при визнанні державною мовою – українську.

Доречно зауважити, що чинником консолідації також виступає національна освітня сфера, яка сприяє розвитку концепції солідаризму.

Відомо, що освіта підпорядкована ідеї консолідації українського народу в єдину націю, яка прагне жити у співдружності з іншими народами та державами світу. Вона спрямована на формування національних цінностей і водночас сприяє оволодінню особистістю багатствами світової культури, утвердженню й поширенню глобальних світових цінностей [184, с. 13].

Доцільно навести цитату філософа А. Дугіна, що «освіта – є трансляцією певної соціально-політичної парадигми від покоління до покоління, й процес освіти реалізується через спадковість, безперервність зв'язку поколінь, рівно як і зв'язку керівних еліт, зв'язку інтелектуальних еліт. Крім того, процес освіти – це також передача професійних навичок. Таким чином, через освіту відбувається передача ідентичності одного покоління іншому, через що відбувається зміцнення, збереження та подальший розвиток суспільства» [185, с. 10].

Таким чином, українська освіта стоїть перед проблемою утворення єдиної спільноти громадянам. Система освіти відіграє важливу роль у процесі формування національної самосвідомості населення будь-якої країни. Вона є вирішальним засобом впливу держави на цей процес. У законі України «Про вищу освіту» [186] чітко зазначено, що навчальний процес має передбачати виховання гармонійно розвинутої людини, а завданням вишу є «формувати

особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності...» й «збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства» [187, с. 225].

13 жовтня 2015 р. Президент України П. Порошенко підписав Указ «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» [188]. Ця стратегія є підтвердженням того, що сьогодні перед викладачами стоїть важливе завдання – не тільки надати ґрунтовні знання, а й виховати підростаюче покоління як патріотів своєї держави, спадкоємців і продовжувачів національно-патріотичних традицій [194, с. 225].

Саме з освітою пов'язують сучасні завдання формування єдиної політичної консолідації суспільства, збереження єдиного соціокультурного простору України, формування ціннісної системи та реалізації концепції солідаризму [187, с. 225]. Наша держава має сформувати власну політику реалізації концепції солідаризму, яка повинна втілюватися в системі освіти та вихованні молоді.

Висловлюємо припущення, що якби з самого початку в основу вищої освіти України було закладено ідею солідаризму, то сьогодні ми б не мали таких жахливих наслідків, як агресія Росії проти України, втрата українських територій, гибель тисяч мирних громадян і військових, страшенні страждання людей в умовах збройної агресії, сотні тисяч вимушених переселенців, ворожнеча між людьми в середині народу. Ситуація може стати ще гіршою, тому необхідно, чим скоріш, забезпечити всебічне втілення в навчальний процес української ідеї солідаризму, яка здатна перетворити нинішнє населення України у велику українську націю [189, с. 298].

На наш погляд, середня і вища школа України у наш час мають можливість надавати молоді обґрунтовані новітніми досягненнями наук факти і пояснення походження й втілення концепції солідаризму.

Для утворення єдиної спільноти громадянам треба запропонувати надетнічні вартості, які лежать у площині добробуту, рівня життя, соціальної

справедливості й соціального захисту, демократичних і моральних цінностей, дотримання прав людини, екологічної безпеки, нарешті, просто авторитету своєї країни [187, с. 224]. Вказане без надмірних труднощів цілком спроможна виробити концепція солідаризму.

Модернізація вищої школи на основі концепції солідаризму, дозволить підготувати фахівців, які стануть носіями національно-патріотичних якостей, з чітко сформованими системними уявленнями про власну націю та її призначення і самобутність; яким будуть притаманні високі патріотичні почуття – любов до рідної землі, народу, української мови, що володітимуть високим ступенем національної ідентичності (яка характеризується позитивним ставленням до власної національної спільноти та гармонійно поєднана з повагою і братерським ставленням до представників інших націй – патріотів України) [190, с. 279].

Провідне місце у навчальних програмах освітніх закладів має обіймати національна історія та вихідні дисципліни, структура та ідеологічний зміст яких буде спрямований на вироблення української ідеології із поверненням до власного змісту, потенціалу, історії та яскравих досягнень визначних громадсько-політичних і культурних діячів України. Разом з тим слід безперервно працювати у напрямі підвищення та затвердження якості освіти на всіх її рівнях, пам'ятаючи елементарну життєву істину: «Неуцтво – головне прокляття людства» [190, с. 280].

Українська ідея солідаризму має стати одним із дієвих інструментів організації вищої освіти в Україні для побудови і нормального функціонування громадянського суспільства. Спробу системної подачі реалізації концепції солідаризму за допомогою вищої освіти на основі наукових здобутків українських науковців та її практичного застосування до потреб українських громадян, подаємо у вигляді таблиці (Додаток А).

Досліджуючи роль культури у формуванні та розвитку концепції солідаризму, на нашу думку, варто звернути увагу на діяльність міжнародних організацій, які активно підтримують різноманітні соціально-економічні, освітні та культурні проекти як на державному, так і на місцевому рівнях в Україні.

Значна кількість проектів міжнародних організацій, що реалізуються в Україні, зосереджують основну увагу на регіонах, які демонструють соціокультурні розбіжності. На основі спільних проектів місцевих громад та комунікації між ними сприяють консолідуючим процесам в нашій державі. Як наголошує професор Л. Хижняк, міжнародні організації, зокрема, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, Агентство США з міжнародного розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Світовий банк та ін., підтримуючи різні національні проекти в Україні, позитивно впливають на подолання «дефіциту національної солідарності» в українському суспільстві, сприяють національній консолідації суспільства через реалізацію соціальних проектів, спрямованих на зміцнення соціальної та міжнаціональної злагоди у суспільстві [191, с. 71]. Також в Україні діє багато міжнародних програм, спрямованих на налагодження міжкультурної та міжнаціональної взаємодії, підтримки інтеграції в українське суспільство раніше депортованих народів (кримські татари), зокрема, – це Програма розвитку та інтеграції Криму, а також підтримка громадських організацій, які сприяють етнонаціональній консолідації [192, с. 162].

У контексті вищевикладеного постає думка про те, що, по-перше, осмислення ролі соціокультурних та духовних факторів є головним не лише при вирішенні проблеми консолідації українського етносу, але й при створенні єдиного соціокультурного простору України на основі ідеологічних принципів концепції солідаризму. З іншого боку, «традиції», «звичаї», «обряди», «ритуали», «символіка» є своєрідними шляхами та способами збереження усього духовно-культурного спадку, сприятимуть розвитку концепції солідаризму. В свою чергу, зазначені етичні засади є кращим гарантом недопущення такого ступеню соціальної несправедливості, яка створила б ґрунт для виникнення непримиренних соціальних антагонізмів [193, с. 54].

Аналізуючи позиції теоретиків щодо розуміння культурних факторів у реалізації концепції солідаризму, можна констатувати, що вони не суперечать

один одному, а є взаємодоповнюючими, оскільки відображають різні аспекти одного явища.

Досліджуючи дану проблему, на нашу думку, варто звернути увагу, що питання розвитку концепції солідаризму тісно пов'язане із консолідацією національної еліти. Тому українська еліта повинна стати вмілим модератором консолідаційного процесу. Але для цього необхідно подолати принаймні дві деструктивні новітні політичні установки на рівні політичної еліти сучасної України:

- маніпулювання етнокультурними та соціокультурними розбіжностями в логіці політики;
- пасивність, бездіяльність держави в міжнаціональній сфері [192, с.160].

Висновки до розділу 2

Охарактеризувавши сутність концепції солідаризму в поглядах європейських мислителів та політико-правовій думці України, провівши аналіз держави і права в концепції солідаризму, розглянувши роль культури у формуванні та розвитку концепції солідаризму, доходимо наступних висновків.

Українські ідеологи солідаризму розвивали свої погляди на консолідацію в Україні, керуючись французькими традиціями соціалістів-утопістів, а ще пізніше – представників французького солідаризму. У роботі спеціально названо Францію батьківщиною концепції солідаризму, оскільки саме вона є колискою концепції солідаризму в її сучасному розумінні. І хоча інші протоформи її відомі ще з античних часів, саме у Франції солідаризм виник як концепція, набув формалізації, логічної завершеності, а головне – імплементованості в суспільні відносини держави й особистості.

Суттєвим видається характеризування сутності концепції солідаризму, виходячи із таких найбільш значущих ідей: необхідності взаємодопомоги, політичної солідарності та колективізму (Платон); взаємного спільного

проживання в державі, як політичній спільності людей, що з'являється лише тоді, коли виникає спілкування між сім'ями і родами заради благого життя з метою досконалого самодостатнього існування (Аристотель); взаємного спілкування, обговорення та прийняття рішень, як факторів об'єднання людей «у природне суспільство»; природної схильності людей до взаємної любові як основи права, що є підґрунтям для об'єднання суспільства в цілому та окремих соціальних груп; істинних законів, обов'язкових для всіх (Т. Цицерона). Ідея обов'язковості законів для всіх членів суспільства була розвинена Дж. Локком; природного прагнення людини жити з іншими людьми для забезпечення своїх потреб; закону, обов'язкового для всіх, як засобу у досягнення суспільного блага (Т. Аквінський); укладення суспільного договору як вияв політичного єднання людей заради порятунку від лих, пов'язаних із війною «усіх проти всіх» (Т. Гоббс); природної потреби людини до єднання з іншими, обумовленої її утилітарними потребами та умовами виживання (Б. Спіноза); загальнолюдської цінності права, метою якого є свобода, рівність та безпека всіх людей (Ш.-Л. Монтескє); суспільного порядку, в основі якого лежать принципи рівності, свободи і необмеженої приватної власності (Вольтер); загального характеру, тобто безвинятковості обов'язків, доповненої моральним імперативом про необхідність робити для інших те, чого бажаєш собі (К.-А. Гельвецій); об'єднання людей, як їх природної потреби, обумовленої необхідністю виживання; єднання людей на основі спільних інтересів (суть концепції загальної волі) (Ж.-Ж. Руссо); єднання територіальних громад задля забезпечення мирного співіснування та суспільного добробуту (Ж. Мельє); просування держави до всезагального миру, до всесвітньої асоціації з іншими державами і народами в єдине світове співтовариство на основі принципу християнства «усі люди – браття» (А. Сен-Сімон); заснування землеробських асоціацій (фаланг) як промислово-землеробських об'єднань, організованих на кооперативних засадах (Ш. Фур'є); комуни (селища спільності) як розумної суспільної системи майбутнього, що назавжди припинить «суперництво, розбрати і війни, і люди із раннього дитинства будуть привчатися сприяти щастю один одного» (Р. Оуен); співробітництва та кооперації членів суспільства

(Е. Дюркгейм); принципу солідарності, що сприяє соціальній справедливості (Л. Буржуа); факту взаємної залежності, що з'єднує між собою, в силу спільності потреб і поділу праці, членів роду людського (Л. Дюгі); етики трудових відносин, дисципліни, органічної ієрархії замість майнової диференціації (О. Шпенглер); прав людини як найвищої соціальної цінності, забезпечення якої має бути головною функцією держави; утвердження соціальної справедливості шляхом створення відповідного законодавства й механізмів його впровадження; розвитку соціальних програм, зорієнтованих на гарантування гідного життя та вільного розвитку людини (Ф. Факуяма); демократії і справедливих законів (Т. Шевченко); об'єднання української національної території в єдину область із власним сеймом, що вибирається прямим, рівним і таємним голосуванням (М. Грушевський); організації кооператорів продукційних, торговельних, фінансових, аграрних і таких інших (В. Винниченко); держави як правової організації осілого на певній території народу, об'єданого певним ступенем соціальної солідарності та наділеного організованою владою (Б. Кістяківський); солідарності, направленої на державну цілісність (Ю. Липа); необхідної соціальної підтримки держави на шляху до втілення об'єднаної громади (В. Воронкова).

Обґрунтовано виокремлення таких підходів щодо черговості та причин виникнення феноменів держави і права, що знайшли своє відображення у працях прибічників ідеології солідаризму: 1) розвиток суспільства і, зокрема, генезис держави, пов'язані з розподілом праці, виникненням виробництва, обміном, змінами соціальної структури, виникненням соціальної нерівності і, як наслідок, появою особливого суспільного інституту – держави, яка покликана забезпечити переважно солідарні інтереси панівного класу. При цьому, право розглядається як явище, похідне від держави; 2) держава, як найвища форма людського співжиття, породжена феноменом природного права і ґрунтується на розумі. Генетично вихідною формою права слугують звичаї, як вияв суспільної єдності, що згодом набувають рис права. Право перебудовує державу і перетворює її в правове явище – творіння права; 3) право виникає на основі моралі, що є відображенням суспільної солідарності; проте разом із державою спирається на її силу й

авторитет. При цьому, джерело походження права необхідно шукати в історичному контексті природних прав корінних народів.

Відмінністю характеризуються погляди вчених щодо місця та ролі держави і права в суспільному житті. Вищевикладене дає підстави для виокремлення таких підходів: 1) держава покликана здійснювати моральні функції, об'єднання приватних сил для загальної мети, економічне управління, політичну діяльність (О. Конт); 2) з ростом органічної солідарності держава «все менше править і все більше адмініструє». При цьому, члени суспільства перестають бути об'єктом «втручання держави», перетворюючись на рівних партнерів, наділених широкими правами (Е. Дюркгейм); 3) держава, як провідник соціальної справедливості (а, по-суті, солідарності) має втручатися в усі сфери суспільного життя задля гарантування права на працю, необхідного життєвого рівня, вільного доступу до освіти, захисту на випадок безробіття, хвороби, пенсійного забезпечення, але не вивищуватися над суспільством (Л. Буржуа); 4) роль держави вбачається у забезпеченні взаємозалежності та спільності інтересів різних соціальних груп і класів (Л. Дюгі); 5) солідарна держава (або організована соціальна сила) виступає ініціатором або посередником у погодженні інтересів протилежних груп, охороняє власність, конкуренцію і свободу підприємницької діяльності, підпорядковує приватні інтереси державним, прагне організувати суспільство, зв'язавши його в єдине ціле, користуючись своїм авторитетом, але при цьому вона не протиставляє себе особі й не висуває свою волю як особливу та верховну, що не рахується з волею громадян (Г. Гінс); 6) держава, як всеохоплююча форма цілком організованої солідарності між людьми, має своїм завданням досягнення загального блага і справедливості (Б. Кістяківський); 7) держава, як суверенний союз народу, покликана задовольнити індивідуальні та загальнолюдські солідарні інтереси в напрямку формування громадянського суспільства (М. Грушевський); 8) право і держава покликані зберегти ті суспільні союзи, розвиток яких можливий винятково завдяки вимогам суспільної солідарності (М. Ковалевський).

Розвиток України як європейської держави за концепцією солідаризму вимагає не лише єдиного ринку та потужного економічного зростання, але й

синтезу культурних і духовних аспектів, оскільки саме від культурного фактору багато у чому залежатиме подальша реалізація концепції солідаризму.

У дисертаційному дослідженні українська культура визначена як система цінностей, які сприяють збереженню єдності й цілісності нації, виступають гарантом подолання соціальних антагонізмів в ім'я національної та загальнолюдської солідарності. Культура, що виступає початковою передумовою реалізації концепції солідаризму, об'єднує громадян у державі географічними, побутовими, ідеологічними, державно-правовими, релігійними чинниками.

З'ясовано потребу збільшення ролі держави у регулюванні культурного розвитку і захисту національної культури в умовах глобалізації; важливість культури в умовах посилення міжнародних зв'язків (співробітництво між Україною та ЄС у сфері освіти і науки відкриває надзвичайно широкі можливості).

Можна стверджувати, що культурний фактор у формуванні та розвитку концепції солідаризму характеризується головними складовими, які сприяють суспільній консолідації в Україні, а саме: релігією (християнською вірою), художньою творчістю, українською мовою, національною освітньою сферою. Сутність вказаних цінностей в Україні полягає у визначенні української нації саме як спільноти.

Діалог релігії та політичної влади спроможний створити культуру взаємної відповідальності між громадянами, тим самим, наприклад, забезпечити об'єднання розколотих східної та західної християнської церкви. Письменники, музиканти, діячі театру та кіно виступають суб'єктами розвитку культури, оскільки висловлюють і визначають ціннісні пріоритети та здатні активно брати участь в державній культурній політиці; твори письменників мають велике значення для формування єдиного культурного простору областей. Роль мовного самоствердження у розвитку концепції солідаризму, вбачається автором, у втіленні мовної державної політики щодо функціонування в Україні як української мови, так і мов національних меншин, при цьому державною мовою повинна визнаватися – українська. Деталізоване впровадження в освітній процес

української ідеї солідаризму здатне перетворити нинішнє населення України у велику українську націю із функціонуванням громадянського суспільства. У цьому контексті, Україна має всі шанси для того, щоб не лише бути великою європейською державою, а й зробити свій внесок в удосконалення європейської культури.

Вважаємо, що потреба юридично «узаконити» культурну політику зумовлена саме тим, що для реалізації концепції солідаризму постала необхідність піднести рівень культури на вищий щабель, поставити її на один рівень з економічною і політичною інтеграцією.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПЦІЯ СОЛІДАРИЗМУ ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

3.1. Реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні в аспекті концепції солідаризму

Пріоритетність курсу європейської та євроатлантичної інтеграції України, визначеного ВРУ, Президентом України та Урядом України, налагодження партнерства та співробітництва між Європейськими співтовариствами і Україною, вимагають дослідження сучасного розвитку інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні. Передусім, йдеться про забезпечення відповідності внутрішньої політики країни існуючим європейським стандартам і цінностям [194, с. 590]. Ці явища – одні з найважливіших, їм присвячено немало досліджень, аналіз яких і буде проводитися в цьому підрозділі.

Науковий аналіз, зі свого боку, має на меті посприяти цим інституціям у пошуках оптимальних і водночас обережних кроків у процесі інтеграції країни навколо спільних інтересів і спільної мети [103, с. 6], беручи до уваги ідеологію солідаризму.

Україна, що стала сьогодні одним із локальних просторів глобальної гібридної війни, як ніколи потребує консолідації влади та громадянського суспільства. Вихід із кризового стану залежить від здатності суспільства зосередити свій потенціал й усі ресурси на перспективному напрямі розвитку з переходом на більш високий його рівень. Така доленосна концентрація зусиль не може мати іншого способу, як суспільна консолідація. Згуртованість суспільства створить синергетичний ефект, який багатократно збільшить його силу і принесе бажаний результат – прорив до нового цивілізаційного стану, до технологічного піднесення виробництва на основі сучасних науково-технічних знань [103, с. 4].

Нинішнє українське суспільство повинно дати солідарну відповідь на глобальні виклики та загрози. Не заперечуючи важливість самоорганізації консолідаційного руху, слід все-таки визнати, що успішним він може бути тільки керованим тими інститутами та інституціями, на які покладено функцію управління державою. Лише у владному середовищі може остаточно сформуватися програма об'єднання суспільства і та стратегія, заради якої громадяни будуть готові поставити суспільний інтерес вище за особистий [103, с. 4].

За концепцією солідаризму, для створення передумов набуття Україною членства в ЄС, громадянське суспільство повинне бути ініціатором «загальнонаціонального діалогу з найбільш гострих і принципових питань» [103, с. 16].

Таким чином, важливою складовою адміністративної реформи є зміцнення елементів громадянського суспільства, які забезпечуватимуть публічний контроль діяльності ОДВ та їх посадових осіб [195, с. 349].

Дослідження процесу становлення та розбудови інститутів громадянського суспільства викликано необхідністю політико-теоретичного обґрунтування функціонування та ролі інститутів громадянського суспільства як соціальних інститутів, що артикулюють інтереси та потреби громади, врівноважуючи при цьому державну владу й відповідно впливаючи на розбудову в Україні консолідації. Поряд із цим усі політичні, економічні, соціальні і культурні права людини мають знайти своє відображення у законодавчих актах, які регламентують діяльність інституції громадянського суспільства [196, с. 189].

Можна стверджувати, що в Україні процес формування сфери громадського життя був пов'язаний із поширенням ідеології солідаризму, втіленням у життя сподівань на здобуття українським народом незалежності, вирішенням національного питання шляхом консолідації суспільства.

Громадянське суспільство вибудувалося як самоорганізований механізм солідаризації і погодження приватних інтересів [197, с. 33]. Концепція громадянського суспільства сформувалася на зорі нового часу, як усвідомлення

переходу суспільства до цивілізованого стану, до встановлення між членами суспільства тісних соціальних зв'язків, які забезпечили його силу і стійкість [180, с. 485].

Становлення українського громадянського суспільства характеризується наступними проблемами, які є наслідком історичної спадщини та недоліками системи сучасного устрою та практики функціонування влади, а саме:

- слабка підтримка організацій громадського суспільства (далі – ОГС) населенням внаслідок тривалого обмеження владою можливостей ОГС відігравати роль у розв'язанні нагальних проблем громадян;

- постійний пошук джерел фінансування, що штовхає ОГС до невинновданого зближення з бізнесовими і владними структурами, що, у свою чергу, іноді призводить до втрати незалежної позиції ОГС;

- слабкий вплив громадських організацій на підготовку, ухвалення, супровід та втілення рішень органами публічної влади тощо [198].

Доцільно наголосити, що розвиток громадянського суспільства має значний вплив на реалізацію ідей солідаризму (спільного блага). Громадянське суспільство є місцем формування колективної волі та подання громадян: організації громадянського суспільства відіграють важливу роль між громадянами і державою, оскільки демократичний діалог не може відбуватися без посередництва. Воно передбачає активізацію і залучення усіх членів спільноти до спільного життя згідно з їх інтересами і можливостями.

Розуміння сучасного громадянського суспільства ґрунтується на ідеях Е. Дюркгейма, який розглядав його через проблему солідарності. На думку соціолога, профспілкові, професійні об'єднання, церковні, регіональні центри здатні залучити своїх членів «до нового типу солідарності (або безумовностей), головною моральною цінністю якої є індивід» [199, с. 107; 200, с. 60].

На наш погляд, громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими, політичними відносинами між самими індивідами, які не опосередковані державою. В ньому вільно розвивається асоціативне громадське життя, діють приватні установи, організації та ЗМІ,

виникають найрізноманітніші громадські рухи й ініціативи [180, с. 485]. В свою чергу, концепція солідаризму виступає засобом виявлення суперечностей, інструментом їх подолання в громадянському суспільстві.

Громадянське суспільство є необхідним станом соціуму, який відповідає вимогам та розвитку сучасної цивілізації. Його подальший розвиток, загальна орієнтація на розбудову тісно пов'язані з конституційним процесом, реформуванням та оновленням Основного закону України. Процес оновлення Конституції України, по суті, є ще й процесом опрацювання, вироблення та обґрунтування теоретичної моделі майбутнього громадянського суспільства і сучасної держави. Конституція України на рівні її основ конституційного ладу має закріпити засади формування, розвитку і захисту громадянського суспільства, визначити підвалини його взаємозв'язків і взаємодії з демократичною, правовою, соціальною державою, а це можливо лише за системного внесення змін до Конституції України, спрямованих на законодавче закріплення вихідних політико-правових засад, які забезпечать створення сприятливих умов для всебічного розвитку громадянського суспільства, а також регламентуватимуть основні механізми та принципи взаємодії громадянського суспільства із демократичною, правовою, соціальною державою в Україні. Вирішення проблем, які постають у процесі розбудови громадянського суспільства і сучасної держави в Україні та їх взаємодії, об'єктивно потребує вдосконалення Основного закону України та внесення змін, які вже обґрунтовані та напрацьовані експертно-науковим середовищем протягом останніх років. Ці зміни насамперед стосуються модернізації основ конституційної влади, осучаснення інституту народовладдя, вдосконалення інституту прав і свобод людини, реформування ОДВ і МС [103, с. 281-282].

Важливою складовою реформ у багатьох країнах сьогодні є створення спеціальних служб із надання державних послуг населенню, що є однією із ознак громадянського суспільства.

Наприклад, з метою допомоги при працевлаштуванні кожному громадянину виділяється індивідуальний кейс-менеджер (case-manager), який виконує за

клієнта всі процедури, пов'язані з отриманням необхідних довідок від відповідних державних служб, а також дає необхідні клієнту рекомендації по всьому циклу надання послуги [201, с. 18]. В цьому випадку проявляється одна із рис концепції солідаризму – готовність до взаємної підтримки між людьми, що є, на нашу думку, невіддільною ознакою розвиненого громадянського суспільства.

Тому є усі підстави стверджувати, що корисним для України є запозичення світового досвіду із зазначеного питання.

В іноземній літературі у рамках концепції солідаризму відносно громадських утворень застосовують терміни «неприбутковий сектор», «сектор добровільної активності», «третій сектор», «неурядовий сектор», що при дослівному перекладі призводять до непорозумінь. Різноманітність тлумачень поняття «громадянське суспільство» пояснюється тим, що у зв'язку з розвитком сектору організацій та відповідно їх місій воно набувало нового виміру.

Сектор, що називають неприбутковий, добровільної активності, третій, неурядовий визначається як сукупність (система) груп населення і організацій, які не ставлять перед собою мету збільшення особистого доходу безпосередньо через участь у роботі таких груп і організацій або через володіння ними.

Термін «неприбуткові» означає, що прибуток, який є результатом діяльності таких груп й організацій не розподіляється між їх учасниками, а використовується для реалізації цілей групи або організації [200, с. 62].

«Добровільна активність» – це сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на вирішення завдань, що стоять перед суспільством, класом, соціальною групою в даний історичний період [202].

В якості суб'єкта соціальної активності може виступати особистість, колектив, соціальна група, шар, клас, суспільство в цілому. Суб'єкти добровільної активності складають соціальний ресурс місцевої громади, значущість якого важко переоцінити. Варто наголосити, що діяльність організацій обов'язково є непримусовою [202].

Як показує практика, громаді необхідна спеціальна інституція, що спонукатиме мешканців громади до прояву конструктивної активності, яка

завжди спрямовується на зміну ситуації з урахуванням ступеню ефективності результатів цього перетворення. У стані такої активності людина піднімається над стандартом, реалізує неординарні зусилля для досягнення суспільно значущої мети [202].

Традиційно третій сектор розглядають як сферу активності, що розвивається між родиною й більш широкими бюрократичними секторами прибуткового бізнесу й уряду [200, с. 62].

«Неурядовість» полягає в тому, що організації не є структурною частиною державного апарату і не мають урядових повноважень. Вважається, що для всіх подібних організацій характерна діяльність заради суспільного блага, а головною функцією таких організацій є розширення меж свободи й наділення населення владою, залучення населення до процесів соціальних змін, розвитку соціального захисту [200, с. 62].

Доречно відмітити, що головним критерієм класифікації організацій є тип і спрямованість діяльності. Це може бути благодійна діяльність, спрямована на допомогу іншим, на те, щоб допомогти людям, які не можуть з певних причин (через брак сил, ресурсів, гарантованих прав) захистити себе самі. Прикладом можуть бути організації, що допомагають інвалідам, бідним, правозахисні групи тощо. Іншою є діяльність, спрямована на захист власних групових інтересів. Робітники об'єднуються з цією метою у профспілки, знедолені групи утворюють свої організації, щоб спільно, громадою домагатись врахування своїх інтересів чи задоволення потреб. Є й такі організації, діяльність яких спрямована на розв'язання проблем, з якими стикаються люди, власними силами членів об'єднання (кредитні спілки). Є ще один тип діяльності – спрямованої на розв'язання загальносуспільних проблем: реформування освіти або економіки, впровадження певних ініціатив тощо [180, с. 477].

У цьому плані концепції солідаризму належить роль націлення на формування цими організаціями якостей, необхідних громадянам для життя в солідарній державі: соціабельність, толерантність, довіру до інших людей.

Завдяки новому законодавству стало можливим розвивати незалежні форми спілкування й співробітництва громадян, з ініціативи громадян створювати громадські організації та фонди, відкривати освітні установи, засновувати приватні засоби масової інформації, тобто творити інститути громадянського суспільства, що виникають і функціонують незалежно від держави. Значна частина людей здобула досвід участі в нових формах громадської роботи (благодійництво, неприбуткова економічна та інша діяльність) та в демократичному політичному процесі (вибори, референдуми, маніфестації, пікетування) [180, с. 475].

Так, уже прийнято Закони України «Про благодійність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI, «Про творчих працівників та творчі спілки» від 07.10.1997 № 554/97-ВР, «Про політичні партії» від 05.04.2001 № 2365-III. Передбачається прийняття окремих законів про профспілки та інші типи громадських об'єднань, про оподаткування громадських об'єднань та про умови їх фінансової підтримки (спонсорами і державою). Потребує спрощення і процедура їх реєстрації [180, с. 474].

Заслуговує уваги те, що саме благодійність в якості системної практики виступає найкращим індикатором у вивченні рівня соціальної солідарності в суспільстві, не вимагаючи при цьому додаткових ресурсів, що доводили б приналежність благодійності до комплексу практичного зростання ціннісного рівня соціальної солідарності.

Варто погодитись, що зрілість громадянського суспільства визначається не лише розвиненим законодавством про захист права окремого громадянина, а й наявністю благодійних організацій, діяльність яких спрямована на ті проблеми, які не може з різних причин вирішити держава, що у відповідній мірі відповідає концепції солідаризму.

Запропонований Р. Апресяном підхід, згідно з яким «благодійність – це діяльність, за допомогою якої приватні ресурси добровільно розподіляються їх власниками з метою сприяння нужденним (не тільки живуть в нужді, а й відчувають нестачу в додаткових коштах для реалізації своїх особистих і

професійних інтересів) людям, для вирішення суспільних проблем, а також вдосконалення умов суспільного життя» цілком відповідає концепції солідаризму.

Солідарність як дворівневий феномен (тобто такий, що виявляється як на ціннісному рівні, так і на рівні практичної дії) має свої вимоги. Мінімальна вимога на практичному рівні – це внесок у загальну справу. В теорії раціонального вибору (найчастіше раціональним визначається результат експерименту) капітал, який необхідний для вибору, визнається жертвним капіталом. Але в такому підході процедурність внеску, його необхідність для ідентифікації соціальної солідарності, не прописується окремо, чисто технічно така процедура не піддається сумніву [203, с. 366].

Саме благодійність в якості системної практики, що має теоретичну і практичну базу дослідження в науці, бачиться якнайкращим індикатором для вивчення рівня солідарності в державі, бо актуалізує жертвність, солідаристичний внесок, в дискурсі повсякденності, не потребує при цьому додаткових доказів, що доводили б приналежність конкретних практик (в даному випадку – благодійності) до комплексу практичної ескалації ціннісного рівня солідарності [203, с. 366].

Разом з тим, погоджуємось із думкою Д. Вовка стосовно того, що громадянське суспільство в Україні поки що не заявило про себе як центр сили, з яким би мусили рухатися владні структури, не стало противагою владі. Вкрай потрібні радикальні зрушення в системі цінностей, у характері стосунків між державою і громадянином, у судово-правовій системі [204].

Суспільство має бути консолідованим у впевненості, що держава не зловживатиме своїми можливостями у випадках спорів з громадянами, що у країні неухильно витримується принцип рівності держави і громадянина перед законом і судом. Виходячи з того, що право на справедливість згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод повинно вважатися суспільною цінністю, варто задекларувати принцип справедливості судочинства у Конституції України, а також у Кримінальному процесуальному кодексі України [103, с. 328-329].

Виходячи із зазначеного, автору стає очевидним, що для розвитку громадянського суспільства (впровадження нових рівнів урядування, які мають наблизити кожного громадянина до процесу управління, стимулювати подальший розвиток громад, водночас роблячи їх відповідальними за результати своєї діяльності), необхідна рушійна сила, в якості якої може виступити законодавче унормування концепції солідаризму [205].

Модель суспільної консолідації не може бути самонародженим феноменом. Потрібна стратегія її досягнення, яка передбачає концентрацію зусиль на тих рішеннях і діях, якими може бути забезпечено утвердження спільної ціннісної системи, соціальної і правової справедливості, повного доступу громадян до управління суспільними справами, піднесення масової політичної свідомості [103, с. 6].

Без адекватних сучасних методологій – інструментів мислення та дій, які поєднують гуманітарну науку і владу, суспільство може потрапити у пастки системної зовнішньої маніпуляції або маніпуляції внутрішньої, особливо в цьому домінує потужний олігархат [103, с. 10].

На сьогодні вдосконалення інститутів державної влади та громадянського суспільства у ході проведення адміністративної реформи має відбуватися, на нашу думку, відповідно до ідеологічної складової солідаризму, так званих принципів, які базуються на традиціях європейської цивілізації. Ці принципи також закріплені в основі стратегії розвитку країн-членів ЄС. Серед них: субсидіарність, подолання корупції в діяльності державних установ і правового нігілізму, ефективність, прозорість, відкритість і підзвітність, гнучкість, соціальне партнерство.

Отже, проаналізуємо детальніше зазначені принципи.

Фундаментальний принцип функціонування ЄС – субсидіарність.

Проблеми взаємовідносин регіонів і центру сьогодні в Україні набули особливої актуальності. Практика засвідчила необхідність підвищення ролі регіонів у формуванні та прийнятті державних рішень, забезпечення законодавчого визначення регіону як територіального утворення з широкими

правами самоуправління, відповідними повноваженнями, матеріальними і фінансовими ресурсами [195, с. 348].

Європейські країни та ЄС загалом приділяють дуже велику увагу регіональному розвитку та створенню умов для єдності європейських регіонів, формуванню солідарної згуртованої Європи [206].

Кожна держава, особливо держави-члени ЄС, прагне реалізовувати свою регіональну політику таким чином, щоб використати міжрегіональні відмінності як можливості розвитку, і не допустити їх перетворення на проблеми національної єдності та безпеки [206].

Фактично, коли ми говоримо про єдність та згуртованість держави, яка складається з адміністративно-територіальних одиниць, ми можемо побачити, що питання єдності та згуртованості території притаманна і їм [206].

У кожній адміністративно-територіальній одиниці є території, в першу чергу міста, які значно більш розвинуті та мають значно кращі умови життя, ніж периферійні віддалені сільські райони. Саме тому, дуже важливо планувати розвиток адміністративно-територіальних одиниць таким чином аби вирівнювати економічну спроможність слабших територій. При цьому важливо таке вирівнювання організувати не через надання додаткових дотацій слабким територіям, а створюючи у слабких територіях нових центрів зростання, знову ж таки використовуючи для цього конкурентні переваги таких територій [206].

У адміністративно-територіальному розвитку сьогодні стала домінувати орієнтація на децентралізацію влади та партнерство між різними її рівнями і гілками, а також партнерство із приватним і неурядовим секторами, а не надання прямих дотацій слабким територіям [206].

Принцип субсидіарності є одним із наріжних каменів законодавства ЄС і базовою вимогою Європейської хартії про МС. Теза про неможливість європейської інтеграції без впровадження субсидіарності доводиться величезною кількістю досліджень, і її можна вважати аксіомою [207].

Стосовно неї висловлюються такі дослідники: О. Тоффлер, Е. Остром, Д. Елазар, Т. Х'юеглін, Т. Панченко, П. Любченко, М. Савіовський, О. Скакун, Т. Шахматова та інші.

Дослідження, які проводяться в Україні у рамках Програми розвитку ООН, приділяють питанням децентралізації та субсидіарності значну увагу, і пропонують їх як рецепти подолання існуючих в Україні соціально-економічних проблем [207].

Перехід до децентралізації – це, за висловом американського футуролога О. Тоффлера, «глобальний зсув влади», що звільняє індивіда від державної опіки та дозволяє будувати демократію знизу догори. Оскільки для концепції солідаризму дуже важливий зворотний зв'язок між владою і людиною – поінформованість громадян про дії влади та поінформованість влади про реальні потреби конкретного громадянина, то природно, що здійснити це найлегше на базовому рівні влади – місцевому, де громадяни та представники влади живуть поруч [180, с. 282]. Таким чином, децентралізація державного управління є необхідною складовою концепції солідаризму.

Ключові пріоритети реформування територіальної організації влади на засадах децентралізації як складової нової політики в Україні визначені в основних чинних нормативно-правових актах стратегічного та програмного характеру [210, с. 25].

Комплексне бачення реформ, яких потребує українське суспільство, представлене у «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленій Указом Президента України [208]. Децентралізація та реформа державного управління визначені в Стратегії серед 10 пріоритетних реформ. Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 р. [209], однією з трьох інтегрованих цілей визначено ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку, яке передбачає проведення децентралізації влади, реформування МС та адміністративно-територіального устрою.

Кінець 2014 – поч. 2015 р. засвідчив прагнення Глави держави, керівництва парламенту та уряду до рішучих дій у сфері децентралізації та реформи

конституційної моделі МС, яка, по суті, увійшла в нову фазу. Свідченням тому став проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» від 01.07.2015 № 2217 а, підготовлений Конституційною комісією та внесений Президентом України і попередньо схвалений ВРУ [103, с. 286].

Ці кроки, попри їх суперечливий характер, у цілому наблизили конституційну модель МС до міжнародних стандартів. Утім, залишається низка проблем, які існують на шляху розбудови європейської моделі МС в Україні [103, с. 286].

Насамперед, метою змін до Конституції України має стати вдосконалення правового статусу МС в Україні згідно з європейськими принципами та стандартами. Необхідно створити оптимальні конституційно-правові умови для реалізації принципу визнання МС первинним суб'єктом та основним носієм функцій та повноважень територіальної громади. Саме територіальна громада як первинний суб'єкт МС найбільш оптимально розкриває сутність та призначення МС, концентрує у собі його ціннісно-смісловий зміст (базові демократичні цінності, місце та значення у громадському та конституційному механізмі). До того ж це повністю відповідає національним історичним традиціям України та міжнародно-правовим стандартам МС [103, с. 287].

Важливий акцент, який необхідно зробити, це те, що метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності МС та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії МС, принципів субсидіарності, повсюдності та фінансової самодостатності МС [210, с. 25].

У межах національної держави, за концепцією солідаризму, адміністративно-територіальним одиницям повинна забезпечуватись безпосередня участь у формулюванні та здійсненні державної політики. Таке положення сформульовано практично у всіх країнах Європи у формі контактних чи координуючих організацій регіональних і місцевих влад. Між адміністративно-

територіальними одиницями та державою мають передбачатись механізми співпраці та консультування, проводяться конференції регіонів і центральних органів влади для координації політики та інших питань. Регіони повинні співпрацювати з громадами при виконанні місцевих і регіональних завдань, можуть делегувати певні регіональні завдання місцевим органам самоврядування [211, с. 53].

XXI ст. принесло розуміння того, що солідарна держава може розв'язувати свої основні завдання тільки за наявності розвинутої системи самоврядування. Жителі населених пунктів повинні мати можливість самотійно, на свою відповідальність вирішувати питання організації власного життя, використовуючи як форми прямої демократії, так і виборні органи самоврядування. Причому обсяг повноважень цих органів має визначатися можливістю їх реалізації саме на низовому рівні управління та нічим іншим. Тільки такий підхід дає змогу повної реалізації громадянами своїх прав і свобод, забезпечує узгодження інтересів окремих громад і цілої держави [180, с. 290].

Можна визначити такі межі застосування європейського принципу субсидіарності в Україні:

1. Принцип субсидіарності не повинен застосовуватись до сектору безпеки України (за окремими виключеннями).
2. Зменшення повноважень Президента України у рамках впровадження принципу субсидіарності не повинне торкатись його зовнішньополітичних функцій.
3. Застосування принципу субсидіарності не повинне вести до федералізації України.
4. Бюджетна субсидіарність не повинна спричиняти нерівність адміністративно-територіальних одиниць України за ступенем людського розвитку [206].

Можна сказати, що органічне поєднання принципу децентралізації з принципом державного унітаризму стимулюватиме громадянську ініціативу на місцях і розвиток демократичних цінностей.

Отже, на основі проведеного аналізу можна стверджувати, що принцип субсидіарності є основою ідеології солідаризму, передбачає деконцентрацію центрального уряду шляхом передачі ряду функцій, що можуть ефективно здійснюватись на нижчому рівні, ближче до громадянина, місцевим органам влади, або делегує їх територіальним спільнотам, залишаючи водночас частину з них у сфері своєї компетенції [205].

Другою головною складовою солідаризму, як базової у проведенні адміністративної реформи, є принцип подолання корупції в діяльності державних установ і правового нігілізму, який є найдієвішим чинником зменшення напруження в державі.

В умовах економічного спаду 1990-х рр. розгортається конфронтаційна лінія «соціальний добробут – державність». Перехід від планового до ринкового господарства призвів до стрімкого зубожіння населення, навіть у порівнянні з небагатим радянським рівнем. Як результат, на егоїстичну політику правлячих еліт суспільство відповіло небувалим зростанням тіньового сектору – несплата податків, нелегальне працевлаштування, корупційне співробітництво на всіх рівнях, правовий нігілізм перестали сприйматися як соціальне зло, а навпаки, стали вважатися соціально прийнятними засобами виживання в умовах соціальної аномії [103, с. 37].

Незважаючи на те, що у рамках корупційної реформи створюється система зовнішнього контролю – Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції, поширеність корупції залишається головною проблемою в країні. Відсутність внутрішнього особистісного контролера – антикорупційних цінностей, що притаманні концепції солідаризму – стає причиною того, що населення і далі виявляє пасивну згоду з корупцією, широко використовує хабарі, віддячуючи за труд лікарів, учителів, долаючи бюрократичні перепони, намагаючись уникнути відповідальності [103, с. 97].

Так, Революція Гідності була повстанням проти корупційної моделі державного устрою та непрозорості прийняття рішень владою, відображенням

конфронтації правлячого класу та суспільства. Відмовившись від євроінтеграційного курсу, влада прийняла рішення, яке не залишило багатьом громадянам іншого вибору, крім участі у Євромайдані: не підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом фактично закривало перспективу прозорих практик державних закупівель, перспективу створення структури, що протидіяла б корупції, а також перспективу приведення українського законодавства до норм ЄС [103, с. 98].

Згідно з дослідженням «Від Майдану-табору до Майдану-січі», проведеного Фондом «Демократичні ініціативи», мотивами, що спонукали людей до протесту, стали прагнення змінити життя в Україні (51 % опитаних), змінити владу в Україні (46 %), протистояти жорстоким репресіям щодо учасників протестів (61 %), відмова від підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом (47 %) [211].

Отже, українським громадянам треба об'єднати зусилля у протидії корупції, оскільки без такої протидії неможлива їх солідаризація. У рамках антикорупційної реформи необхідно активізувати розроблення норм законодавства щодо зменшення корупційних ризиків.

Сьогодні в Україні неповага до норм моралі та до закону стала системною нормою. Зазначена соціальна аномалія має бути усунута шляхом проведення відповідних соціальних реформ, унаслідок яких у суспільстві має утвердитися така соціальна цінність, як повага до норм моралі та до закону, яка стане основою антикорупційної культури в суспільстві [103, с. 274]. Таким чином, слід відмітити, що реалізація концепції солідаризму спроможна стабілізувати наявну ситуацію шляхом подолання правового нігілізму.

Натомість Україна внаслідок соціальних реформ має стати країною, придатною для життя чесних і законослухняних громадян. Лише тоді, згідно з концепцією солідаризму, антикорупційне законодавство стає ефективним інструментом, коли застосовується разом з діяльністю антикорупційних органів та інституцій громадянського суспільства [103, с. 275]. Іншими словами, тільки в тому випадку, якщо українська влада буде зацікавленою у співробітництві з громадськими організаціями, можливо протидіяти корупції.

Наступним обов'язковим принципом модернізаційних змін і реформи сучасної держави за концепцією солідаризму є підвищення ефективності держави. Цей принцип передбачає вдосконалення результативності роботи державних управлінських органів, якості надання управлінських послуг населенню [213, с. 156], державно-громадянську взаємодію.

На основі аналізу концепції солідаризму стверджуємо, що солідаризм дозволить створити передумови для ефективного використання потенціалу території, конкурентних переваг, забезпечивши соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць і оптимізувати формування ефективної системи державного управління.

Г. Атаманчук підкреслює, що основне призначення ОДВ полягає у створенні та підтримці умов для забезпечення високого рівня добробуту населення, охорони здоров'я, освіти, особистої безпеки та безпеки навколишнього середовища. Враховуючи сказане, С. Айвазян, О. Плахова, Е. Луценко, І. Філюков, Н. Філіпчук, А. Чеботкова та інші дослідники розглядають якість життя як важливий інтегральний критерій оцінки ефективності діяльності владних інститутів [214, с. 391].

У ході зазначеного, робимо висновок, що принцип ефективності, як ідеологічна складова солідаризму, спрямовується на досягнення балансу між адміністративно-територіальними одиницями країни, а також забезпечення дієвості реальних механізмів впливу на реформацію системи державного управління. Концепція солідаризму передбачає обов'язок влади забезпечувати якісними послугами усіх громадян, відповідно до стандартів, найбільш економним і ефективним шляхом.

Підтримуємо точку зору Д. Олійника, який стверджує, що однією з основних передумов успіху реформ системи державного управління та запровадження сучасних методик оцінки ефективності в Україні є впровадження дієвих механізмів державного та громадського контролю, системи показників виконання певних етапів реформ, заснованих на стратегічних і оперативних планах [215, с. 280-281].

На нашу думку, подальше підвищення ефективності діяльності ОДВ в Україні нерозривно пов'язане з удосконаленням системи внутрішнього організаційного управління та контролю. З огляду на це, необхідно забезпечити:

1. Максимальну прозорість діяльності ОДВ.

2. Використання надійних методів оцінки на усіх рівнях державного управління (починаючи з окремого державного службовця та закінчуючи великими структурними підрозділами й організаціями загалом). Основним завданням є визначення показників кінцевого результату і стандартів управлінських дій (послуг, якщо такі надаються).

3. Упровадження в діяльність всіх управлінських структур сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, що сприятимуть отриманню оперативної та об'єктивної інформації про результати роботи усіх рівнів управління як з боку органів вищого рівня, так і з боку громадян.

4. Залучення громадян до оцінки і процесу вдосконалення діяльності ОДВ. Це може здійснюватися в різних формах, таких як інформування, консультативні соціологічні опитування, ділове партнерство, делегування завдань, громадський контроль тощо [216, с. 132].

У цьому контексті важливим засобом консолідації суспільства і зміцнення держави має бути вирішення на конституційному рівні побудови в Україні влади, яка б ґрунтувалася на принципах єдності, збалансованості та взаємного сприяння в діяльності її інститутів, зниження рівня конфліктності між ними тощо [103, с. 282].

Наголосимо, що неефективність чинних інститутів, які мають забезпечувати національну єдність, призвела суспільство до небезпечної межі, що вже коштувало людських життів. Україна має реформувати систему державно-управлінських відносин [217, с. 77].

Достатньо важливою науковою проблемою є удосконалення ефективності діяльності головного інституту державної влади – інституту президентства. Підвищення ефективності управління інституту президентства передбачає здійснення системи заходів, серед яких пріоритетними напрямками є

вдосконалення нормативно-правової бази, керуючись положеннями концепції солідаризму, забезпечення впровадження президентських рішень на практиці. Досягненню цих цілей сприятиме уточнення процедури законодавчої ініціативи, унормування взаємодії Глави держави з парламентською більшістю та опозицією. Названі завдання спрямовані на те, щоб оптимізувати взаємодію вищих органів держави. Вони передбачають прийняття законів, усунення суперечностей у функціонуванні парламентських коаліцій, Конституційного Суду України, інших інститутів [217, с. 78].

Оскільки на сьогоднішній день питання удосконалення правової бази даного інституту містить коло актуальних проблем, першочергового вирішення потребує, на наш погляд, проблема взаємовідносин між Президентом і урядом. Існує думка, що будь-який конфлікт між ними завжди підриває всю систему державної влади. Однак, як відомо, повністю «безконфліктна єдність загрожує перерости в елементарну політичну атрофію», що також може призвести до негативних наслідків. Виходом із цього непростого становища може стати реалізація ідей концепції солідаризму, що сприятиме налагодженню їх діалогу, оптимізації співпраці, поширення практики мирного вирішення спорів.

За досліджуваною концепцією солідаризму взаємодія між Президентом України і урядом України має зводитись до партнерства та рівноправності. Це дозволить зробити співробітництво ефективним та сформує умови для об'єднання зусиль державного та громадського сектору з метою вирішення державних значущих завдань.

Поряд із зазначеними обов'язковими ознаками ефективності діяльності ОДВ в Україні, важливою є така ознака, як громадянсько-державна взаємодія для ефективного функціонування українського суспільства.

У будь-якому випадку громадянське суспільство, як згуртована сукупність активних громадян, або нашо́вхується на опір з боку базового політичного інституту – держави, або ж взаємодіє з нею, внаслідок чого, формується особлива складна система суспільного життя й управління, утверджується певний рівень прав і свобод [216, с. 132].

Світова практика солідаризму (Франція, Німеччина, США) доводить, що базовими структурними принципами взаємодії ОДВ та громадянського суспільства в ідеалі мають бути: розширений соціальний діалог; забезпечення функціонального балансу між державними інтересами та інтересами окремо взятих поза державних інституцій; рівні можливості для всіх партнерів; взаємовідповідальність відносин; мінімізований рівень вертикального втручання держави, інформаційна відкритість взаємодії між сторонами та ін. [216, с. 132].

На цій основі розвивається атмосфера довіри, яка завершується консенсусом і партнерством – процесами вирішення суперечностей на основі зближення цінностей і органічним суспільним єднанням [103, с. 7].

У цьому сенсі, цілком очевидно, що потрібні зусилля як широкого загалу, так і національної еліти, спрямовані на зміцнення інститутів і формування культури громадянського суспільства. Потрібна активна, компромісна та відповідальна позиція кожного.

Описаний вище підхід передбачає підвищення ефективності залучення громади до процесу вироблення державної політики. Тобто саме громадянин і громада мають розглядатися як основне джерело влади на місцях, бути головним суб'єктом прийняття рішень, що відповідає європейським нормам [218, с. 11].

У свою чергу, новим явищем для українського громадянського суспільства став розвинений неформальний волонтерський рух і співпраця його суб'єктів з ОДВ. Майже 200 державних установ і організацій залучили до своєї діяльності волонтерів у 2016 р. Волонтерською діяльністю в Україні охоплена приблизно десята частина громадян. Пріоритетом волонтерської діяльності стала допомога українській армії. У 2015 р. таку допомогу надавали близько 65 % волонтерів, а у 2016 р., відповідно, 62 %. За даними соціологічних досліджень волонтерський рух посідає перше місце за ступенем довіри серед усіх організацій та інститутів громадянського суспільства [103, с. 283]. Таким чином, характерною особливістю ефективності волонтерського руху є взаємодопомога, яка визначається ключовою ознакою концепції солідаризму.

За таких обставин патріотично налаштовані люди взяли на себе відповідальність за розвиток поточної ситуації, пов'язаної із військовими діями в Україні. При цьому волонтерська діяльність набула усіх ознак найбільш дієвої форми самоорганізації населення.

На нашу думку, державі необхідно підтримувати приватно-громадську ініціативу у питанні діяльності волонтерів. Волонтерські організації та волонтерська діяльність мають і надалі справляти позитивний вплив на низку суспільних сфер – збільшення соціального капіталу, зниження витрат на надання публічних послуг, підвищення кваліфікації громадян з метою полегшення їх працевлаштування, посилення ідентичності та згуртованості місцевих громад, зменшення важливості етнічних, культурних, мовних відмінностей, соціалізація молоді тощо [103, с. 290].

Таким чином, ефективною є така держава, в якій успішно використовуються здібності громадян, можливості локальних і регіональних громад для державного розвитку, а також удосконалюється ефективність діяльності ОДВ.

Розв'язання проблем прозорості, відкритості та підзвітності ОДВ є ще одними із ідеологічних складових солідаризму на шляху до Європи. Постає необхідність у реформуванні ОДВ на цих засадах.

Зокрема, публічна політика стає специфічною формою комунікації суб'єктів політичного процесу, яка дає змогу активізувати участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичного курсу [219, с. 2].

Головними наслідками цього О. Григорян називає: скорочення бюрократичних процедур, їх полегшення та зменшення вартості ведення справ з урядом як для ОДВ, так і для бізнесменів [219, с. 3].

Консультації з громадськістю сьогодні все більше визнаються як цінний засіб вдосконалення якості державної політики при зміцненні її легітимності. Для забезпечення в майбутньому кращого реагування та більшої гнучкості ОДВ необхідними є подальші зусилля з удосконалення інструментів, основних процедур і врахування результатів публічних консультацій у процесі прийняття рішень. Наприклад, у Швейцарії консультації з громадськістю є

фундаментальною характеристикою консультаційної системи. Існують і країни, в яких консультації значно обмежені в обсязі, застосуванні на впливі [219, с. 3].

У рамках програми «Приязна адміністрація» з 2000 р. у Польщі здійснено низку заходів: створено інформаційні кіоски з поширення електронної оперативної інформації про послуги адміністрації та вакантні місця в них; створено інформаційний центр цивільної служби, що зробив більш доступною інформацію про діяльність адміністрації, послуги й компетенцію ОДВ та їх працівників, можливості розвитку цивільної служби; упроваджено в академічному середовищі інформацію про напрями розвитку та проблеми ОДВ, організацію презентацій і конференцій тощо; розповсюджено практичний довідник, що містить інформацію та пропозиції щодо проблемних питань діяльності адміністрації, набору, навчання кадрів, розвитку комунікацій тощо [219, с. 3].

Сьогодні майже всі ОДВ Фінляндії мають власні веб-сайти та пропонують ряд он-лайн послуг: громадяни можуть шукати та отримувати інформацію, надсилати запити, брати участь у голосуванні, подавати заяви та більше взаємодіяти з посадовими особами. Політика відкритості та можливість електронного доступу до інформації є основною причиною низької корупції у Фінляндії, факти корупційних діянь у країні трапляються скоріше як винятки, ніж як закономірність. Положення, які стосуються прозорості (Конституція і Закон «Про відкритість діяльності уряду»), використовуються на всіх рівнях державної адміністрації. Ними проголошується право доступу до всіх державних документів як основне право громадянина, у свою чергу, ОДВ зобов'язуються превентивно забезпечувати інформацією громадськість [219, с. 4].

Все це обумовлює прозорість, відкритість та підзвітність ОДВ в реалізації публічної політики, що вирішує питання об'єднання, узгодження інтересів для досягнення спільного блага.

Наша позиція підкріплюється науковим доробком дослідника О. Григоряна, який стверджує, що надзвичайно важливо розробити засади, принципи, основну мету та конкретні напрями змін в Україні. Визначення змістовного підґрунтя для

формування нових підходів до організації інформаційного обміну у сфері державного управління, тобто філософської бази, повинно стати пріоритетом діяльності державних органів. Саме визначення ключової парадигми – окреслення шляхів переходу від однієї моделі розвитку до принципово іншої – повинно зіграти вирішальну роль у вирішенні питання якості подальшого суспільного розвитку та відповідності цього процесу потребам сьогодення [219, с. 5].

Надалі покращання взаємодії громадян з органами влади з приводу надання суспільних послуг має відбуватися, зокрема, запровадженням цифрових технологій, які забезпечують швидкий зв'язок, прозорість процесу прийняття рішень, активну участь у розробці нових видів державних послуг [103, с. 154].

Електронне урядування (е-урядування) покликане змінити природу влади, зробити її більш прозорою та підконтрольною громадськості, забезпечити нову якість обслуговування громадян та бізнесу з боку держави та нову ефективність роботи державних установ за рахунок запровадження міжвідомчої електронної взаємодії, відкриття доступу до державних інформаційних ресурсів, запровадження електронних форм взаємодії суб'єктів звернення та суб'єктів надання адміністративних послуг. Зараз активно обговорюється ініціатива Європейської комісії щодо створення єдиного цифрового ринку та повномасштабного плану дій з формування електронного уряду в контексті впливу цифрових реформ на працівників, зокрема стосовно більш повного їх залучення до процесів реформування цифрового ринку [103, с. 154].

Акцентувати увагу слід і на тому, що окрім зазначених принципів не менш важливим є принцип гнучкості, який закріплений в основі стратегії розвитку країн-членів ЄС.

Гнучкість – це здатність оперативно реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх чинників, встановлення ефективного зворотного зв'язку з публічною владою.

Необхідно пам'ятати що успіх у процесі європейської інтеграції потребує організаційного розвитку та адаптації на всіх рівнях центральних органів влади. Це – динамічний процес, що вимагає певної гнучкості.

Корелює з нашим баченням позиція А. Попок на рахунок того, що процес реформування державного управління можна уявити як перехід від традиційних цінностей до нових – гнучких і ефективних систем управління, здатних легко адаптуватися до зовнішнього середовища, що швидко змінюється. У результаті адміністративної реформи на зміну бюрократичній залежності та ієрархічній підпорядкованості приходить принцип автономії відповідальності за виконання основної місії, покладеної на державні структури [201, с. 15].

Отже, результатом впровадження реформи має стати «створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій, яка здатна виробляти та реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики» [220]. Це означає ліквідацію зайвих адміністративно-бюрократичних структур, радикальне реформування системи публічних фінансів, делегування нових, ширших повноважень для демократично вибраних місцевих влад.

Визнання соціального партнерства, як ще одного принципу вдосконалення ОДВ у ході проведення адміністративної реформи в аспекті концепції солідаризму, означає спільну діяльність уряду, підприємців та профспілок, що спрямована на узгодження інтересів та вирішення проблем, передусім у соціальній та виробничій сферах.

Ціль соціального партнерства – це розподіл відповідальності між вказаними вище суб'єктами за процес вироблення політики. Оскільки перспективи становлення України як високорозвиненої європейської держави ставлять перед владою та суспільством важливу мету – забезпечення сталого економічного розвитку, досягнення європейських стандартів життя громадян, то неможливо обійтися без налагодженої співпраці між урядом, роботодавцями та працівниками. Як вказує соціально-філософський аналіз соціально-трудової сфери, трудові відносини є найбільш конфліктогенною сферою соціальних відносин у перехідному суспільстві. Світовий досвід свідчить, що ефективне співробітництво між відповідними суб'єктами, яке сприяє соціальній стабільності в суспільстві,

забезпечується за допомогою механізму соціального партнерства, який включає в себе системно організований та функціонально впорядкований комплекс юридичних заходів, необхідних для досягнення соціальної злагоди в державі. Соціальне партнерство, як найбільш цивілізований метод вирішення соціальних конфліктів на різних рівнях – від національного масштабу до конкретного підприємства, стало аксіоматичною формулою існування та перспективного розвитку соціально-правової державності та громадянського суспільства [103, с. 157-158].

Ми погоджуємось із думкою О. Більовського про те, що соціальне партнерство є одним із базових принципів функціонування консолідованого суспільства, важливим інструментом реалізації соціальної політики держави, засобом попередження та розв’язання соціальних конфліктів. Основною сферою реалізації соціального партнерства є сфера соціально-трудова відносин, а його ключовим елементом – соціальний діалог [221]. Це дає підстави стверджувати, що соціальне партнерство виступає інструментом реалізації концепції солідаризму.

Незайвим буде відмітити, що створено загальносвітовий механізм системи соціального партнерства, найвищою структурною ланкою якого є Міжнародна організація праці, яка розробила принципи, визнані основою цивілізованих відносин між партнерами. Найважливіші серед них такі:

- всезагальний і міцний мир між працедавцями та робітниками може бути встановлений лише на основі соціальної справедливості;
- ненадання робітникам людських умов праці у будь-якій країні є перешкодою для інших країн, які прагнуть покращувати становище працюючих;
- свобода слова та свобода пояснень є необхідними умовами постійного прогресу;
- злидні в будь-якому місці є загрозою для загального добробуту;
- усі люди, незалежно від раси, віри, статті мають право на матеріальний добробут й духовний розвиток в умовах свободи та гідності, стабільності в економіці й рівних можливостей;

– повна зайнятість та підвищення життєвого рівня мають бути загальною метою [180, с. 529-530].

Міжнародна організація праці, створення якої вважається у новітній історії актом правової формалізації концепту соціального партнерства, прийняла в якості основного структуроутворюючого елементу систему трипартизму, покликану забезпечити взаємоприйнятний рівень розв'язання соціально-трудова проблем на основі рівності сторін, які беруть участь у переговорах. У цьому аспекті соціальне партнерство як принципово новий тип соціально-трудова відносин полягає у тому, що, по-перше, працівник перестає бути тільки об'єктом соціально-трудова відносин і, як і власник – роботодавцем, стає активним суб'єктом цих відносин, зокрема, суб'єктом їх регулювання на різних рівнях. По-друге, найважливішим принципом регулювання соціально-трудова відносин стає принцип рівноправної участі в цьому процесі ОДВ, органів МС, представників роботодавців і працівників. Саме тому суб'єкт партнерської взаємодії у феноменологічному плані характеризується такими ціннісними установками: визнання іншого як рівноправного, рівноцінного партнера; терпиме (толерантне) ставлення до інакшості партнера; установка на відмову від силових способів впливу на партнера, наданні пріоритетності силі аргументів; добровільність і чесність співробітництва; готовність нести відповідальність за свої вчинки і результати партнерської взаємодії. По-третє, соціальне партнерство виконує функції запобігання конфліктам і врегулювання конфліктних ситуацій за допомогою укладання колективних договорів, переговорів, дотримання примирливих процедур [103, с. 158-159].

Одна з умов солідаризації праці і капіталу – впевненість бізнесу у його правовому захисті від бюрократичного свавілля, забезпечення гарантій рівності можливостей у ринковій конкуренції [103, с. 279].

Варто відзначити, що, на жаль, на етапі становлення перебуває корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) в Україні. Її місце у моделі суспільної консолідації має полягати у зниженні підприємницьких ризиків, зміцненні конкурентоспроможності, підвищенні ефективності персоналу та

лояльності споживачів, поліпшенні репутації підприємців, компаній та бізнес-спільноти загалом. Оцінювання суспільством бізнес-діяльності за критеріями КСВ примушуватиме компанії ставати інформаційно-прозорими, збільшувати продаж та поліпшення позицій на ринках, підносити продуктивність праці, підвищувати їхню репутацію; дотримуватися стабільності та стійкості розвитку у довгостроковій перспективі [103, с. 156].

На наш погляд, КСВ називають готовність до здійснення морально-духовного зв'язку і правових норм працівниками, роботодавцями та державою по відношенню один до одного.

У процесі утвердження КСВ в Україні має бути якнайширше використаний європейський досвід. В одних країнах КСВ інтегрована до соціальної політики (Данія, Франція, Фінляндія, Швеція), в інших – соціально відповідальні практики є виключно ініціативами компаній (Греція, Ірландія, Нідерланди, Словенія). Із європейського досвіду має бути запозичена практика підтримки сталого розвитку компаній, яка призводить до покращання ситуації на ринку праці, а також якості продуктів і послуг, основні принципи КСВ, якими є добровільність, інтеграція до бізнес-стратегії компанії, системність і корисність для всіх зацікавлених сторін, внесок у процес сталого розвитку. Соціальна відповідальність не повинна обмежуватися благодійністю, а має включати також процедури і практики за такими аспектами діяльності: організаційне управління, права людини, трудові відносини, етична операційна діяльність, захист навколишнього середовища, захист прав споживачів, розвиток місцевих громад і співпраця з ними [103, с. 156-157].

В Україні формування системи соціального партнерства почалося в 90-х рр. XX ст. У лютому 1993 р. була створена Національна рада соціального партнерства при Президентові України як консультативно-дорадчий орган. За його ініціативою розроблявся проект Закону України «Про соціальне партнерство в Україні» від 10.09.2002. Таким чином, формування системи соціального партнерства було піднесено в ранг державної політики. Для перехідної української економіки тристороннє партнерство є важливим у тому плані, що

послаблює всесилля державних органів у галузі економіки та соціальної опіки [180, с. 530].

Незважаючи на створення в Україні необхідних інституційних – законодавчих та організаційних – механізмів функціонування системи соціального партнерства (зокрема, прийняття базового Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 № 2862-VI, формування спільних представницьких органів соціальних партнерів (профспілок та організацій роботодавців), створення спільних органів соціального діалогу, таких, як Національна служба посередництва та примирення (1998), Національна тристороння соціально-економічна рада (2011), партнерство має здебільшого формальний характер. Воно істотно не впливає на покращання соціальної ситуації в країні та зниження рівня соціальної напруженості [222].

Слід констатувати концептуальну недосконалість Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 № 2862-VI [221]. Він не передбачає послідовного проведення принципу обов'язковості прийняття сторонами соціального діалогу спільних рішень на основі взаємної згоди. Між окремими його статтями існує суттєва розбіжність. Так, стаття 12 цього Закону відносить вироблення консолідованої позиції сторін соціального діалогу, а також підготовку та надання узгоджених рекомендацій і пропозицій ОДВ відповідного рівня до основних завдань органів соціального діалогу. Проте, стаття 8 цього Закону передбачає можливість досягнення згоди між сторонами соціального діалогу – містить норму, згідно з якою «недосягнення компромісу між сторонами за результатами узгоджувальних процедур не може бути підставою для перешкоджання роботі органів соціального діалогу». На сьогоднішній день навіть пленарні засідання Національної тристоронньої соціально-економічної ради (далі – НТСЕР), яка за визначенням є спільним органом, можуть проходити, як свідчить досвід, без участі однієї із сторін соціального діалогу [223]. Пункт 5 статті 13 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 № 2862-VI дає можливість НТСЕР приймати спільні рішення, навіть якщо за нього проголосувала меншість однієї із сторін соціального діалогу всупереч тому,

що засідання НТСЕР вважається правоможним, якщо в ньому беруть участь не менше двох третин складу кожної із сторін. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість присутніх від кожної сторони. Прийняті органами соціального діалогу спільні рішення не є обов'язковими для виконання ОДВ, що суперечить принципу трипартизму [221].

Дисертант вважає за необхідне внести зміни до статей 8 і 13 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 № 2862-VI, що відображені в Додатку Б.

Систему соціального партнерства в Україні слід вважати однією з провідних тем, які здатні розвивати суспільство з середини, скріплювати зв'язки між різними верствами, а також ефективно впливати на політику, економіку та створювати суспільний консенсус. Без впровадження цієї важливої системи в життя навряд чи ми зможемо скоро говорити про європейське суспільство в нашій країні.

Розкриваючи це дослідження, автор не міг не звернути уваги на те, що розвиток соціального партнерства безпосередньо залежить від наявності відповідної нормативно-правової бази, яка повинна закріпити правові засади та межі здійснення такого партнерства. На жаль, слід відзначити, що чинне законодавство звузило зміст соціального партнерства, про що свідчить Закон України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 № 2862-VI, в якому взагалі відсутнє визначення соціального партнерства. Проте запровадження терміна «соціальний діалог» не може замінити більш широке поняття «соціальне партнерство».

Так, дисертантом визнано, що суттєвим кроком у цьому напрямі є розробка та реалізація проекту Закону України «Про соціальне партнерство». Нагадаємо, даний проект Закону України «Про соціальне партнерство» був уже розроблений 10.09.2002 № 2173, але так і не втілювався у діючу законодавчу базу, у зв'язку із тим, що був відхилений. Тому, на наш погляд, доцільно було б внести в цей законопроект відповідні зміни, виявивши недоліки в його розробці, і на основі європейського досвіду визначити шляхи оптимізації (Додаток В).

Безумовно, положення законопроекту повинні виходити із засад широкого діалогу між владою, бізнесом, профспілками та громадським сектором, зростання довіри між органами влади та громадянським суспільством, який може забезпечити впровадження ефективних реформ, досягнення стійкого розвитку українського суспільства в цілому та інтеграції України до європейської спільноти.

На наше переконання, запропонований нами проект Закону України «Про соціальне партнерство» усуває певні недоліки чинного Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 № 2862-VI. Для прикладу, наголосимо, що він передбачає удосконаленні завдання Національної тристоронньої соціально-економічної комісії соціального партнерства, яка забезпечуватиме повний контроль за виконанням спільних рішень на основі взаємної згоди.

На наш погляд, доречним є його доповнення статтею «Інститут проблем солідаризму (Центр вивчення проблем солідаризму). Даний інститут є важливою умовою формування консолідованої держави, оскільки буде одним із найефективніших способів цивілізованого вирішення суспільних суперечностей, недопущення соціальних конфліктів, успішної підтримки соціальної, економічної та політичної стабільності в країні [224, с. 178]. Він передбачатиме функціонування ефективного механізму збалансованих взаємовідносин між роботодавцями, найманими працівниками і державою у вирішенні невідкладних завдань соціальної політики.

У нашій державі не вистачає установи, що представляла б інтерес для громадськості, в тому числі і наукової. Такою установою саме і стане незалежна неприбуткова наукова організація Інститут проблем солідаризму (Центр вивчення проблем солідаризму). Зареєструвати таку установу можна, наприклад, на отримані гранти від іноземних благодійних організацій, які не обкладаються податками. Засновником даного центру може виступати громадське об'єднання. Таким чином, у нас з'явиться не лише офіційна трибуна для представництва на громадських форумах, у тому числі громадських палатах, для обнародування

своїх позицій, але й інструмент по вивченню практичного солідаризму. Враховуючи географічні особливості України, можна стверджувати, що нам під силу збудувати зарубіжні зв'язки із спорідненими організаціями за кордоном і тими партіями та рухами, які сповідують державний солідаризм.

Вважаємо, що Інститут проблем солідаризму (Центр вивчення проблем солідаризму) справить значний позитивний вплив на вдосконалення організації та діяльності ОДВ та МС, моніторинг впровадження реформ у державі. Це можна пояснити тим, що посилення спроможності громадських об'єднань впливає на ОДВ та МС, на їхніх посадових осіб шляхом участі у розробці політики та моніторингу результатів її реалізації з метою імплементації та прискорення реформ.

Виходячи із внесених поправок до законопроекту «Про соціальне партнерство» від 10.09.2002 № 2173, зауважимо, що доречним є проведення Інститутом проблем солідаризму (Центром вивчення проблем солідаризму) досліджень, конференцій, семінарів та громадських слухань з питань реалізації концепції солідаризму, євроатлантичної інтеграції України, реалізація проектів і програм, які спрямовані на розв'язання проблемних питань і сприяють реформуванню інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні в аспекті концепції солідаризму, розроблення методик, які забезпечать підвищення ефективності діяльності суб'єктів втілення консолідації України.

Вважаємо, що Інститут проблем солідаризму (Центр вивчення проблем солідаризму) матиме змогу випускати щорічну (щомісячну) доповідь, наприклад, про стан українського суспільства з точки зору концепції солідаризму. Звертаємо увагу, що в ній фахівцями можуть висвітлюватися особливості поєднання особистої свободи з інтересами держави в тій формі, яка загальноприйнята Європі; аналіз факторів, які розділяють державу і навпаки, що обумовлюють процес об'єднання усіх членів суспільства; формула безконфліктного існування держави та суспільства, різних національностей і соціальних груп; об'єктивна кваліфікована оцінка стану соціальної рівності та солідарної відповідальності держави, організацій; чітка діагностика законодавства на предмет відповідності

ідеї єдності держави; основні результати та досягнення учасників про проведену роботу стосовно поширення ідей солідаризму тощо.

Підводячи деякі підсумки, можна сказати, що, зважаючи на виняткову роль концепції солідаризму в умовах інтеграції України до європейської спільноти, визнаємо гіпотетичну можливість розвитку суспільних і державних інститутів на її основі, що виступає співвідношенням особи, суспільства і держави.

Розвиток інститутів громадянського суспільства, децентралізація державної влади, подолання корупції в діяльності державних установ і правового нігілізму, підвищення ефективності механізму залучення громадськості до розроблення та реалізації державної політики, забезпечення прозорості, відкритості та підзвітності, підвищення рівня гнучкості, встановлення партнерських стосунків ОДВ та інститутів громадянського суспільства в Україні – завдання, що стоять перед українськими реформаторами на основі ідеології солідаризму.

3.2. Роль солідаризму у реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію

Європа з її багатовіковими традиціями, різноманітними формами життєвого укладу завжди шукала ідею загальноконтинентального об'єднання. Дискутувалися різні позиції, але панівною була одна: Європа повинна втілити в життя мрію людства про єдність. Власне, таким втіленням і стало утворення ЄС на засадах концепції солідаризму [225, с. 3].

На нинішньому етапі розвитку вже аксіоматичним постає твердження, що інтеграція України до європейської спільноти неможливі без «солідаризації» держави, надання їй функцій соціального регулятора – так званого welfare state [226, с. 132].

У словнику з англійської мови welfare state трактується як система, за допомогою якої уряд надає соціальні послуги, такі як охорона здоров'я, гроші та інше для тих, хто їх потребує [227].

Нині є вагомі підстави констатувати, що сучасні розвинені демократичні країни, з певною часовою різницею, проте всі без винятку дійшли необхідності інституалізації механізмів подолання соціальних протистоянь і катаклізмів, забезпечення соціальної злагоди та миру. Така політика утвердилася у вигляді різних форм взаємодії, моделей відповідно до умов і потреб кожного суспільства, і отримала загальне визначення – концепція солідаризму [226, с. 132].

Треба визнати, що для сучасної України, яка сповідує демократичні цінності та торує новий шлях самостійного сходження з ЄС, вельми актуальним є завдання формування і подальший розвиток концепції солідаризму, належне врахування вітчизняної специфіки та використання досвіду європейських держав, які мають у цій царині відповідні досягнення. Доказом цього є те, що трансформаційні перетворення в нашій державі спричинили окрім позитивних зрушень ще й появу чималих проблем, пов'язаних із майновим розшаруванням суспільства, економічним спадом, демографічними викликами. За умов нарощування глобалізаційних процесів, подолання економічного відставання від високорозвинених держав Європи та світу не може бути самоціллю. Без побудови ефективної системи соціального співробітництва суспільний лад в епоху інформаційно-технологічного розвитку спроможний обернутися соціальною, а від так і політичною нестабільністю, мати уразливі наслідки. Тим нагальнішим постає завдання унеможливити подібну небезпеку для нашої відносно молодій країни [226, с. 132-133].

Ключовим моментом реалізації концепції солідаризму в Європі є підписання 07 лютого 1992 р. Маастріхтського договору, яким регламентувалося утворення ЄС з метою сприяння миру та добробуту народів країн-членів.

На нашу думку, роль концепції солідаризму у реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію полягає в наступному.

По-перше, в основі європейського об'єднання лежало формування й утвердження солідарності. Таким чином, у контексті питання маємо звернути увагу на солідарність, що базується на взаємній підтримці, і є одним із джерел європейської єдності.

Солідарність проявляється у тих випадках, коли у громадян є усвідомлення взаємопов'язаності. Так, наприклад, проведена ЄС політика перерозподілу базується на розумінні європейським суспільством, що зниження нерівності в доходах йде на благо не тільки бідних, але і багатших регіонів. Поряд із цим статус члена ЄС не тільки надає права, але й наділяє певними обов'язками. Одне з основних прав – право мати свій голос у формуванні майбутньої конфігурації політики ЄС. Для цього уряди напружують спільну мету на довгостроковий період, формулюючи вільний документ, створений у співпраці багатьох людей – політиків, чиновників та громадськості [228].

У цьому документі підкреслюється статус країни-члена і її прагнення до постійного зміцнення ЄС. Це означає спільну солідарність країн, єдину позицію і тісне співробітництво із суспільно важливих питань. Для прикладу зауважимо, що у руслі викликів сучасності серйозним випробуванням солідарності європейських держав, їх готовності до взаємовиручки є боргова криза. Одночасно документ затвердив у суспільній свідомості той факт, що ЄС вже сьогодні де-факто є солідарним співтовариством [228]. Очевидно, реалізація курсу на європейську інтеграцію за концепцією солідаризму передбачатиме формування посиленого партнерства між Україною та країнами ЄС.

Погоджуємось із В. Навроцьким, який вбачає визначальну роль концепції солідаризму у співчутті та готовності надати допомогу; ґрунтується на здатності до згоди; є виміром колективної свідомості та проявляється у колективних прагненнях і преференціях, у колективній відповідальності та колективних діях [229]. На нашу думку, ці ознаки є проявленням солідарності в умовах приєднання України до європейського цивілізаційного простору.

Доцільно звернути увагу на те, що поширеною вадю вітчизняної солідарності в контексті європейської інтеграції є криміналізація влади та бізнесу, їх взаємодії із злочинністю. Акцентуємо увагу, що покарання злочинців є суспільним актом, за допомогою якого колективна свідомість змінюється, забезпечуючи солідарність у суспільстві. На жаль, в Україні існують суттєві

проблеми з притягненням до відповідальності чиновників топового рівня, які не сприяють солідарності в українському суспільстві.

За такої ситуації, одним із питань, яке доведеться вирішувати Україні на шляху європейської інтеграції, є проблема трансформації суспільного сприйняття правових норм, які розглядаються тепер не стільки як обов'язкові до виконання, скільки як перешкоди на шляху в досягненні поставлених цілей.

Згідно з усіма критеріями оцінки ефективної діяльності європейських країн, можемо дійти висновку, що досвід ЄС опирається на кваліфікаційні характеристики європейського права: принцип верховенства; принцип прямої дії; принцип інтегрованості. Вони комплексно втілюють конструкт адекватної оцінки дійсності при прийнятті відповідних рішень [228]. Слід також вказати й на те, що ці характеристики виступають чинниками продукування збалансованості та досконалості державної політики у подоланні протиріч між громадянами, досягнення високої якості життя населення та сприяють суспільній солідарності як фактору життєзабезпечення людини.

Досвід зарубіжних країн із реалізації концепції солідаризму свідчить, що спочатку інтеграційні ініціативи реалізуються у пріоритетних сферах співробітництва. Далі досягнення практичної солідарності держав-членів у цих сферах стає підставою для поширення об'єднавчого процесу на нові сфери життя [230, с. 47].

Зауважимо, що європейська програма Міжнародного фонду «Відродження», яка виражає положення державного солідаризму, сприяє європейській інтеграції України через поєднання зовнішніх вимог ЄС, що впливають із підписаних міжнародних домовленостей, із підтримкою їх відстоювання та просування з боку українського громадянського суспільства, громадських організацій, які працюють заради утвердження європейських цінностей відкритого суспільства в Україні [230].

Отже, говорячи про реалізацію курсу на європейську інтеграцію, зрозуміло, що солідарність є головною умовою вступу України до ЄС. Термін «солідарність» в рамках концепції солідаризму означає взаємний компроміс між Україною та

членами ЄС: найбільш розвинені держави, інтегровані на більш високому рівні, повинні сприяти входженню України в європейську спільноту, а Україна, в свою чергу, позитивно впливати на включення у спільний процес.

По-друге, важливо брати до уваги, що для реалізації стратегічного курсу входження України до ЄС необхідна внутрішня консолідація України. Забезпечивши внутрішню єдність українського населення, значно легше висувати подальші вимоги у складі європейських націй. Усе це обґрунтовує зміст концепції солідаризму України: – разом легше захищати свою безпеку; – разом ефективніше розвивати свій добробут; – тільки спільними зусиллями можна повноцінно увійти до європейської спільноти.

Європейська орієнтація України, що стала не просто одним із напрямків зовнішньополітичної діяльності, а важливим засобом та орієнтиром внутрішньої трансформації суспільства, є обов'язковою умовою європеїзації. Не випадково у лютому 2000 р. в Посланні ВРУ слушно підкреслювалося, що базовою основою подальшого розвитку України є європейський вибір, відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованій демократії [230].

Роль концепції солідаризму в умовах європейської інтеграції полягає у встановленні внутрішньої консолідації в Україні (забезпечення балансу інтересів різних соціальних прошарків, націй, етнічних груп, захисту, злагоди та консенсусу в державі), яка спрямована на гарантування політичної стабільності як в Україні, так і на всьому європейському континенті, забезпечення мирного розвитку та плідного співробітництва всіх європейських націй, зміцнення громадянського суспільства в Україні. Ця концепція направлена на поширення суб'єктивного відчуття громадянської єдності.

По-третє, у цьому контексті треба розглянути рівень соціального та економічного розвитку країни, особливо звернути увагу на формування середнього класу, що є визначальною рисою в умовах реалізації концепції солідаризму, адже саме на ньому будується стабільність держави. У більшості країн із розвинутою економікою чисельність середнього класу становить близько 60 % населення, у той час, коли в Україні цей показник складає приблизно 12 %.

Як основний платник податків середній клас формує державний і місцеві бюджети, визначає споживчу поведінку населення та параметри внутрішнього ринку, через накопичення й участь у різноманітних системах страхування забезпечує інвестиційний потенціал, завдяки домінуванню в громадських і політичних організаціях визначає поведінку електорату та моральні стандарти суспільства, через участь у виборному процесі виконує функції носія демократії й політичних свобод. На середній клас припадає основна частка доходів країни [231, с. 87].

У зв'язку з цим у нашої держави виникає явна проблема, адже країна включає прошарок олігархів, які розподіляють між собою сфери впливу у країні, і так звану «бідну частину», яка живе на мінімальну заробітну плату, котру встановлює перший прошарок. Так як законодавство, податковий кодекс, фіскальна політика та інші несприятливі умови «задушують» середніх і малих підприємців, на відміну від того, як це відбувається в країнах Європи, до яких ми бажаємо приєднатись. На жаль, реорганізація владних структур спрямована на зміцнення їх позицій у внутрішньополітичному протистоянні, а не на підвищення ефективності дій у сфері євроінтеграції. Більше того, сьогодні влада та крупні підприємці – це найчастіше одні й ті самі особи. Як результат, прийняття законів відбувається під певні політичні сили [231, с. 87].

Вважаємо, що, вирішуючи питання про законодавче регулювання середнього класу в Україні за концепцією солідаризму, доцільно вилучити певних посадовців, що реалізують державну політику. Все це сприятиме тому, що не з'являтимуться або майже не з'являтимуться суто корпоративні «акти», які захищають політико-олігархічні інтереси, на противагу суспільним.

Як визначає В. Антонюк, позитивна роль середнього класу в державі обумовлена тим, що він є стабілізатором суспільства, сприяє встановленню суспільного порядку; виступає гарантом суспільної безпеки, враховуючи інтереси різних соціальних груп і забезпечуючи їх взаємозв'язок; показує приклад заможного життя; ініціює та здійснює економічні, технологічні інновації; є основною рушійною силою ринкових реформ в умовах перехідної економіки;

є надійною опорою демократичного розвитку суспільства [232, с. 268–269]. Іншими словами: розвиток середнього класу в Україні сприятиме економічним міжнародним зв'язкам з нашою державою.

По-четверте, з метою забезпечення всебічного входження України у ЄС роль концепції солідаризму полягає у зміцненні національної безпеки та безпеки громадян України, адже вона виключає застосування сили як методу вирішення залагоджування суперечностей, сприяє стабільності у відносинах з усіма сусідами [233, с. 14]. Отже, ця риса є також породженням визначної ролі досліджуваної нами концепції.

У даному контексті роль концепції солідаризму має два різні виміри. Відповідно до першого вона встановлює, що держави-члени, які користуються перевагами членства в політиках ЄС, повинні дотримуватися відповідних правил та нести зобов'язання. Інший вимір концепції солідаризму передбачає, що коли держава-член зазнала терористичного нападу або природного чи антропогенного стихійного лиха, Союз та держави-члени мають діяти спільно у дусі солідарності. Союз повинен мобілізувати всі засоби, що перебувають в його розпорядженні, включаючи військові ресурси, що надаються державами-членами для того, щоб: запобігти терористичній загрозі на території держав-членів; захистити демократичні установи та цивільне населення від будь-яких терористичних атак; допомогти державі-члену на її території на запит її політичних органів влади у разі терористичної атаки, природного або антропогенного стихійного лиха. У таких випадках держави-члени також мають надавати одна одній допомогу на запит політичних органів влади [234, с. 177].

Таким чином, роль концепції солідаризму, вбачається нами, у спільній насторожі щодо можливих дій протилежної сторони та у спільній згоді на кроки у відповідь.

Необхідність підвищення рівня консолідованості за концепцією солідаризму є одним із важливих завдань, яке треба розв'язати, щоб загрози безпеці не йшли, принаймні, від слабо згуртованого, роз'єданого українського суспільства. Слід було б передбачити заходи, спрямовані на зміцнення національної єдності та

виховання патріотизму, і прописати це в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII.

Наголосимо, що для України рух у напрямку європейської інтеграції – це питання ефективності її включення в існуючу систему розподілу функцій і ролей у сучасній світовій економічній та політичній системі. Активізація євроінтеграційних процесів означає також її більш інтенсивне включення у міжнародну співпрацю щодо врегулювання конфліктів та протидії новітнім загрозам [235, с. 39]. Відповідно в таких умовах концепція солідаризму сприяє мирному вирішенню суперечок у державах.

Підґрунтя співробітництва створюють процеси глобалізації економічних відносин, а також посилення тенденцій взаємовпливу, необхідності узгодження позицій усіх зацікавлених сторін у питаннях можливого застосування військової сили в ситуаціях, пов'язаних із завданнями забезпечення довгострокового миру у громадянських, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктних ситуаціях [236, с. 48-49].

Зважаючи на це, однією з найважливіших гарантій підтримання системи колективної безпеки в європейському і трансатлантичному просторі, на наш погляд, є розвинена концепція солідаризму, роль якої, вбачається нами, у нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз, транскордонних загроз національної безпеки, у координації різних силових структур країни.

У свою чергу, одним із найбільш впливових сучасних чинників солідаризації є забезпечення соціальних балансів. Основними складовими державної політики, спрямованої на забезпечення національної безпеки у соціальній сфері в аспекті державного солідаризму, на нашу думку, є добробут, рівень доходів населення, оплата праці, стан здоров'я, зайнятість, демографічна ситуація, соціально-класова диференціація, соціальний захист, пенсійне забезпечення тощо. На жаль, останнім часом основними чинниками загроз соціальній безпеці є: низький рівень життя та соціальної захищеності значних верств населення; наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю; незадовільний стан системи охорони

здоров'я; тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві; неконтрольовані міграційні процеси в країні тощо [237, с. 185].

Таким чином, основні засади державної політики, спрямованої на забезпечення національної безпеки у соціальній сфері в аспекті концепції солідаризму, гарантуватимуть зростання рівня життя і добробуту населення. Роль солідаризму в умовах євроінтеграції ґрунтується на відсутності соціальної напруженості.

Історія ЄС та його попередників дає багато прикладів спроможності Співтовариства вирішувати проблеми та досягати поставлених цілей. Так, конфлікт між Грецією та її кредиторами виявив жорсткі межі фіскальної консолідації в рамках єдиної валюти. Референдум у Великобританії про перспективи членства в ЄС загострив протиріччя рамок обмеження суверенітету в інтересах загальноєвропейського консенсусу. Закономірно, що специфіка механізмів подолання криз у ЄС полягає у збереженні базових засад європейської єдності та алгоритмів делегування національного суверенітету на наднаціональний рівень керування спільнотою наднаціональними та представницькими органами ЄС [238, с. 12, 14].

Доцільно звернути увагу на те, що останнім часом в Західній Європі спостерігається криза солідаризму, про що свідчить процес виходу з ЄС Великобританії, а також бажання окремих політиків Греції, Італії, Португалії, Іспанії, Франції та деяких інших країн також розпочати процес виходу з ЄС.

Більшість громадян Великобританії вважають недоцільними постійні фінансові вливання в економіку ЄС і підтримку країн-новачків союзу. Вони впевнені, що без ЄС їхня країна зможе використовувати ці гроші для власного розвитку і поліпшення якості життя британців. Але з іншого боку, цілком можливо, що фінансові втрати від виходу з ЄС переважають можливу економію [239].

Впевненість британців у правильності вибору підігріває і нинішня ситуація з мігрантами. Потужний потік біженців і наступні теракти, злочини підкріплюють думку, що без ЄС Великобританії буде краще [239].

Урегулювання як міграційної, так і багатьох інших криз значно ускладнюється тим, що держави ЄС розрізняються не тільки за інтенсивністю кризових процесів, але навіть за концептуальними засадами їх визначення. Наприклад, у Німеччині «міграція», в першу чергу, означає переміщення людей з країн Близького Сходу чи Північної Африки в ЄС. А у Великобританії «міграція» – це переміщення громадян ЄС в рамках єдиного ринку до Сполученого Королівства з інших країн ЄС. Відтак німецький уряд шукає формулу взаємодії всередині ЄС, щоб зупинити потік біженців і мігрантів без спотворення функціонування єдиного ринку. Великобританія, натомість, діє протилежним чином: у рамках переговорів про перегляд умов членства в ЄС уряд Великобританії прагне змінити правила єдиного ринку, зокрема для усунення диспропорцій, що виникають у зв'язку з переміщенням робочої сили [238, с. 16].

Міграційна проблема – далеко не єдина, що наразі сформувала глибокі протиріччя між державами-членами ЄС. Фактично, кожна серйозна криза ЄС – економічна або безпекова – перевіряє ЄС на спроможність зберегти солідарність і втриматися від розпаду [238, с. 16].

Найслабша (на даний час) ланка ЄС – Греція – залишається в епіцентрі нестабільності. В 2015 р. економіка Греції продемонструвала лише мінімальне зростання на тлі надзвичайно високого рівня безробіття, і тому є потенційно вразливою до соціальних заворушень та політичних криз. У свою чергу, соціально-політична дестабілізація загрожує уповільненням реформ на національному рівні та підштовхує до пошуку механізмів захисту (нейтралізації) інших країн Єврозони та ЄС від негативних впливів з Греції. Інші слабкі країни зони євро – Португалія, Іспанія, Італія – теж перебувають під тиском нерівноцінного (з огляду на внутрішні політичні реалії) вибору між загальноєвропейськими та національними пріоритетами. Відповідно до прогнозів Міжнародного валютного фонду, європейський Південь збереже основні вади економічного розвитку: високе боргове навантаження, фінансову та фіскальну слабкість на тлі депресивної економіки [238, с. 17].

Специфіка поточних криз у тому, що механізми їх вирішення тепер все частіше суперечать один одному. Іншими словами, ЄС стикається з настільки комплексними та багаторівневими кризами, що єдиним можливим рішенням деяких з них може стати кардинальна зміна угод ЄС на засадах концепції солідаризму, що запустить переформатування всього Євросоюзу [238, с. 13].

По-п'яте, роль концепції солідаризму у реалізації курсу України на європейську інтеграцію, вбачається нами, у стратегічному підході нашої держави до відносин з іноземними державами (зовнішня політика). Так як ЄС є потужним носієм сучасних європейських цінностей – фінансово-економічною й політичною структурою, що передбачає високі стандарти життя громадян, продуктивність, конкурентоспроможність виробництва, верховенство права у всіх сферах суспільного життя, практична реалізація прав і свобод людини, громадянина та багато інших досягнень забезпечують високий рівень єдності його членів [240, с. 3]. Йдеться про запровадження окремих норм, імplementованих у закони України, що регулюють різні сфери суспільних відносин, зокрема у сфері зайнятості, освіти, охорони здоров'я. При цьому роль солідаризму полягає у забезпеченні соціального миру та європейських стандартів якості життя в Україні.

Для повноправного членства в ЄС Україна має бути єдиним суспільством, що базується на цінностях сім'ї, тобто любові, взаємоповаги та служіння суспільству, де всі керуються єдиним законом та рівні перед ним [241].

В даний час, однією з основних проблем громадськості є слабкість культури взаємодії між владою, творчими колективами, громадськими, політичними організаціями, ЗМІ, комерційними структурами та громадянами. Це призводить до відсутності поля суспільної взаємодії. Крім того, наслідком цього стають не надто сильна громадянська активність молодих жителів держави. Сучасні молоді люди в усьому світі повинні мати знання про свої права, повинні прагнути вести здоровий спосіб життя, отримувати достатню кількість інформації про працевлаштування та навчання.

До речі, можемо вважати, що на сучасному етапі концепція солідаризму проявляється у святкуванні Міжнародного дня солідарності молоді. В цей день з

ініціативи та за підтримки різних молодіжних і громадських організацій проводяться молодіжні з'їзди, концерти та інші святкові заходи. Їх головною метою є підкреслити високу мету дружнього об'єднання народів, колективізм, зміцнити єдність націй, продемонструвати своє прагнення об'єднати зусилля в боротьбі за права молоді, згуртувати молодь для вирішення проблем. Це свято з'явилося в міжнародному календарі для того, щоб звернути увагу ЗМІ, державних органів влади та суспільства до проблем молодого покоління [242].

Є всі підстави стверджувати, що Міжнародний день солідарності молоді сприяє зближенню молоді з різних країн, громадянській активності та солідарності молодих людей у вирішенні існуючих проблем [243].

Є ще ціла низка принципово значущих особливостей концепції солідаризму як ідейної основи інтеграції України до європейської спільноти, які розширюють підґрунтя вступу нашої держави до ЄС.

Визначним завданням реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію є формування ефективного національного законодавства, узгодженого з європейськими традиціями та стандартами (приведення норм і нормативів соціального забезпечення українського законодавства до стандартів, які визначені в Європейській соціальній хартії (далі – ЄСХ), Європейському Кодексі соціального забезпечення), що послужить відповідності правових актів соціальної політики України до європейського соціального законодавства.

Заслугує на увагу думка Ю. Євченко з приводу того, що інтеграція України в сучасний європейський правовий простір передбачає адаптацію національного законодавства з нормами й стандартами правової системи ЄС, потребує створення цивілізованого ринку пенсійного страхування, сприяння економічній діяльності всіх ринкових суб'єктів, розширення правової бази, застосування методів впливу держави на страховий ринок, що відповідають європейським стандартам [244, с. 6].

Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС» від 18.03.2004 № 1629-IV визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському

критеріям набуття членства в ЄС. Цей механізм включає саме адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування [245].

Згідно з розділом II Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС» від 18.03.2004 № 1629-IV, «...*acquis communautaire* (*acquis*) – це правова система ЄС, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в межах Європейського Співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ» [245].

Слід погодитись із позицією Н. Сюр, що шлях до європейської інтеграції передбачає реальне забезпечення та захист основних прав і свобод людини, створення правової, соціальної та демократичної держави, яка посяде гідне місце у світовому співтоваристві. Цей процес, серед іншого, вимагає повномасштабного реформування правової системи України, підґрунтям якої будуть принципи та стандарти, що утвердилися на загальноєвропейському рівні на основі сучасного демократичного міжнародного права [246, с. 3].

Важливе значення має ратифікація Україною ЄСХ (переглянутої) [249], яка сприяє розвитку національної політики у сфері соціального забезпечення відповідно до європейських норм і стандартів, що підтверджує європейський вибір нашої держави [247, с. 302].

Згідно ЄСХ, прийнятій Радою Європи 18 жовтня 1961 р. (переглянутій 03 травня 1996 р.), члени Ради Європи домовились забезпечити для свого населення визначені у цих документах соціальні права з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення. ЄСХ запроваджувалися наступні принципи соціального забезпечення: працюючі жінки у разі материнства мають право на особливий захист; кожна людина має право користуватися будь-якими засобами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я, який є можливим; усі працівники та особи, які знаходяться на їхньому утриманні, мають право на соціальне забезпечення; кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу; кожна людина має право

користуватися послугами соціальних служб; інваліди мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; сім'я як головний осередок суспільства має право на належний соціальний, правовий та економічний захист для забезпечення її всебічного розвитку; діти та підлітки мають право на належний соціальний, правовий та економічний захист; кожна особа похилого віку має право на соціальний захист; усі особи із сімейними обов'язками, які працюють або бажають працювати, мають право робити це без дискримінації та, наскільки це можливо, таким чином, щоб їхні службові обов'язки не суперечили сімейним; кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження й інші [248, с. 66-67].

14 вересня 2006 р. ВРУ прийнятий Закон України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» № 43. Відповідно до нього, Україна взяла на себе зобов'язання вважати частину I Хартії декларацією цілей, до здійснення яких вона прагнутиме всіма відповідними засобами, а також зобов'язання вважати обов'язковими для України такі статті та пункти частини II Хартії: п. 1, 2, 3, 4 статті 1; п. 1, 2, 4, 5, 6, 7 статті 2; п. 1, 2, 3, 4 статті 3; п. 2, 3, 4, 5 статті 4; стаття 5; п. 1, 2, 3, 4 статті 6; п. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 статті 7; п. 1, 2, 3, 4, 5 статті 8; стаття 9; п. 1, 2, 3, 4, 5 статті 10; п. 1, 2, 3 статті 11; п. 1, 2 статті 14; п. 1, 2, 3 статті 15; стаття 16; п. 1, 2 статті 17; п. 1, 2, 3, 4 статті 18; стаття 20; стаття 21; стаття 22; стаття 23; стаття 24; п. 1, 2 статті 26; п. 1, 2, 3 статті 27; стаття 28; стаття 29; стаття 30; п. 1, 2 статті 31 [250].

Проаналізуємо відповідність норм національного законодавства до норм ЄСХ [247, с. 304].

Наприклад, її стаття 26 визнає право на гідне ставлення на роботі та зобов'язання щодо забезпечення цього права. Так, з метою забезпечення ефективного здійснення права всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі Сторони зобов'язуються, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників:

1) поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про сексуальні домагання на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи,

сприяти запобіганню таким домаганням і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки;

2) поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про систематичні непорядні або явно негативні та образливі дії щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким діям і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки [247, с. 304-305].

Своєю чергою, пункт 2 статті 2 Кодексу законів про працю України, затвердженого Законом України від 10.12.71 № 322-VIII, визначає основні трудові права працівників. Відповідно до зазначеної статті, працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові та безпечні умови праці, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, установою, організацією, на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від виду виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством [251]. У цій статті взагалі не йдеться про гідне ставлення на роботі, про особистісні зв'язки між працівником і роботодавцем, ні між працівниками загалом [247, с. 305].

Однак уже у проекті Трудового кодексу України від 03.12.2007 статтею 20 запропоновано до основних прав працівників включити право на повагу до його гідності і честі, конфіденційність особистої інформації та їхній захист [252].

У 2017 р. Європейський комітет із соціальних прав (далі – ЄКСП) провів аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям і визнав, що ситуація в Україні відповідає нормам ЄСХ за 19,2 % пунктів, не відповідає за 10 пунктами (13,7 %). Національна ситуація відповідає положенням ЄСХ лише за 2 пунктами (18,2 %) за тематичною групою «Охорона здоров'я, соціальне

забезпечення та соціальний захист», 5 пунктами (25 %) за тематичною групою «Трудові права», 7 пунктами (30,4 %) за тематичною групою «Діти, сім'я, мігранти». Невідповідність положенням ЄСХ встановлено за 1 пунктом (9,1 %) за тематичною групою «Охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист», 4 пунктами (20 %) за тематичною групою «Трудові права», 5 пунктами (21,7%) за тематичною групою «Діти, сім'я, мігранти». За 67,1 % ратифікованих положень ЄСХ ЄКСП не визначився та запитав додаткову інформацію [253].

Аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям дає підстави робити висновки про значне віддалення норм національного законодавства від міжнародних гарантій у сфері праці та соціального захисту. На зазначену проблему необхідно звернути увагу саме у контексті вступу України у ЄС [247, с. 306].

Крім того, ЄКСП вважає, що національна ситуація не відповідає статті 23 ЄСХ через те, що рівень мінімальної пенсії за віком (як за рахунок внесків, так і соціальної) вочевидь незадовільний; пункту 7 статті 2 на підставі того, що у законодавстві відсутнє положення про обов'язкове медичне обстеження осіб, які працюють у нічний час; пункту 4 статті 4 на підставі того, що двомісячний термін попередження про звільнення з роботи є неприйнятним для працівників, які мають стаж десять або більше років; пункту 5 статті 4 на основі того, що відрахування із заробітної плати є необґрунтованими і можуть позбавити працівників та їхніх утриманців украї обмежених засобів до існування; пункту 4 статті 6 на підставі того, що державним службовцям відмовлено в праві на страйк; пункту 1 статті 7 на підставі того, що визначення «легка» робота, на якій дозволяється робота дітям молодшим від 15 років, не є достатньо чітким, оскільки немає визначення типів робіт, які можна вважати «легкими», або списку тих, які такими не є; пункту 10 статті 7 на підставі того, що усі діти віком до 18 років неефективно захищені від дитячої проституції і дитячої порнографії, просте збереження або виробництво дитячої порнографії не є кримінальним злочином, а заходи, яких вживають для вирішення проблеми безпритульних дітей, є недостатніми і невідповідними цим обставинам; статті 16, оскільки заходи, що

спрямовані на подолання насильства у сім'ї, були недостатніми; пункту 1 статті 31, оскільки не встановлено, що право на доступне житло ефективно гарантовано, та недостатньо вжито заходів з боку держави, спрямованих на покращання житлових умов багатьох ромів та кримських татар; пункту 2 статті 31 на підставі того, що право на притулок не гарантується особам, які незаконно перебувають в Україні, враховуючи дітей, доти, доки вони є в її юрисдикції [253].

Про міжнародні тенденції в процесі уніфікації соціально-забезпечувального законодавства свідчить також прийняття у Страсбурзі 14 березня 1964 р. Європейського кодексу соціального забезпечення (далі – ЄКСЗ) [254], яким закладені основи розвитку соціального забезпечення в країнах Європи. В ЄКСЗ передбачені такі види соціального забезпечення: медична допомога; допомога при хворобі; допомога по безробіттю; допомога по старості; допомога в разі виробничої травми; допомога сім'ям із дітьми; допомога по вагітності та пологах; допомога по інвалідності; допомога в разі смерті годувальника; а також встановлені норми, яким мають відповідати періодичні грошові виплати [248, с. 67].

Варто звернути увагу, що 10 листопада 2016 р. Україна підписала ЄКСЗ, який є орієнтиром європейської моделі соціального забезпечення, заснованої на соціальній справедливості. На нашу думку, підписавши цей Кодекс, наша держава зробила надзвичайно важливий крок, за яким нас чекає кропітка робота на шляху до його ратифікації, а у подальшому і приєднання України у повному обсязі до статті 12 ЄСХ (переглянутої)» [255].

У зв'язку із потребою систематизації українського та європейського законодавства у сфері соціального забезпечення, нами підтримується позиція ухвалення Кодексу соціального забезпечення України, врахувавши положення ЄКСЗ. У разі прийняття цього Кодексу відбудеться систематизація та удосконалення положень всіх існуючих «соціальних» нормативних актів щодо соціального захисту безробітних, малозабезпечених сімей, пенсіонерів та інших соціально незахищених категорій населення.

Актуальним залишається і чітке формування правового простору щодо функціонування державної мови, яка забезпечує інтеграцію соціуму, та мов корінних народів і національних меншин, які слугують важливим інструментом захисту й збереження їхньої етнічної самоідентифікації [103, с. 331].

Виходячи із вищезазначеного, констатуємо, що сутність концепції солідаризму виражається саме в тому, що вона сприяє гармонізації законодавства України до законодавства ЄС і тим самим посилює співпрацю між Україною та ЄС в умовах розширення інтеграції. Крім того, видається, що досліджувана концепція виступає механізмом зближення та адаптації правових позицій, що закладає правові засади для появи спільного правового середовища.

Співробітництво України у рамках Ради Європи у площині імплементації європейських цінностей, норм, стандартів слід визнати успішним, уже протягом кількох років спостерігається тенденція до його розширення, посилення розуміння і підтримки з боку цієї організації. Водночас існують ризики згортання позитивного тренду у випадку гальмування реформ, недостатньої прозорості та інклюзивності процесу їх розробки [103, с. 236].

Міжнародною організацією, що сприяє об'єднанню громадян України на ґрунті європейських цінностей, норм, стандартів і відповідає засадам концепції солідаризму, є Організація безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Офіс координатора проектів ОБСЄ в Україні реалізує проекти, що стосуються конституційної, правової та судової реформ, запобігання злочинам, посилення переслідування злочинців, допомога постраждалим, просування суспільного діалогу стосовно реформ, удосконалення нормативно-правової бази щодо діалогу держави і організацій громадянського суспільства, сприяння електронному врядуванню тощо [103, с. 236].

Важливим зовнішньополітичним успіхом України, підтвердженням її статусу на міжнародній арені стало друге за часів незалежності обрання її до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН на 2016-2017 рр., чим полегшуються її кроки з організації міжнародної протидії російській агресії [103, с. 237].

Питання захисту за допомогою інструментів, які надає сучасне міжнародне право, територіальної цілісності України, в тому числі шляхом звернення до міжнародних юрисдикційних органів, залишається найактуальнішим питанням зовнішньої політики України і безперечно має бути одним із факторів, консолідуючих українське суспільство з демократичним світом [103, с. 237-238].

Концепція солідаризму передбачає, що для набуття Україною геополітичної суб'єктності перш за все необхідна консолідація політикуму, інтелектуальної еліти і народу, що розвивається в публічному діалозі і заснована не на образі ворога, а на ідеї подолання гібридного світопорядку як неприродного та потенційно небезпечного для будь-якої країни і людства в цілому [103, с. 240].

Варто визнати, що протягом останніх років актуальність питання ролі концепції солідаризму в умовах приєднання України до ЄС серед мешканців нашої держави зростає. Тому вкрай важливо враховувати думку пересічних громадян України щодо ЄС в аспекті концепції солідаризму.

Так, нами було опитано 200 респондентів віком від 20 років у м. Києві за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева із квотним відбором респондентів (Додаток Г).

Відповідно до результатів опитування, на думку респондентів, встановлено, що, вітчизняне законодавство частково відповідає ідеї єдності держави. Модель організації суспільства та держави, яка склалася в Україні, – так звана олігархічно-люмпенська – далека від оптимальної, суттєво гальмує розвиток країни і прирікає більшість її громадян на бідність [256, с. 86]. Позитивно на запобігання ситуаціям, що загрожують добробуту громадян, вплине реалізація засад концепції солідаризму у законодавчій базі України. Одним із базових аспектів безпекової політики України є розвиток конструктивного партнерства з НАТО, в основі якого міститься критерій протидії сучасним викликам і загрозам, досягнення Україною провідних стандартів у сфері обороноздатності [257, с. 52].

Завдання інтеграції України в ЄС об'єктивно потребує від ВРУ енергійних кроків у впровадженні ефективно діючих консолідаційних процедур, інститутів

громадянського суспільства, гарантій свободи слова особистості. Йдеться про підвищення якості законів, забезпечення більшої стабільності та прозорості законодавства, наближення його до європейських правових стандартів. Не менше значення має і радикальне удосконалення практики застосування законодавства [233, с. 17].

Пріоритетним для України завданням у напрямку європейської інтеграції за концепцією солідаризму є формування життєздатних механізмів громадянського суспільства, в якому народ (через комплексну систему своїх організацій) активно залучатиметься до процесу прийняття політичних рішень, до контролю за діяльністю усіх гілок влади на різних рівнях [233, с. 17].

Неурядові організації спонукатимуть до більшої прозорості в діяльності місцевих органів влади. Це один із дієвих засобів розгортання більш відкритого діалогу за концепцією солідаризму. Розвиток громадянського суспільства сприятиме підвищенню законності в діяльності державних органів, посадових осіб як на місцевому, так і на національному рівнях [233, с. 17].

Зміцнення громадянського суспільства, розвиток діалогу і співробітництва з виконавчою владою, ВРУ сприятиме наближенню України до європейських цінностей «відкритого суспільства» [233, с. 17]. Зазначене свідчить, що ВРУ і уряду України необхідно забезпечити всебічну підтримку розвитку концепції солідаризму.

Виходячи із зазначеного вище, можна прийти висновку, що ключовими сферами концепції солідаризму в умовах української євроінтеграції є: просування політичного діалогу та реформ, посилення національних інституцій та органів, які сприятимуть реалізації політики, підтримка заходів, спрямованих на зменшення бідності, діяльність, спрямована на підтримку соціального розвитку, гендерної рівності, працевлаштування та соціальної захищеності, підтримка транскордонного співробітництва в сфері економіки, соціального захисту та охорони навколишнього середовища, розвиток освіти, захист прав людини, підтримка міжкультурного діалогу [258, с. 107].

Характеристика сучасних інтеграційних процесів у Європі дозволяє визначити особливості ролі концепції солідаризму у реалізації стратегічного курсу набуття Україною членства в ЄС. Встановлено, що:

1. Концепція солідаризму спрямовується на реалізацію нового формату відносин на основі взаєморозуміння і підтримання миру в проблемних питаннях. Враховуючи зазначені позитивні риси, вона виступає генератором втілення солідарності України з Європою, формою вирішення суперечностей, що допоможе подальшому покращанню стосунків між ними.

2. Концепція солідаризму визначає внутрішню єдність у державі, що є передумовою досягнення Україною права на членство в ЄС. Це вкрай важливо, адже вступ України до ЄС можливий лише тоді, коли різні групи населення об'єднуються заради досягнення спільної мети, реалізації взаємного завдання (зادля консолідації свого суспільства у протистоянні спільному ворогу).

3. Вкрай важливим є те, що солідаризм сприяє зародженню та розвитку середнього класу, який характерний для структури європейського суспільства. Отже, формування середнього класу в Україні є однією з умов вступу до ЄС. Концепція солідаризму розглядається як запорука подолання поділу громадян на багатих і бідних. Можна стверджувати, що вона визначає саме цю групу населення основою усіх розвинутих країн.

Поряд із цим, на нашу думку, є сенс звернути увагу на те, що концепція солідаризму посилює соціальну стабільність, пов'язану із розвитком середнього класу. Отже, місія даної концепції пов'язується із впливовістю середнього класу як прогресивного елемента інтеграції України до ЄС.

4. Роль концепції солідаризму полягає у забезпеченні миру та безпеки в Україні як європейській державі у процесі вироблення євроінтеграційної політики. Її метою є виключити можливість виникнення загроз національним інтересам України у процесі євроінтеграції, формування стабільного та безпечного міжнародного середовища.

У міжнародному просторі, відповідно до концепції солідаризму, виникають нові механізми та режими, що поєднують у собі елементи колективної безпеки та

безпеки на засадах співробітництва. Вони створюються для координації зусиль у сфері протидії новим транснаціональним загрозам. Спостерігається тенденція до взаємовпливу та взаємопроникнення вже існуючих і заново створюваних багатосторонніх механізмів безпеки [236, с. 48].

Концепція солідаризму визначає тісну співпрацю із впливовими міжнародними структурами безпеки субрегіонального, регіонального, трансрегіонального та глобального рівнів. Дбаючи про свою безпеку, згідно даній концепції, кожна держава або група держав більш інтенсивно включається у процеси підтримання міжнародного порядку та стабільності, розцінюючи це як важливий складник власної національної безпеки. На перший план міжнародної співпраці виходять завдання і посилення взаємодії з іноземними партнерами, зміцнення координаційних механізмів на внутрішньодержавному рівні [236, с. 50].

5. Міжнаціональні відносини впливають не лише на внутрішньополітичні процеси держави, а й значною мірою на розвиток зовнішньополітичної діяльності, а в окремих випадках виступають одним із важливих чинників під час налагодження міжнародної співпраці. Серед суб'єктів міжнародних відносин, які доволі позитивно впливають на процес національної консолідації в Україні, можна назвати діяльність міжнародних організацій, які впродовж останніх років активно підтримують різного роду соціально-економічні та освітні проекти, розбудовують місцеві громади, розвивають громадянське суспільство.

Таким чином, говорячи про реалізацію курсу на європейську інтеграцію, зрозуміло, що досягнення Україною високого рівня добробуту і соціального захисту можливе за умов реалізації концепції солідаризму. Концепція солідаризму обумовлює об'єднання громадян усіх національностей в системі державної солідаризації для досягнення найвищої загальноприйнятої мети – побудови соціального суспільства добробуту і справедливості для всіх.

Висновки до розділу 3

Визначення особливостей реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні в аспекті концепції солідаризму, з'ясування ролі солідаризму у реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію дають підстави для певних висновків.

Наголошено на доцільності проведення адміністративної реформи, виходячи із концепції солідаризму, на принципах: 1) субсидіарності (підвищення ролі регіонів у формуванні та прийнятті державних рішень); 2) подоланні корупції в діяльності державних установ і правового нігілізму (зусилля представників державної влади та громадянського суспільства у цьому напрямі повинні співпадати; для подолання правового нігілізму, що є однією із причин поширення корупції, потрібне ефективне втілення антикорупційної політики); 3) ефективності (діяльність владних інститутів у державі вимірюється якістю життя громадян в Україні); 4) прозорості, відкритості та підзвітності (доцільність створення спеціальних служб із надання державних послуг населенню); 5) гнучкості (гнучке пристосування систем управління до зовнішнього середовища, що стрімко змінюється); 6) соціального партнерства (становлення корпоративної соціальної відповідальності), що дозволить мінімізувати негативні наслідки загострення суперечностей в державі.

Характеризуючи громадянське суспільство, ми розглянули певний його понятійний апарат: неприбутковий сектор, сектор добровільної активності, третій сектор, неурядовий сектор, які поки що не мають чіткого нормативно-правового визначення. Сформоване авторське визначення поняття громадянського суспільства, під яким пропонується розуміти суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими та політичними відносинами між громадянами, які не опосередковані державою. При цьому концепція солідаризму є засобом подолання суперечностей в громадянському суспільстві.

Дисертант пропонує два рівноправні критерії (тип і спрямованість діяльності), за допомогою яких відбувається класифікація громадських

організацій: благодійні організації, правозахисні групи, кредитні спілки. Важливою їх характеристикою є «внесок», практична дія, що є безпосереднім проявом солідаризації. Означено особливості ролі концепції солідаризму в умовах діяльності громадських організацій (формування цими організаціями якостей, необхідних громадянам для життя в солідарній державі: соціабельність, толерантність, довіру до інших людей).

У процесі оновлення Конституції України запропоновано закріпити засади формування, розвитку і захисту громадянського суспільства; задекларувати в ній та у Кримінальному процесуальному кодексі України принцип справедливості судочинства, що сприятиме реальному забезпеченню рівності усіх перед законом.

Із зарубіжного досвіду стає очевидним, що для повноправного членства України в ЄС необхідним є втілення концепції солідаризму в Україні, роль якої полягає у забезпеченні: 1) солідарності (налагодження конструктивного діалогу між учасниками процесу з метою прийняття виважених управлінських рішень, що націлені на досягнення балансу суспільних і місцевих інтересів); 2) консолідації (єднання громадян шляхом забезпечення елементарної справедливості в державі); 3) розвитку середнього класу як основної рушійної сили економічного зростання та подолання бідності; 4) національної безпеки та безпеки громадян (визначення заходів, спрямованих на зміцнення національної єдності та виховання патріотизму в Законі України «Про національну безпеку України»); 5) взаєморозуміння у відносинах зі стратегічними партнерами, ситуативними соратниками та сусідніми країнами нашої держави.

У сучасній Україні необхідно вирішити низку питань правового регулювання, привести правові акти України до єдиної узгодженої системи із Європейським соціальним законодавством.

Вважаємо, що інноваційним буде прийняття Кодексу соціального забезпечення України на зразок Європейського кодексу соціального забезпечення. Автор зауважує, що врахувавши європейські правові доктрини, можна якісніше упорядкувати норми, які регулюють відносини соціального забезпечення в Україні.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягає в наданні загальної характеристики концепції солідаризму шляхом визначення поняття, з'ясування сутності та особливих рис, виявленні історичного підґрунтя появи як державно-правової категорії, а також встановленні місця концепції солідаризму у реалізації курсу України на європейську інтеграцію, що надало змогу сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства. За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. Систематизація генезису розвитку вчення та історіографії дослідження концепції солідаризму орієнтована на вирішення теоретичних і практичних наукових проблем в Україні. Здійснений огляд наукових джерел за темою дослідження, надає підстави стверджувати, що у Франції концепція солідаризму в більшій мірі вивчалась соціологами як суспільне явище, спрямоване на згуртування людей у суспільстві та державі; в Німеччині – філософами, що перераховували такі її складові: любов як служіння іншим, співчуття до інших, взаємну довіру; в США – політичними діячами та економістами, які передбачали, що організації громадського суспільства повинні створювати так звану «органічну» будову суспільства, а держава, виступаючи їх посередником, наділяється авторитетом влади і широкими повноваженнями для узгодження суперечливих інтересів; в Україні – державно-політичними і громадськими діячами, правниками, економістами, визначаючи її як інструмент стабілізації економічного розвитку.

Спираючись на хронологічний критерій, зроблено висновок, що у різні часи в Україні дослідники по-різному ставились до концепції солідаризму. Відповідно дисертантом розроблена періодизація етапів її дослідження: дореволюційний (70-ті рр. XIX ст. – 1917 р.), післяреволюційний (1917 – 90-ті рр. XX ст.) і сучасний (1990-ті рр. – до сьогодні). Проте усі періоди були об'єднані єдиною ознакою – мобілізацією соціуму в період серйозних криз або загроз.

2. Сформульовано авторське бачення теоретико-методологічної основи дослідження концепції солідаризму. Використання аксіологічного, системного, синергетичного та діяльнісного підходів зумовлене інтегративністю та міждисциплінарністю цього питання, необхідністю пояснення його співвідношення з суміжними поняттями тощо. За допомогою комплексу філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів з'ясовано основні тенденції розвитку концепції солідаризму, починаючи від абстрактних ідей (справедливості та взаємодопомоги) античних філософів до цілісного бачення концепції солідаризму в сучасних умовах (її практичної реалізації в процесі реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні). Визначено особливості та проблеми застосування методологічних принципів об'єктивності, всебічності й повноти, правового поліцентризму. Унаслідок цього виявлено їх виняткове пізнавальне значення, широкий арсенал можливостей і різнопланове поле застосування. Доведено, що реалізація концепції солідаризму повинна перевірятися практикою, коригуватися, розвиватися й удосконалюватися відповідно до потреб прогресу розвитку України.

3. Надано характеристику співвідношення основного понятійно-категоріального апарату дослідження, що використовувався, а саме «солідарність», «соборність», «консолідація», «солідаризація», «соціальне партнерство», який застосовується у науковій літературі поряд із терміном «солідаризм». Обґрунтовано, що ототожнення цих термінів є помилковим. Вони є лише результатом, формою прояву, похідними формування та реалізації концепції солідаризму.

Враховуючи поняттєво-категоріальний апарат концепції солідаризму, надано авторське бачення даної концепції. Під концепцією солідаризму запропоновано розуміти державно-правову концепцію, що ґрунтується на ідеї об'єднання колективних суб'єктів права (різних за чисельністю соціальних груп), взаємодія яких відбувається в умовах функціонування громадянського

суспільства і соборної держави на засадах рівноправності, свободи, справедливості та християнської любові.

4. Встановлено, що інтерес до проблематики соціальної основи концепції солідаризму сягає античного періоду. Досліджуючи солідаризм у зазначений період, мислителі привертали увагу до такої її особливості, як об'єднання суспільства в цілому та окремих соціальних груп на основі спільності інтересів. Мислителі епохи Відродження продовжували обґрунтування концепції солідаризму, політико-ідеологічні настанови якої виходили, насамперед, з безпосередньої прив'язки до суспільного договору, що є проявом політичного характеру єднання людей.

Визначено, що концепція солідаризму зародилась у Франції і мала вирішальне значення у формуванні українського солідаризму. В обох державах вона формувалась у кризових умовах, а саме в умовах буржуазних відносин (внутрішній соціальній напрузі, зовнішній військовій небезпеці, сповільненому процесі розкладу станової структури суспільства).

Ідеологічною основою формування концепції солідаризму послугувало Французьке просвітництво. Його діячі боролись за встановлення гармонії інтересів індивіда та суспільства, за громадянські свободи. Їх гаслами були – свобода, рівність і братерство. Формування західноєвропейських орієнтирів сприяло розповсюдженню передових ідей і знань в Україні. Значний вплив на настрої українського суспільства у контексті свободи, рівності та братерства справив Т. Шевченко, що в умовах бездержавності України стало чинником подальшого формування тенденції незалежності у суспільно-політичному русі.

5. Розкрито сутність концепції солідаризму на основі аналізу поглядів європейських мислителів та представників національної політико-правової думки, яка полягає у реалізації ідей: справедливості; розвитку середнього прибутку; солідарності; громадянського суспільства; обов'язку неухильного додержання законів; загального блага; суспільного договору; юридичної рівності; охорони і забезпечення природних прав громадянина, розвиток всіх його здібностей; права кожного громадянина на участь у законотворчості й управлінні, верховенства

влади народу в державі; мирного співіснування; забезпечення рівних можливостей для застосування своїх здібностей, духовного єднання; розподілу доходів відповідно до суми вкладених капіталів, кількості та якості праці; свободи слова і дії; співробітництва класів, заснованого на їх взаємодопомозі; соціального партнерства; органічної ієрархії замість майнової диференціації; гармонійної взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою; децентралізації влади; єднання національного колективу комплексом інститутів економіки, політики, культури; цілісності населення за допомогою збереження звичаїв, мови; патріотизму, національної гідності.

6. На підставі аналізу теоретичних положень концепції солідаризму, що стосуються держави і права, визначено особливості їх діалектичного зв'язку. В основі концепції солідаризму лежить теорія природного права, яка визначає правове породження держави. Обґрунтовано позицію про виникнення права задовго до появи держави. Охарактеризовано звичай, як генетично вихідну форму права, що виникає у первісному суспільстві і трансформується у право, набуваючи рис загальності, необхідності й обов'язковості. Держава виступає засобом забезпечення та захисту невідчужуваних прав. У результаті дисертаційного дослідження цілісно доведено, що право і держава рівною мірою покликані до життя необхідністю зберегти ті суспільні союзи, розвиток яких можливий винятково завдяки вимогам суспільної солідарності. І право, і держава у своїй основі відповідають вимогам суспільної солідарності. Вони саме тому й виникли, що їх поява була нею зумовлена.

7. З'ясовуючи роль культури у формуванні та розвитку концепції солідаризму визнано, що її головною метою є збереження культурних цінностей і традицій, які забезпечують консолідацію України. Здійснено аналіз основних характерних складових культури (релігія (християнська віра), художня творчість, українська мова, національна освітня сфера) і загальносуспільних настроїв, які домінували в українському середовищі та вплинули на формування концепції солідаризму.

Встановлено, що для позначення концепції солідаризму доцільним є застосування терміну соборність. Під категорією соборності слід розуміти єднання людей, гармонію індивідуальних та загальних цілей і прагнень, відповідальність особи перед суспільством. Саме цей критерій визначає культурну єдність українського народу.

Зроблено висновок, що сучасний стан концепції солідаризму потребує докорінних змін у царині культури, а саме, культурна політика держави повинна базуватися на парадигмі діалогу, що ґрунтується на принципах рівності взаємовідносин між регіонами, соціальними групами і громадськими об'єднаннями. Для цього потрібно вжити відповідних заходів, які спрямовані на: визнання культури ключовим чинником вирішення суспільних конфліктів і підґрунтям консолідації суспільства; побудови відносин з іншими культурами на засадах рівності та партнерства; усвідомлення збереження й актуалізацію культурної спадщини підґрунтям культурної ідентичності суспільства і особистості; формування належної нормативно-правової бази розвитку соціальної культури, гармонізуючи законодавство з європейськими і міжнародними нормами.

8. Розроблено теоретичну модель реформування інститутів державної влади та громадянського суспільства в Україні в аспекті концепції солідаризму, виходячи з необхідності реалізації принципів, які базуються на традиціях європейської цивілізації, закріплених в основі стратегії розвитку країн-членів ЄС: субсидіарність, подолання корупції в діяльності державних установ і правового нігілізму, ефективність, прозорість, відкритість і підзвітність, гнучкість, соціальне партнерство для повноцінного входження України в європейську спільноту.

З метою сприяння побудові в Україні громадянського суспільства необхідно здійснити комплекс заходів, спрямованих на створення сприятливого клімату для існування громадянського суспільства із залученням до цієї роботи міжнародних громадських установ і міжнародних організацій; вивчати громадську думку щодо змін, які передбачається внести до законодавства України в аспекті державного солідаризму у зв'язку з членством України у Раді Європи, а також залучати

громадян до участі в управлінні державними справами, в процесі якого розроблятимуться та прийматимуться рішення, що стануть корисним інструментом вироблення державної політики.

Окремо наголошено на необхідності підвищення ефективності чинного законодавства щодо інститутів державної влади та громадянського суспільства в аспекті концепції солідаризму, що регулюють відносини між людьми в межах юридичної свободи та рівності громадян. У зв'язку із зазначеним, вказано про потребу активізації впровадження теоретичних напрацювань розвитку концепції солідаризму у чинне законодавство, вжиття заходів, спрямованих на підвищення правової культури громадян.

9. Проведений аналіз Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 № 2862-VI свідчить про суттєві його прогалини. З метою вдосконалення даного Закону запропоновано внести зміни до його статей 8 і 13, а саме доповнити, що: 1) недосягнення компромісу між сторонами за результатами узгоджувальних процедур є підставою для перешкоджання роботі органів соціального діалогу; 2) рішення вважається прийнятим органами соціального діалогу, якщо за нього проголосувало не менше двох третин складу кожної із сторін.

На основі Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 № 2862-VI сформульовано пропозицію щодо його удосконалення шляхом розробки проекту Закону України «Про соціальне партнерство», взявши за основу проект Закону України «Про соціальне партнерство», розроблений 10.09.2002 № 2173, але повернений на доопрацювання. Апелюючи до концепції солідаризму як фундаментального елемента інтеграції України до Європи, дисертантом встановлено факт важливості доповнення Розділу II Органи соціального партнерства статтею Інститут проблем солідаризму (Центр вивчення проблем солідаризму). Даний Інститут відіграє виняткову роль у залученні філософів, соціологів, правників і політологів щодо поширення ідей солідаризму в Україні в сучасних умовах на шляху до вступу в ЄС. Представники даної установи

матимуть можливість здійснювати заходи з метою реалізації державного солідаризму.

10. Роль концепції солідаризму актуалізується в умовах входження України у єдиний європейський простір, з огляду на її здатність забезпечити солідарність, внутрішню консолідацію в Українській державі, збільшення чисельності середнього класу, добробут населення, високий рівень доходів і заробітної плати, поліпшення стану соціально-трудової сфери. Відповідно встановлено, що реалізація цивілізаційного вибору України потребує докорінних змін у самих соціальних практиках і формах взаємодії громадян на всіх рівнях. Тому разом з імплементацією європейських норм має відбуватися реорганізація суспільного життя громадян України, вироблення ними адекватної культури соціальних взаємин, що робить необхідним розробку і впровадження заходів зі сприяння налагодженню нових форм суспільної комунікації та соціального діалогу.

Виходячи із позитивного досвіду зарубіжних країн, відмітимо, що солідаризуюча функція концепції солідаризму включає наступні основні процеси: збереження миру; зростання добробуту та якості життя населення; втілення у життя таких засадничих цінностей ЄС, як плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність; реалізація прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волинка К. Г. Теорія держави і права. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/2324/31>.
2. Окара А. Н. Социальная солидарность как основа нового «миростроительного проекта». *Идеология и философия солидаризма* : материалы научного семинара. Москва, 2010. Вып. 9. С. 7-41.
3. Дюркгейм Д. Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / за ред. А. Б. Гофмана. Москва : Наука. 1991. С. 142.
4. Інституційно функціональна модель суспільства Еміля Дюркгейма. URL: <http://ukrefs.com.ua/72741-Institucional-no-funkcional-naya-model-obshhestva-Emilya-Dyurkgeiyama.html>.
5. Дюркгейм Д. Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемічна система в Австралії / за ред. Т. Метельова. Київ : Юніверс, 2002. 424 с.
6. Лобанова А. С., Коломоєць Т. Г. Солідаризація професійних відносин у сфері праці в умовах суспільних викликів. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 1. С. 51-54.
7. Буржуа Л. О. Солідарність. Москва: Т-во А. А. Левенсон, 1899. 92 с.
8. Гофман А. Б. Солидарность или правила, Дюркгейм или Хайек? О двух формах социальной интеграции. *Социологический ежегодник-2012*. 2013. С. 97-167.
9. Воротилин Е. А. История политических и правовых учений : учебник для вузов / за ред. О. Э. Лейста. Москва : Зерцало. 2006. 568 с.
10. Кормич А. І. Місце правової доктрини солідаризму у становленні сучасної демократії. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса : Фенікс, 2010. № 40. С. 44-50.
11. Швейцер А. Л. Благоговение перед жизнью / за ред. А. А. Гусейнова и М. Г. Селезнева. Москва : Прогресс, 1992. 576 с.

12. Гай–Нижник П. П. Солідаризм як соціально–політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні. Гілея : науковий вісник. 2011. Вип. 44. С. 5-25.
13. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини XX – початку XXI ст. : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 255 с.
14. Шпенглер О. А. Пруська ідея і соціалізм. Москва, 2002. 145 с.
15. Юнгер Э. Рабочий. Господство и гештальт. Тотальная мобилизация. Санкт-Петербург : Наука, 2000. 539 с.
16. Дугін О. Г. Консервативна революція (типологія політичних рухів Третього Шляху). URL: <http://www.ji.lviv.ua/n16texts/dugin.htm>.
17. Національний Солідаризм – базова ідеологія США від заснування до сьогодення. URL: <https://www.ar25.org/article/nacionalnyy-solidaryzm-bazova-ideologiya-ssha-vid-zasnuvannya-do-sogodennya.html>.
18. Сорос Дж. Епоха помилок. Мир на порозі глобального кризиса. Москва : Альпіна Бизнес Букс, 2008. 202 с.
19. Фукуяма Ї. Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Москва : АСТ, 2004. 730 с.
20. Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку : колективна монографія / под ред. проф. А. І. Кудряченко. Київ : Університет «Україна», 2010. 405 с.
21. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Дніпро, 1999. 672 с.
22. Бачинський Ю. О. Україна irredenta. Київ : Основні цінності, 2003. 176 с.
23. Франко І. Я. Програма галицьких соціалістів : збір. тв. : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. 570 с.
24. Сичова В. В. Характер взаємодії політичної опозиції з органами державного управління в уявленнях українських мислителів поч. XVI – поч. XX ст. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 104-114.
25. Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату. Київ : Основні цінності, 2000. 304 с.

26. Липа Ю. І. Солідаризм раси. URL: <http://www.vatra.cc/rasa/yuriy-lypa-solidaryzm-rasy.html>.
27. Боярський П. К. Національний солідаризм. Київ, 1946. 127 с.
28. Плешко М. В. Ідеологія солідаризму в контексті державотворення України. *Юридичний журнал*. 2008. N 11. С. 132-136.
29. Данилів В. Ю. Солідарність і солідаризм. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. 152 с.
30. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). Київ : Парапан, 2002. 396 с.
31. Зеленько Г. І. Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення : аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ, 2012. 64 с.
32. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці : аналітична доповідь / за заг. ред. О. М. Майбороди. Київ, 2013. 376 с.
33. Тимошенко В. І. Розвиток концепції громадянського суспільства у вітчизняній політико-правовій думці XIX – початку XX ст. *Право України*. 2010. № 7. С. 33–43.
34. Зеленько Г. І. Навздогінна модернізація: досвід Польщі та України. Київ : Критика, 2003. 216 с.
35. Зуйковська А. А. Ціннісні засади суспільної солідарності у риторичі президентів України. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2013. № 28. Т. 2. С. 532-540.
36. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття). Київ, 1998. 350 с.
37. Кочубей Л. О. Громадська думка: інструментарій формування у процесі утвердження суспільної солідарності. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2015. № 5. С. 146-154.

38. Кочубей Л. О. Технології формування солідаризму у громадській думці: світовий досвід для України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2012. Вип. 6. С. 366-381.

39. Постол О. Є. Ідеологічний стан сучасного українського суспільства. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2012. № 4. С. 221-225.

40. Корнилов В. В. Донецько-Криворожская республіка: расстрелянная мечта. Харків : Фолио, 2011. 603 с.

41. Сікора В. Д. Національна ідея в економіці (українська перспектива). Київ : Екс Об, 1999. 91 с.

42. Шморгун О. О. Україна: шлях відродження (економіка, політика, культура). Київ : ВПП ДКНТ, 1994. 167 с.

43. Шморгун О. О. Основний зміст поняття «українська національна ідея». *Розбудова держави*. 1997. № 6. С. 10-20.

44. Шморгун О. О. Інтелектуальні корені українського солідаризму. *Перехід-IV*. 2002. № 9. С. 33.

45. Шморгун А. А. Антитоталитарный потенциал китайской социально-мировоззренческой традиции. Цивилизационные модели и их исторические корни. Київ : Наукова думка, 2002. С. 333-346.

46. Шморгун О. О. Солідаристсько-корпоративна парадигма антикризового розвитку України. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку : кол. монографія. 2010. С. 389-403.

47. Шморгун О. О. Концептуальні проблеми розвитку України: європейський та загальноцивілізаційний виміри. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку : кол. монографія. 2010. С. 205-221.

48. Шморгун О. О. Безпрецедентний прецедент. Світова фінансова криза: останнє попередження. *Народний депутат*. 2008. № 11. С. 38-43.

49. Віхров М. М. «Націократія» Миколи Сціборського і «третій шлях» України. URL: <http://dontsov-nic.org.ua/index.php?>
50. Воронкова В. Г. Формування концепції солідаризму в контексті соціологічного аналізу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2007. № 31. С. 132-144.
51. Заграва Е. Глобалізація і Нації. URL: <http://exlibris.org.ua/zahrava/globalization.html>.
52. Заграва Е. Сучасність і солідаризм. URL: <http://exlibris.org.ua/zahrava/solidarizm.html>.
53. Каганець І. В. Постіндустріальний солідаризм – ідеологія творення цивілізації Міжмор'я. URL: <http://www.ar25.org/article/postindustrialnyy-solidaryzm-ideologiya-tvorenniya-cyvilizaciyi-mizhmorya.html>.
54. Каганець І. В. Пшениця без куколю: Хрестове Євангеліє без вставок і спотворень. Тернопіль : Мандрівець, 2006. 560 с.
55. Метельова Т. О. Ідеологія солідаризму: реанімація пройденого чи спроба «імплементатії» європейських цінностей в український ґрунт. *Сучасна українська політика*. 2011. С. 203-218.
56. Гофман А. Б. Солидарности и абстрактные правила в обществах XXI века. *Модернізація економіки и общества* : материалы XVI апрельской международной научной конференции по проблемам развития экономики и общества : в 4 кн. Москва : Высшей школы экономики, 2016. Кн. 4. С. 249-256.
57. Попкова Т. В. Солидарность и солидаризм как социальная и научная проблема. URL: http://www.tuva.asia/journal/issue_17/5967-popkova.html.
58. Сендеров В. А. Солідаризм і принцип оптимальної підтримки. URL: <https://www.ar25.org/article/solidaryzm-i-pryncyp-optymalnoyi-pidtrymky.html>.
59. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 206 с.
60. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ВТФ «Перун». Київ, 2005. 1728 с.

61. Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права : навчально-методичний посібник. Львів, 2008. 320 с.
62. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2008. 224 с.
63. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования : брошура. Москва : Знание, 1964. 48 с.
64. Попов Г. Х. Проблемы теории управления. Москва, 1974. 320 с.
65. Волоско Я. О. Адміністративно-правове регулювання трудової міграції в умовах трансформації економіки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2015. 106 с.
66. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права : підручник / за ред. Ведерніков Ю. А. та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Дніпропетровськ, 2015. 471 с.
67. Скакун О. Ф. Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях. Методологічні проблеми історико-правових досліджень : матеріали XXIII Міжнар. історико-правової конференції (Алушта, 24-26 верес. 2010 р.). Сімферополь : Доля, 2011. С. 19-27.
68. Гусарєв С. Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посібник : 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 495 с.
69. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 384 с.
70. Калинин С. А. Методологическое измерение аксиологии права. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*: зб. наук. пр. 2011. Т. Х. С. 269–279.
71. Татаренко Н. О. Солідаризм: виклики стратегії національного економічного розвитку. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2015. Вип. 22 (3). С. 13-23.

72. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
73. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов. Москва : Омега, 2007. 208 с.
74. Джужа О. М., Орлов Ю. Ю., Калюжний Р. А. Щодо можливості вивчення правових явищ з позицій синергетики. *Право і суспільство*. 2009. № 2. С. 3-12.
75. Овчинникова М. В. Використання системного підходу при вивченні науково-дослідницької діяльності студентів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2009. № 23, ч. 2. С. 47-55.
76. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ : Знання, 2005. 375 с.
77. Гусарєв С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/26214/%D1>.
78. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Київ : ВІРА-Р, 1999. 506 с.
79. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник. Москва : «Юрист», 2002. 414 с.
80. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави і права : навч. посібник / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
81. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права : підручник / за ред. Ведерніков Ю. А. та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Дніпропетровськ, 2015. 471 с.
82. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6-и т. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5. 736 с.
83. Грицанов А. А. Новейший философский словарь: 2-е изд., переработ. и дополн. / Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом. Москва, 2001. 1280 с.
84. Философский энциклопедический словарь [ред. кол. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко]; Москва : ИНФРА-М, 2000. 576 с.

85. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ВТФ «Перун». Київ, 2005. 1728 с.
86. Політична енциклопедія [ред. кол. Левенець Ю., Шаповал Ю. та ін.]; Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
87. Шевченко О. С. Ідеологія солідаризму в контексті забезпечення і захисту прав людини. *Захист прав людини в контексті реформування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції*: матеріали круглого столу (Київ, 1 чер. 2017 р.). 2017. С. 38-41.
88. Осипов Г. В. Энциклопедический социологический словарь / Ин-т соц.-полит. ис-ний РАН. Москва, 1995. С. 684.
89. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. / Інститут філософії НАН України. Київ, 2002. С. 593.
90. Енциклопедія політичної думки / за ред. Д. Міллера. Київ : Дух і Література. 2000. 472 с.
91. История политических и правовых учений : учебник для вузов / за ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2006. 944 с.
92. Тимошенко В. І. Солідаризм. Юридична енциклопедія : в 6-и т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 5. С. 541.
93. Панченко Т. В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку : монографія. Харків : Майдан, 2011. 368 с.
94. Плешко М. В. Ідеологія солідаризму в контексті державотворення України. *Юридичний журнал*. 2008. N 11. С. 132-136.
95. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / за ред. А. І. Кудряченка. Київ : Фенікс, 2009. 544 с.
96. Медведчук В. В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. Київ : Україна, 1997. 170 с.
97. Тлумачний словник. URL: <http://eslovnyk.com/%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%&D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.

98. Консолідація українського суспільства: сучасний стан, проблеми та перспективи : матеріали засідання круглого столу / за ред. А. В. Мальгіна. Сімферополь : СФ НІСД. 2005. 168 с.
99. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки : [Текст лекцій: Навчальний посібник]. Київ : Генеза, 1994. 368 с.
100. Радула В.В. Соціально-педагогічний словник / «ЕксОб». Київ, 2004. 304 с.
101. Економічна енциклопедія. URL: http://ridnamova.org/Ekonomichna_entsyklopediya/13/?&page=3&word=.
102. Шевченко О. С. Державний солідаризм у політико-правовому будівництві соборної України: етапи становлення та реалії сьогодення. *Науковий вісник НАВС*. 2016. Том 99. № 2. С. 301-312.
103. Україна: шлях до консолідації суспільства : національна доповідь / за ред. Пирожкова С. І., Богуцького Ю. П., Лібанова Е. М., Майбороди О. М. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 336 с.
104. Орленко В. В. Історія вчень про державу і право : посіб. для підготов. до іспитів. 2-ге вид. стереотип. Київ : Вид. Паливода А. В. 2008. 204 с.
105. Заграва Е. Перспективи держави добробуту на прикладі Канади. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Zahrava/Perspektyvy_derzhavy_dobrobutu/.
106. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис. 2002. 742 с.
107. Донченко О. П. Свобода як категорія права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. Одеса, 2010. 18 с.
108. Любов як християнська чеснота. URL: <http://www.mambakaramba.com/ljubov-jak-hristijanska-chesnota/>.
109. Мироненко О. М. Платон. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл. 1998. Т. 4. 720 с.
110. Левенець Ю. А., Шаповал Ю. І. та ін. Політична енциклопедія. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

111. Осауленко О. І., Осауленко А. О., Гіжевський В. К. Історія вчень про державу і право : посібник для підготовки до іспитів. Київ : ФОП Ліпкан О. С., 2010. 196 с.

112. История политических и правовых учений : учебник для вузов / за ред. акад. РАНВ. С. Нерсисянца : 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2006. 944 с.

113. Панов Н. И., Бачинин В. А., Святоцкий А. Д. Философия права. Хрестоматия : учеб. пособие для студентов высших учеб. заведений / за ред Н. И. Панова. Киев : Издательский дом «Ин Юре», 2002. 692 с.

114. Цицерон М. Т. Диалоги: О государстве; О законах. Москва : Издательство «Наука», 1966. 223 с.

115. Історія вчень про право і державу : хрестоматія для юридичних вузів і факультетів : под ред. Г. Г. Демиденко. [2-ге вид., доп. і змін.] Харків : Легас, 2002. 922 с.

116. Баумейстер А. О, Січовий Р. Тома Аквінський та його вчення про державу, право й закон. URL: <http://sichovyk.com.ua/katekhizm/656-tommaso-de-aquina>.

117. Шморгун О. О. Досягнення національної єдності: французька модель. URL: <http://www.lesovod.org.ua/node/31107>.

118. Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство: юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ : «Укр. енцикл.». 1998. Т. 1. 672 с.

119. Бандура О. О., Бублик С. А., Заїнчковський М. Л. та ін. Філософія права : навч. посіб / за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

120. Історичні типи філософії права. URL: https://studopedia.su/16_148397_kontrolni-zapitannya.html

121. Черниш Н. Й. Соціологія : підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання. 2009. 468 с.

122. Джужа О. М., Третьякова Т. А., Калиновський В. С. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн : посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 376 с.
123. Середа А. М., Василичук Г. М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т, 2007. Ч. 1. 296 с.
124. Гісем О. В., Мартинюк О. В. Всесвітня історія. URL: http://www.osvitanet.com.ua/base_book/vsesvit_history_9/vsesvit_history_9.php.
125. Нерсисянц В. С. История политических и правовых учений XVII – XVIII вв. Москва : Наука. 1989. 448 с.
126. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права : СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 1093 с.
127. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : курс лекцій. Харків : Право, 2012. 416 с.
128. Марат Ж. П., Волгин В. П., Манфред А. З. Избранные произведения : в 3 т. / за ред. Ж. П. Марата. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1956. Т. 3. 420 с.
129. Марат Ж. П., Волгин В. П., Манфред А. З. Избранные произведения : в 3 т. / за ред. Марата Ж. П. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1956. Т. 2. 316 с.
130. Робеспьер М., Манфред А. З. и др. Избранные произведения : в 3 т. / пер. с фр. М. Робеспьер. Москва : Наука, 1965. Т. 2. 399 с.
131. Робеспьер М., Манфред А. З. и др. Избранные произведения : в 3 т. / пер. с фр. М. Робеспьер. Москва : Наука, 1965. Т. 3. 318 с.
132. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с.
133. Мелье Ж. Завещание. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1954. 452 с.
134. Енциклопедія політичної думки / за ред. Д. Міллера, перекл. з англ. за ред. Н. Лисюк, ред. кол. : К. Сігов та ін. Київ : Дух і Література, 2000. 472 с.
135. Ведерніков Ю. А., Чурпіта В. В., Колодій А. М. та ін. Історія вчень про державу і право : навч. посібник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2001. 140 с.

136. Андрусак Т. Г. Історія політичних та правових вчень : навч. посіб. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 220 с.
137. Ведерніков Ю. А., Чурпіта В. В., Колодій А. М. та ін. Історія вчень про державу і право : навч. посібник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2001. 140 с.
138. Сірий Є. В. Соціологія : загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. 3-тє вид., виправл. та допов. Київ : Атіка, 2009. 492 с.
139. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та доповн. Київ : Алерта, 2012. 334 с.
140. Прозорова Н. С. Дюгі: юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : «Укр. енцикл.». 1998. Т. 2. 736 с.
141. Фашизм чи солідаризм? URL: http://aratta-ukraine.com/text_ua.php/phorum/doc/text_ua.php?id=652
142. Окара А. М. «Консервативна революція» Юлії Тимошенко: солідаризм як бренд, утопія і технологія. URL : www.pravda.com.ua/articles/2006/03/14/3076250/.
143. Маслов Ю. К. Духовні аспекти солідаристської концепції держави як гармонії між загальним та індивідуальним. *Регіональні студії*. 2017. Вип. 11. С. 48–52.
144. Ніколаєнко Н. В. Теорія правового солідаризму: історичні аспекти та зв'язок з сучасністю. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 4-10.
145. Мироненко О. М., Горбатенко В. П. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 456 с.
146. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 464 с.
147. Липа Ю. І. Призначення України. Київ, 1997. 268 с.
148. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : курс лекцій, Харків : Право, 2012. 416 с.

149. Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право. Клод-Анрі де Рувруа Сен-Сімон (1760-1825). URL: <http://westudents.com.ua/glavy/60345-klod-anr-de-ruvrua-sen-smon-1760-1825.html>.
150. Политические воззрения К. А. Сен-Симона, Ш. Ф. Фурье, Р. Оуэна. URL: <http://www.km.ru/referats/D65AE2D9C9514A0C81B34A3098CBBFA1>.
151. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Алерта, 2012. 334 с.
152. Панов М. І., Осипова Н. П., Герасіна Л. М. Соціологія права : підручник / за ред. Н. П. Осипової. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 275 с. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/505-panova.html?start=30>.
153. Поліщук М. В. Дюркгейм : юрид. енцикл. : у 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Укр. енцикл. 1999. Т. 2. 744 с.
154. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 224 с.
155. Николаенко Н. В. Государство в теории юридического солидаризма Леона Дюги. *Национ. юрид. журнал: теория и практика*. 2014. № 3 (7). С. 22-26.
156. Данилів В.-Ю. Солідарність і солідаризм. Київ : Видавничий дім «КМ Academia», 2000. 152 с.
157. Матюхіна О. А. Життя як найвища цінність буття – провідна ідея філософії Альберта Швейцера. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2013. № 2. С. 47-51.
158. Алексеев Д. Ю. Г. К. Гинс основоположник российского солидаризма. *Вестник ТГЭУ*. 2009. № 2. С. 91-98.
159. Гинс Г. К. Руководящая идея современности. Очерк о солидаризме. *Посев*. Харбин, 1940. 217 с.
160. Шевченко О. С. Що являють собою права людини за концепцією солідаризму? *Права людини і поліція у сучасному світі : матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті С.Л. Лисенкова* (Київ, 12 квіт. 2018 р.). 2018. С. 279-281.
161. Демиденко Г. Г. История политических и правовых учений : хрестоматия для юридических вузов и факультетов. Харьков : Факт, 1999. 1080 с.

162. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків : Консум, 2007. 432 с.
163. Прокопов Д. Є. Історико-правова теорія солідаризму М. Ковалевського як спосіб розв'язання проблеми генезису держави і права. *Держава і право. Юрид. і політ. науки* : зб. наук. пр. 2006. № 34. С. 34-41.
164. Сенюшкіна Т. О. Проблема досягнення міжпоколінної солідарності в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. № 5. С. 184-221.
165. Основи культурології : навч. посіб. / за ред. Л. О. Сандюк та Н. В. Щубелки. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 400 с.
166. Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура : підручник. 3-тє видання. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 584 с.
167. Феномен нації: основи життєдіяльності / за ред. Б. В. Попова. Київ : Знання, 1998. 264 с.
168. Першочергове значення культури протягом людської цивілізації. URL: <http://present5.com/protyagom-isnuvannya-lyudsko%D1%97-civilizaci%D1%97-problemi-kulturi-mali-pershochergove/>.
169. Закович М. М., Зязюн І. А., Семашко О. М. Українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / за ред. М. М. Заковича. 2-ге вид., випр. Київ : Знання, 2001. 550 с.
170. Карлова В. В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії. *Держ. упр. : теорія та практика*. 2010. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kvvsur.pdf>.
171. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2002. 472 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-160.html>.
172. Доусон К. Г. Прогресс и религия. Брюссель, 1991. С. 80-81.
173. Ломака І. І. Політтехнологічні особливості участі релігійних організацій України у виборах : наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2010. № 6. С. 206-215.

174. Курас І. Ф. Етнополітика: історія та сучасність. Київ : ІПіЕНД, 1999. 656 с.
175. Медведчук В. В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. Київ : Україна, 1997. 170 с.
176. Шелухин С. П. У роковини 19–22 (1–30). Вступна частина промови на святі в Празі // Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 3695, оп. 1, спр. 39, 129 арк.
177. Чижевський Д. І. Історія української літератури. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 568 с.
178. Гушевський М. С.: «Шевченко не розділяє, а єднає». URL: <http://slovoprosvity.org/2016/02/18/mixajlo-grushevskij-shevchenko-ne-rozdilyaye-a-yednaye/>
179. Українська література та мистецтво в XIX – на початку XX ст. URL: http://megalib.com.ua/content/5968_Lekciya_17_Ykrainska_literatyra_ta_mistectvo_v_XIX_na_pochatky_XX_st.html.
180. Бессонова М. М., Бірюков О. М., Бондарук С. О. Основи демократії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. А. М. Колодія. Київ : Ай Бі, 2002. 684 с.
181. Красносілецький Д. П. Розв’язання мовного питання сучасної України за умови «російського чинника». *Грані*. 2014. № 9. С. 107-112.
182. Шептицький А. Як будувати Рідну Хату? / упоряд. : Тереховський Р., Хрін Р., Гайова О. В. Львів : Гердан, 2003. 47 с.
183. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
184. Ващук Ф. Г. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи : монографія. Ужгород, 2011. 560 с.
185. Бойко А. Проблема збереження освітньої національної ідентичності в умовах європейської інтеграції. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 15, ч. 2. С. 9–15.

186. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Верховна Рада України*. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/65715.html>.

187. Попова О. В. Роль освіти у формуванні сучасної національної ідентичності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 18. С. 224-225.

188. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки : Указ Президента України від 13 жовт. 2015 р. № 580/2015 *Верховна Рада України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>.

189. Найдьонов О. Г. Реалізація української національної ідеї у вищій освіті в умовах інформаційного суспільства. *Гілея : науковий вісник*. 2016. № 115. С. 296-301.

190. Таравська Я. В. Особливості процесу формування української національної ідеології в освітніх закладах України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 3. С. 279-280.

191. Хижняк Л. М. Роль міжнародних організацій у національній консолідації України. *Наукові праці. Серія «Політичні науки»*. 2007. Т. 69. Вип. 56. С. 68–72.

192. Пашкова О. Б. Вплив внутрішньополітичних та зовнішньополітичних чинників на процес національної консолідації України. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. № 3. С. 158-165.

193. Федюк В. Ю. Культура як особлива форма консолідації українського етносу. *Філософія. Культура. Життя*. 2009. № 33. С. 46-54.

194. Саморегуляція соціального організму країни : монографія / В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко; Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 652 с.

195. Олуйко В. М. Особливості формування інститутів державної влади. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4. С. 345-350.

196. Іванюк М. І. Формування інститутів громадянського суспільства в контексті реформування політичної системи України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2007. № 36. С. 189-197.

197. Идеология и философия солидаризма : материалы научного семинара. Москва : Научный эксперт, 2010. № 9. 128 с.

198. Дороговкази становлення українського громадянського суспільства. URL: <http://iee.org.ua/ru/detailed/news/23>.

199. Селигмен А. Э. Проблема доверия. Москва : Идея–Пресс, 2002. 256 с.

200. Іванюк М. І. Розвиток концепції громадянського суспільства: проблеми методологічного оновлення. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2010. Т. 21-22. С. 59-65.

201. Попок А. А. Сучасні підходи до здійснення реформування державного управління: досвід зарубіжних країн. *Вісник Національної академії державного управління*. 2012. № 2. С.13-20.

202. Участь громадян у розвитку місцевої громади. URL: <http://www.lacenter.org.ua/2013-09-10-08-52-50/64-2013-09-10-08-51-24/1094-2012-06-07-08-17-05.html>.

203. Юрасов В. С. Благодійність: приклад внеску в якості обмежуючої характеристики соціальної солідарності. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18, Вип. 2(2). С. 362-369.

204. Вовк Д. М. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні. URL:

http://uareferat.com/%D0%A8%D0%BB%D1%8F%D1%85%D0%B8_%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96

205. Вузлові напрями реформування українського законодавства з питань діяльності органів влади з урахування європейського досвіду. URL: <http://konesh.ru/vuzlovi-napryami-reformuvannya-ukrayinsekogo-zakonodavstva.html>.

206. Державна регіональна політика та розвиток територій в умовах змін. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/1759>.

207. Їжак О. І. Принцип субсидіарності ЄС і межі його застосування в Україні. URL: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/185.htm>.

208. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р., № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

209. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2014 р. № 386. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

210. Павлюк А. П., Олійник Д. І., Баталов О. А. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. Київ : НІСД, 2016. 61 с.

211. Камінська Н. В. Основні засади європейської регіональної політики та Україна. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України* : 6-та регіон. науково-практична конф. (Дніпропетровськ, 14 трав. 2009 р.). Дніпропетровськ: Дніпропет. регіон. інстит. НАДУ при Президентові Укр., 2009. С. 52-55.

212. Фонд Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва: «Від Майдану-табору до Майдану-січі: що змінилося?» URL: <http://dif.org.ua/article/vid-maydanu-taboru-do-maydanu-sichi-shcho-zminilosya>.

213. Голубь В. В. Ефективна держава у контексті суспільних трансформацій. *Грані* : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2013. № 12. С. 154-159.

214. Ярошук М. В. Основні підходи до оцінювання ефективності діяльності органів державної влади. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 389-395.

215. Олійник Д. В. Сучасні методи оцінки ефективності діяльності органів державного управління. *Ефективність державного управління*. 2013. № 34. С. 275-283.

216. Чумаков Д. Д. Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави. *Грані*. 2014. № 6. С. 131-135.

217. Скіць С. В. Інститут президенства в Україні: підвищення ефективності управління та пошук шляхів до суспільного діалогу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Державне управління)*. 2014. № 1. С. 77-79.

218. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні : посіб. Київ : Ленвіт, 2012. 64 с.

219. Григорян О. О. Світовий і вітчизняний досвід забезпечення прозорості та відкритості органів державної влади в реалізації публічної політики (інформаційний аспект). *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 1. С. 1-10.

220. Козлов К. І. Реформа державного управління в Україні в умовах реалізації стратегії сталого розвитку. URL: <http://www.google.com.ua/url?url=http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-5/doc/2/06.pdf&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwj95rvGw7TaAhWCBZoKH W7DAQkQFggTMAA&usg=AOvVaw2sI1-mBBgFu9jGBe5CzBr9>.

221. Основні напрями вдосконалення системи соціального партнерства в Україні. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/718>.

222. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 р. № 2862-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

223. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22.06.2012 р. № 5026-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>.

224. Близнюк А. С., Толстенко О. В. Проблеми формування інституту соціального партнерства та соціально орієнтованої підприємницької діяльності в Україні. *Наукові праці МАУП*. 2014. № 43. С. 178-183.

225. Артёмов І. В. Європейська інтеграція України: стан, проблеми, перспективи : зб. наук. статей. Книга 1. Ужгород : ПП «АУТДОР-ШАРК», 2014. 380 с.

226. Кудряченко А. І. Соціальне партнерство: європейський досвід і Україна. *Стратегічні пріоритети* : наук.-аналіт. щокварт. зб. Київ, 2008. № 3(8). С. 132-141.

227. Значение «welfare state» в словаре. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:fmEfE4u2H78J:https://dictionary.cambridge.org/ru/%25D1%2581%25D0%25BB%25D0%25BE%25D0%25B2%25D0%25B0%25D1%2580%25D1%258C/%25D0%25B0%25D0%25BD%25D0%25B3%25D0%25BB%25D0%25B8%25D0%25B9%25D1%2581%25D0%25BA%25D0%25B8%25D0%25B9/welfare-state%2Bwelfare+state+%D1%86%D0%B5&client=opera&hs=Ajk&channel=suggest&hl=uk&ct=clnk>

228. Шкуро А. Г. Солідарність як джерело європейської єдності. URL: http://www.irf.ua/allevnts/news/solidarnist_yak_dzherelo_evropeyskoi_ednosti/.

229. Навроцький В. М. Громадянська солідарність як одна з передумов консолідації українського суспільства на шляху євроінтеграції. URL: <https://www.filosof.com.ua/Eureintegration/Navrotsky.doc>.

230. Політологія: наука про політику. URL: pidruchniki.com/1032061736532/politologiya/yevropeyskiy_vibir_ukrayini.

231. Стеблянка І. О. Євроінтеграційні прагнення України: проблеми та (соціальні) перспективи. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2014. Т. 22, Вип. 6. С. 85-93.

232. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : монографія / В. П. Антонюк. Донецьк : НАНУ ІЕП, 2007. 348 с.

233. Пригунов Г. О. Актуальні проблеми інтеграції України в Європейське співтовариство. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України* : 6-а регіон. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 14 трав. 2009 р.) : тези доп. : Дніпропетровськ: Дніпропет. регіон. інстит. НАДУ при Президентові Укр., 2009. С. 13-18.

234. Європейська інтеграція : навч. посіб. для студ. ВНЗ / за ред. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 464 с.

235. Парахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Європейський проект та Україна : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2012. 64 с.

236. Парахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України : аналітична доповідь. Київ, 2013. 56 с.

237. Завора Т. М. Пріоритети зміцнення національної безпеки держави у соціальній сфері. *Проблеми й перспективи розвитку академічної та університетської науки* : тези доп. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 8–11 груд. 2015 р.). Полтава: Полтав. нац. техн. універ. ім. Ю. Кондратюка, 2015. С.184 – 188.

238. Єрмолаєв А. В., Клименко І. В, Щербина В. М. Україна-ЄС: наступні двадцять п'ять років. Київ, 2016 р. 31 с. URL: <http://newukraineinstitute.org/media/news/612/file/Ukraine%20EU.pdf>.

239. Вихід Великобританії з ЄС в 2018 році: останні новини, причини і наслідки. URL: <http://2018.pp.ua/novini-2018/674-vihd-velikobritanyi-z-yes-v-2018-roc-ostann-novini-prichini-nasldki-brexite.html>.

240. Копитко Ж. П. На шляху до європейських соціальних стандартів : бібліографічний показник. Київ, 2015. 47 с.

241. Міжнародний день солідарності молоді. URL: <http://www.upf.org.ua/uk/novyny/66-mizhnarodnij-den-solidarnosti-molodi.html>.

242. Міжнародний день солідарності молоді. URL: <https://ukr.media/culture/301728/>.

243. Міжнародний день солідарності молоді. URL: <http://monrada.org.ua/novini/mizhnarodnij-den-solidarnosti-molodi/>.

244. Євченко Ю. В. Страхування в країнах з ринковою економікою (використання світового досвіду в умовах України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.05.01 «будівля унікальних споруд». Київ, 2000. 19 с.

245. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.

246. Сюр Н. В. Правова інтеграція України до Європейського Союзу : теоретико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Київ, 2006. 19 с.

247. Павлів-Самоїл Н. П. Аналіз відповідності національного законодавства ратифікованим статтям Європейської соціальної Хартії (переглянутої). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 845. С. 302-307.

248. Тищенко О. В. Адаптація соціально-забезпечувального законодавства України до законодавства Європейського Союзу як стратегічний напрямок політики держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 66-69.

249. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14 верес. 2006 р. № 137-V. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/137-16>.

250. Європейська соціальна хартія: Хартія від 18 жовт. 1961 р. № ETS № 35. *Рада Європи*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/994_062.

251. Кодекс законів про працю України від 10 груд. 1971 р. (з наст. змінами і доп.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

252. Трудовий кодекс України : проект від 26 груд. 2014 р. № 1658. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DH1A200I.html.

253. Рекомендації учасників слухань у комітеті на тему «Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)» : протокол Комітету ВРУ з питань соціальної політики та праці від 18 груд. 2013 № 21. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/vr021450-13>.

254. Європейський кодекс соціального забезпечення : міжнародний документ Ради Європи від 16 квіт. 1964 р. № ETS № 48. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/>.

255. Про підписання Павлом Розенко Європейського кодексу соціального забезпечення. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249475569>.

256. Коваль З. В. Люмпенізація як чинник інформаційно-психологічної вразливості України: управлінський аспект. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. праць. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. № 1. С. 85–91.

257. Лук'янчук Р. В. Міжнародне співробітництво у сфері забезпечення кібернетичної безпеки: державні пріоритети. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 4. С. 50-56.

258. Розвиток регіонального співробітництва України в контексті європейської інтеграції : монографія / Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, І. Д. Шумляєва. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2008. 132 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Концепція солідаризму для розбудови громадянського суспільства в Україні
засобами вищої освіти**

<i>Концепція солідаризму</i>		
<i>Основні риси</i>	<i>На рівні держави</i>	<i>У сфері вищої освіти в Україні</i>
<i>Спосіб самоствердження</i>	Консолідація українських громадян	Продуктування освіти для національної ідентифікації та національно-духовної самоідентифікації
<i>Головний напрям самоствердження</i>	Імплементація в усі сфери громадського життя універсальних моральних принципів, а також продуктивних національних моральних традицій	Вищі навчальні заклади як осередки науки (освіти), культури, моралі, релігійного (християнського) просвітництва постсекулярного типу
<i>Роль у розв'язанні проблем сучасного суспільства та його розвитку</i>	Ідеологія державного будівництва на основі чіткого усвідомлення національних інтересів і глобальних викликів	Розробка української національної ідеї як такої, що «...відтворює особистість, озброює її знаннями, формує світогляд і творчі здібності, виховує як патріота і громадянина...»
<i>Сенс існування громадян</i>	Невпинний моральний і інтелектуальний розвиток на основі взаємодоповнення	Замість підготовки вузько-спеціалізованих фахівців та інтелектуалів, озброєних інструментальним розумом, формування високодуховних і відповідальних фахівців – патріотів, які здатні творити, зміцнювати та розвивати державу на основі комплексного та критичного мислення

Стратегічна мета	Державність, соборність, духовність, інтелектуальність	Формування української ідентичності новітнього типу
Головні пріоритети нації	Свобода нації і людини, цінність людського життя, гідності людини	Демократичність, людиноцентричність, інноваційність

Додаток Б**Проект**

вноситься

народним депутатом України

(ППП народного депутата +
номер реєстраційної картки)

ЗАКОН УКРАЇНИ**Про внесення змін до статей 8, 13 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» щодо форм здійснення соціального діалогу та організації діяльності Національної тристоронньої соціально-економічної ради**

Верховна Рада України п о с т а н о в л ю є:

I. Внести до Закону України «Про соціальний діалог в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 28, ст. 255 із наступними змінами та доповненнями) такі зміни:

1. Частину четверту статті 8 викласти у такій редакції:

“4. Узгоджувальні процедури здійснюються з метою врахування позицій сторін, вироблення компромісних узгоджених рішень під час розроблення проектів нормативно-правових актів. Порядок проведення узгоджувальних процедур визначається органами соціального діалогу відповідного рівня, якщо інше не передбачено законодавством або колективними угодами. Недосягнення компромісу між сторонами за результатами узгоджувальних процедур є підставою для перешкодження роботі органів соціального діалогу”.

2. Частину п'яту статті 13 викласти у такій редакції:

“5. Засідання вважається правоможним, якщо в ньому беруть участь не менше двох третин складу кожної із сторін. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше двох третин складу кожної із сторін”.

II. Прикінцеві положення.

1. Цей Закон набирає чинності з наступного дня після його офіційного опублікування.

**Голова Верховної Ради
України**

Додаток В

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ
«Про соціальне партнерство»

Цей Закон у відповідності з трудовим законодавством України визначає правові засади організації та порядок функціонування системи соціального партнерства з метою договірного регулювання соціально-трудових і пов'язаних із ними економічних відносин, досягнення взаєморозуміння та громадської злагоди в Україні.

РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ**Стаття 1. Визначення основних понять**

Соціальне партнерство – система відносин між працівниками, роботодавцями та органами державної влади, які виступають сторонами соціального партнерства у ході реалізації їх соціально-економічних прав та інтересів, направлена на врахування інтересів працівників і роботодавців шляхом взаємних переговорів, консультацій, в досягненні та укладенні сторонами угод, колективних договорів і в прийнятті спільних рішень.

Сторони соціального партнерства – працівники, роботодавці, органи державної влади та місцевого самоврядування в особі уповноважених ними представників.

Форми соціального партнерства – це організаційні, правові та економічні заходи в сфері соціально-трудових і пов'язаних із ними економічних відносин та вирішення соціально-трудових конфліктів.

Працівник – фізична особа, яка працює за трудовим договором у роботодавця.

Роботодавець – власник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності або уповноважений ним орган чи фізична особа, яка відповідно до законодавства використовує найману працю.

Система соціального партнерства – сукупність тристоронніх (двосторонніх) органів, формованих працівниками, роботодавцями, органами виконавчої влади для реалізації задач соціального партнерства і укладених ними угод, колективних договорів на різних рівнях регулювання соціально-трудових та інших безпосередньо пов'язаних із ними відносин, а також правових актів, що регламентують порядок і форми взаємодії, співвідношення зазначених органів, послідовність розробки та терміни прийняття угод, колективних договорів.

Представники працівників – професійні спілки та їх об'єднання, інші профспілкові організації, передбачені статутами відповідних профспілок, міжрегіональних профспілок, інші представники, обрані працівниками у випадках, передбачених Трудовим кодексом України.

Представники роботодавця – приватний підприємець, керівник організації або уповноважена ним особа, а також відповідні об'єднання роботодавців.

Національна тристороння соціально-економічна комісія в містах – постійно діючий орган, що утворюється Президентом України для ведення соціального діалогу на виконання вимог Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

Інститут проблем солідаризму (Центр вивчення проблем солідаризму) – незалежна неприбуткова наукова установа, яка засновується в містах для вивчення практичного солідаризму, його соціологічного дослідження; активно займається реалізацією цього законопроекту, а також інших значимих соціальних законів і нормативно-правових актів.

Стаття 2. Сфера дії Закону

Положення цього Закону поширюються на працівників підприємств, установ, організацій (далі – підприємств), профспілки чи об'єднання профспілок або інші представницькі об'єднання працівників, утворені ними відповідно до

чинного законодавства, роботодавців і їх об'єднання та органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Стаття 3. Правова основа соціального партнерства

Правову основу соціального партнерства складають Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про соціальний діалог в Україні», Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», Закон України «Про колективні договори і угоди», Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», Закон України «Про зайнятість населення», цей Закон та інші нормативно-правові акти, що містять положення про соціально-трудова та інші безпосередньо пов'язані з ними відносини.

У разі, коли міжнародними договорами або угодами, в яких бере участь Україна, встановлено більш високі вимоги до соціального партнерства, ніж ті, що передбачено законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору або угоди.

Стаття 4. Завдання соціального партнерства

Завданнями соціального партнерства є:

- 1) забезпечення реалізації соціально орієнтованої економічної політики;
- 2) створення ефективного механізму регулювання соціально-трудова і пов'язаних з ними економічних відносин;
- 3) проведення колективних переговорів, взаємних консультацій, укладення колективних договорів та угод;
- 4) запобігання колективних трудових спорів (конфліктів) і сприяння вирішенню соціально-трудова конфліктів;
- 5) вдосконалення чинного законодавства в сфері соціально-трудова і пов'язаних із ними економічних відносин;
- 6) участь в розробці та обговоренні проектів законів та інших нормативних правових актів;
- 7) розвиток різних сфер суспільного життя, як фактор соціальної інтеграції суспільства в цілому;

- 8) забезпечення стабільного розвитку громадянського суспільства;
- 9) взаємозумовленість інтересів різних груп соціально розділеного суспільства з метою досягнення політичної стабільності.

Стаття 5. Основні принципи соціального партнерства

Основними принципами соціального партнерства є:

- 1) законність;
- 2) повноважність, рівноправність сторін, їх представників і свобода вибору та обговорення питань, які входять у сферу соціального партнерства;
- 3) добровільність і реальність прийняття зобов'язань;
- 4) обов'язковість виконання досягнутих домовленостей;
- 5) систематичний контроль за виконанням досягнутих домовленостей;
- 6) відповідальність за виконання прийнятих зобов'язань;
- 7) довіра у відносинах;
- 8) соціальна справедливість;
- 9) зацікавленість сторін в участі в договірних відносинах;
- 10) сприяння держави у зміцненні та розвитку соціального партнерства на демократичній основі;
- 11) регулярність проведення консультацій і переговорів стосовно питань, що входять у сферу соціального партнерства.

Стаття 6. Представництво сторін соціального партнерства

Представниками сторін соціального партнерства на національному рівні виступають:

- 1) професійні спілки та їх об'єднання з всеукраїнським статусом в особі уповноважених ними органів;
- 2) об'єднання організацій роботодавців із всеукраїнським статусом в особі уповноважених ними органів;
- 3) Кабінет Міністрів України.

Представниками сторін соціального партнерства на галузевому (міжгалузевому) рівні виступають:

- 1) професійні спілки та їх об'єднання в особі уповноважених ними органів, що об'єдналися в межах відповідної галузі (кількох галузей);
- 2) організації роботодавців та їх об'єднання в особі уповноважених ними органів, що об'єдналися в межах відповідної галузі (кількох галузей);
- 3) міністерства, відомства, інші центральні органи виконавчої влади.

Представниками сторін соціального партнерства на територіальному рівні виступають:

- 1) професійні спілки та їх об'єднання в особі уповноважених ними органів, що об'єдналися в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- 2) організації роботодавців та їх об'єднання в особі уповноважених ними органів, що об'єдналися в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- 3) місцеві органи державної виконавчої влади.

Представниками сторін соціального партнерства на виробничому рівні виступають:

- 1) один або кілька профспілкових або інших уповноважених на представництво трудовим колективом органів;
- 2) роботодавець або уповноважений ним орган.

Стаття 7. Механізм функціонування системи соціального партнерства

Система соціального партнерства функціонує на основі:

- 1) діяльності органів соціального партнерства;
- 2) взаємних консультацій, які проводять сторони соціального партнерства з метою попереднього вивчення та з'ясування позицій з питань регулювання соціально-трудова і пов'язаних із ними економічних відносин;
- 3) обміну інформацією, необхідною для ведення консультацій, переговорів, укладенню колективних договорів і угод, здійснення контролю за їх виконанням;
- 4) участі працівників в управлінні виробництвом;

- 5) переговорів, які проводять сторони соціального партнерства з метою регулювання виникаючих питань і проблем, в тому числі при вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) відповідно до законодавства;
- 6) укладення колективних договорів і угод, прийняття спільних рішень із питань регулювання соціально-трудових відносин;
- 7) контролю за виконанням досягнутих домовленостей.

Стаття 8. Недійсність рішень, прийнятих сторонами соціального партнерства

Рішення, прийняті сторонами соціального партнерства, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю, є недійсними.

Стаття 9. Рівні системи соціального партнерства

Система соціального партнерства включає наступні рівні:

- 1) регіональний (міський);
- 2) галузевий (міжгалузевий) місцевий;
- 3) територіальний (окружний і районний);
- 4) локальний (рівень організації).

Стаття 10. Форми соціального партнерства

Соціальне партнерство реалізується в наступних формах:

- 1) колективні переговори з підготовки проектів колективних договорів, погоджень і їх висновку;
- 2) взаємні консультації сторін погоджень з питань регулювання соціально-трудових та інших безпосередньо пов'язаних з ними відносин;
- 3) участь працівників в управлінні організацією;
- 4) участь працівників, роботодавців і органів виконавчої влади в різних формах досудового вирішення колективних трудових спорів.

РОЗДІЛ II

ОРГАНИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Стаття 11. Національна тристороння соціально-економічна комісія соціального партнерства в містах

Національна тристороння соціально-економічна комісія соціального партнерства в містах (далі - тристороння комісія) створюється для забезпечення регулювання соціально-трудових відносин, ведення колективних переговорів і підготовки проектів угод, висновків угод, а також для організації контролю за їх виконанням на рівноправній основі.

Тристороння комісія формується з представників Кабінету Міністрів України, об'єднань роботодавців та професійних спілок міста. До її складу включається рівна кількість представників сторін, що не перевищує 15 осіб.

Фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності тристоронньої комісії здійснюється за рахунок Державного бюджету України.

Тристороння комісія керується у своїй діяльності законами та іншими нормативно-правовими актами України, а також постановами, що ухвалені Урядом, положеннями, які схвалюються уповноваженими органами професійних спілок міста, об'єднань роботодавців міста.

Стаття 12. Основні завдання тристоронньої комісії

Основними завданнями тристоронньої комісії є:

- 1) розробка заходів соціально орієнтованих перетворень в місті та їх реалізація, регулювання соціально-трудових й інших безпосередньо пов'язаних із ними відносин, ведення колективних переговорів, підготовка проектів, обговорення і висновок місцевої тристоронньої угоди і Угоди щодо мінімальної заробітної плати в місті;
- 2) практичне і методологічне сприяння укладенню колективних договорів, міських галузевих (міжгалузевих) угод, територіальних (окружних і районних) угод;

3) прийняття рішень про створення на місцевому рівні системи соціального партнерства двосторонніх, тристоронніх органів для регулювання окремих проблем соціально-трудових відносин і пов'язаних з ними економічних відносин, визначення порядку їх формування і взаємодії;

4) проведення експертизи місцевих галузевих (міжгалузевих) угод, територіальних (окружних і районних) угод в цілях забезпечення координації в регулюванні соціально-трудових відносин і пов'язаних з ними економічних відносин з урахуванням специфіки галузей, професій, адміністративних округів міста загальноміських інтересів;

5) участь в розробці місцевих галузевих (міжгалузевих) угод, територіальних (окружних і районних) угод;

6) прийняття рішення про дату підписання міської тристоронньої угоди та про інші питання, які входять в її компетенцію, що є обов'язковими для розгляду органами виконавчої влади міста, об'єднаннями профспілок міста, об'єднаннями роботодавців міста, діючими на території міста;

7) здійснення контролю за виконанням угод у сфері соціального партнерства;

8) прийняття рішень у рамках системи соціального партнерства про притягнення до відповідальності осіб, що не виконують вимоги угод, колективних договорів;

9) сприяння своєчасному запобіганню колективних трудових суперечок, конфліктних ситуацій;

10) сприяння вирішенню розбіжностей стосовно висновку і реалізації угод, колективних договорів, що укладаються в системі соціального партнерства;

11) внесення пропозицій щодо прийняття законів та інших нормативно-правових актів міста щодо питань соціально-трудових відносин і пов'язаних з ними економічних відносин;

12) участь у підготовці висновків щодо проектів законів та інших нормативно-правових актів міста з питань соціально-трудових відносин і пов'язаних з ними економічних відносин;

13) прийняття рішення про створення спеціалізованих організацій із досудового розгляду колективних трудових спорів і надання консультаційно-правових послуг;

14) узгодження шляхом тристоронніх консультацій позицій сторін соціального партнерства у соціально-трудовій сфері з метою забезпечення поєднання інтересів держави, роботодавців та працівників підприємств, установ і організацій, а також пошук компромісів між соціальними партнерами для запобігання конфліктам;

15) прийняття інших рішень.

Стаття 13. Галузеві (міжгалузеві) комісії соціального партнерства

Для узгодженого вирішення питань, що виникають у соціально-трудовій сфері на галузевому (міжгалузевому) рівні з представників міністерств, відомств, інших центральних органів виконавчої влади, роботодавців (об'єднань роботодавців) і профспілок (об'єднань профспілок), які мають відповідні повноваження на більшості підприємств, що входять у сферу їх дії утворюються галузеві (міжгалузеві) комісії соціального партнерства. До їх складу включається рівна кількість представників сторін, яких визначає та затверджує кожна з них самостійно. Рішення галузевої (міжгалузеві) комісії соціального партнерства є обов'язковими для розгляду міністерствами, відомствами, іншими органами державної влади і носять рекомендаційний характер.

Організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності галузевих (міжгалузевих) комісій соціального партнерства здійснюється за домовленістю сторін, а якщо сторони не досягли згоди - в рівних частках.

Типове положення про галузеву (міжгалузеву) комісію соціального партнерства затверджується Тристоронньою комісією соціального партнерства в місті.

Стаття 14. Територіальні комісії соціального партнерства

Для узгодженого вирішення питань, що виникають у соціально-трудовій сфері на територіальному рівні з представників місцевих органів державної влади, роботодавців (об'єднань роботодавців) і профспілок (об'єднань профспілок), які

мають відповідні повноваження на більшості підприємств адміністративно-територіальної одиниці утворюються територіальні комісії соціального партнерства. До їх складу включається рівна кількість представників сторін, яких визначає та затверджує кожна з них самостійно. Рішення територіальних комісій соціального партнерства є обов'язковими для розгляду місцевими органами державної влади і носять рекомендаційний характер.

Організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності територіальних комісій соціального партнерства здійснюється за домовленістю сторін, а якщо сторони не досягли згоди - в рівних частках.

Типове положення про територіальні комісії соціального партнерства затверджується Тристоронньою комісією соціального партнерства.

Стаття 15. Інститут проблем солідаризму (Центр вивчення проблем солідаризму)

Для вирішення суспільних суперечностей, недопущення соціальних конфліктів, успішної підтримки соціальної, економічної та політичної стабільності в країні, а також для організації і ведення проектної діяльності, пов'язаної з питаннями вивчення проблем солідаризму і його втіленням у державі створюється Інститут проблем солідаризму (Центр вивчення проблем солідаризму).

Він передбачає функціонування ефективного механізму збалансованих взаємовідносин між роботодавцями, найманими працівниками і державою у вирішенні невідкладних завдань соціальної політики.

Стаття 16. Основні завдання Інституту проблем солідаризму (Центру вивчення проблем солідаризму)

Пріоритетними завданнями Центру є сприяння солідарності українських громадян, вивчення чинників, що роз'єднують і скріплюють їх, запропонування формули безконфліктного існування держави та громадян, різних національностей та соціальних груп. Для виконання завдань Центром налагоджено взаємодію і взаємовигідне співробітництво з органами державної влади та управління, громадськими та міжнародними організаціями.

Основними напрямками досліджень Центру є:

- 1) постійний моніторинг й аналіз загроз і чинників, сприяючих виникненню конфліктів, що представляють небезпеку державному солідаризму;
- 2) обґрунтування перспектив та визначення найбільш раціональних шляхів розвитку концепції солідаризму;
- 3) розробка рекомендаційних пропозицій органам соціального партнерства щодо надбання власного морального кодексу солідарності як результату інтелектуальної та творчої праці;
- 4) проведення конференцій, семінарів, громадських слухань та дискусій щодо втілення концепції солідаризму та підвищення рівня обізнаності громадян з питань солідаризму в країні;
- 5) формування освітніх програм, звітів, планів в аспекті концепції солідаризму для шкіл, ВНЗ, ЗМІ (типових соціальних інститутів, які в змозі поширювати концепцію солідаризму), що створять модель національної освіти і виховання в системі цінностей солідаризму;
- 6) розвиток співробітництва з громадськими організаціями за напрямом діяльності Центру в Україні та налагоджування співпраці з міжнародними організаціями за напрямом діяльності Центру;
- 7) видання та розповсюдження методичної, довідково-інформаційної, інформаційно-аналітичної літератури, аудіовізуальної продукції з питань, що стосуються концепції солідаризму;
- 8) інше.

Стаття 17. Інші органи соціального партнерства

Сторони соціального партнерства на підставі взаємних домовленостей можуть формувати інші двосторонні та тристоронні органи, які сприяють розвитку соціального партнерства, регулюванню соціально-трудових і пов'язаних з ними економічних відносин.

РОЗДІЛ III

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Стаття 18. Взаємні консультації

Сторони соціального партнерства на відповідному рівні з метою з'ясування своїх позицій та пошуку компромісних рішень вправі проводити взаємні консультації по соціально-трудовим і пов'язаних із ними питанням. Ініціатором проведення таких консультацій може виступати будь-яка сторона. Сторона, яка одержала письмове повідомлення іншої сторони соціального партнерства зобов'язана протягом семи днів розпочати консультації.

Порядок проведення взаємних консультацій визначається сторонами соціального партнерства, якщо інше не встановлено законодавством.

За результатами взаємних консультацій сторони приймають відповідне рішення, яке оформлюється протоколом.

Стаття 19. Переговори

Будь-яка із сторін соціального партнерства на відповідному рівні має право виступати ініціатором ведення переговорів з метою прийняття спільних рішень та укладення угод і колективних договорів.

Ініціатором колективних переговорів може виступати будь-яка зі сторін соціального партнерства. Сторона, яка одержала письмове повідомлення іншої сторони соціального партнерства зобов'язана протягом семи днів розпочати переговори.

Порядок ведення переговорів визначається чинним законодавством та сторонами соціального партнерства і оформляється відповідним протоколом.

Учасники переговорів вільні у виборі питань щодо регулювання соціально-трудових і пов'язаних з ними економічних відносин.

За результатами переговорів сторони приймають відповідне рішення, яке оформлюється протоколом. Якщо в ході переговорів сторони не дійшли згоди з питань, які розглядаються, ними складається протокол розбіжностей, до якого

вносяться остаточно сформульовані пропозиції сторін про заходи, необхідні для усунення розбіжностей, а також про строки відновлення переговорів.

Стаття 20. Колективні договори

Колективний договір – правовий акт, який регулює соціально-трудові відносини в організації або у приватного підприємця, укладається працівниками і роботодавцем в особі їх представників.

Колективні договори укладаються в порядку визначеному Законом України «Про колективні договори і угоди» та іншими нормативно-правовими актами.

Організації, які укладають колективні договори, володіють за уявленням тристоронньої комісії та інших органів соціального партнерства при рівних умовах переважним правом на розгляд питань забезпечення соціальної та економічної діяльності, соціального захисту працівників.

Стаття 21. Колективні трудові спори (конфлікти)

Правові і організаційні засади функціонування системи заходів по вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів) визначаються Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» та іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 22. Участь в розгляді соціально-трудових і пов'язаних з ними економічних питань

Сторони соціального партнерства вправі приймати взаємну участь у розгляді соціально-трудових і пов'язаних з ними економічних питань.

Профспілки (об'єднання профспілок) та роботодавці (об'єднання роботодавців) мають право в установленому порядку на поширення інформації з соціально-трудових і пов'язаних з ними економічних питань через засоби масової інформації.

Стаття 23. Право на одержання інформації

Сторони соціального партнерства мають право безоплатно не пізніше десяти днів після направлення письмового запиту іншій стороні одержати від неї інформацію необхідну для ведення консультацій, переговорів, укладенню колективних договорів і угод, здійснення контролю за їх виконанням.

Сторони соціального партнерства не мають права розголошувати дані, що є державною або комерційною таємницею, і підписують відповідні зобов'язання.

Стаття 24. Контроль за виконанням досягнутих домовленостей

Контроль за виконанням домовленостей, досягнутих сторонами соціального партнерства проводиться безпосередньо ними чи уповноваженими представниками сторін.

У разі здійснення контролю сторони зобов'язані надавати необхідну для цього наявну інформацію.

Стаття 25. Відповідальність за порушення законодавства України просоціальне партнерство

Порушення законодавства України про соціальне партнерство тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством.

Посадові особи винні в порушенні законодавства України про соціальне партнерство притягуються до дисциплінарної відповідальності. Сторони соціального партнерства, а також уповноважені ними представники вправі направляти письмову вимогу про притягнення вказаних осіб до дисциплінарної відповідальності органам, в компетенцію яких входить прийняття відповідних рішень. Вимога підлягає розгляду на протязі одного місяця із дня її одержання. Про прийняте рішення на протязі трьох днів необхідно повідомити сторони соціального партнерства, а також уповноважених ними представників.

Притягнення до відповідальності не звільняє сторони соціального партнерства від виконання взятих на себе зобов'язань.

РОЗДІЛ IV

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.
2. Нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

3. Кабінету Міністрів України протягом шести місяців із дня набрання чинності цим Законом:

- привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
- забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

Додаток Г

Анкета

для проведення опитування громадян України за темою дисертаційного дослідження

Шановний респонденте, кафедрою теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ досліджується необхідність та доцільність євроінтеграційного курсу України в аспекті концепції солідаризму.

Просимо Вас дати відповіді на поставлені запитання. Позначте, будь ласка, зрозумілим знаком порядковий номер однієї чи кількох обраних відповідей, які, на Вашу думку, є правильними або в передбачених випадках письмово викладіть власні міркування. Зміст анкети Ви можете доповнити своїми зауваженнями та пропозиціями, які поряд із Вашими відповідями матимуть для нас важливе значення. Результати опитування будуть використані в наукових цілях і під час розробки теоретико-практичних рекомендацій з удосконалення чинного законодавства України. Тому звертаємося до Вас із проханням дати відповіді за можливістю на всі питання.

Дякуємо за співпрацю!

1. Ваш вік:

- а) до 30 років;
- б) від 31 до 35 років;
- в) від 36 до 40 років;
- г) від 41 до 45 років;
- д) від 46 до 55 років;
- ж) понад 55 років.

2. Ваша освіта:

- а) вища неюридична;
- б) вища юридична;

- в) вища юридична та неюридична;
- г) середня.

3. Чи вважаєте Ви досконалим вітчизняне законодавство на предмет відповідності ідеї єдності держави:

- а) так;
- б) ні;
- в) частково;
- г) складно відповісти.

4. Чи знайомі Ви зі змістом концепції солідаризму?

- а) так;
- б) ні;
- в) частково;
- г) складно відповісти.

5. Чи підтримуєте Ви європейську та євроатлантичну інтеграцію:

- а) так;
- б) ні;
- в) частково;
- г) складно відповісти.

6. Яка роль концепції солідаризму в Україні в умовах реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію?

- а) сприяння внутрішній консолідації в державі;
- б) стабільність економічного зростання, соціального розвитку країн-учасниць ЄС;
- в) певний рівень матеріального добробуту;
- г) сприяння повазі до цінностей демократії та прав людини;
- д) все вищевикладене.

7. Чи є необхідність абсолютизувати роль держави в суспільному житті для реалізації концепції солідаризму в умовах інтеграції України в ЄС:

- а) так;
- б) ні;
- в) складно відповісти.

8. Чи сформований у державі ефективний інституційно-правовий механізм забезпечення консолідації:

- а) так;
- б) ні;
- в) частково;
- г) складно відповісти.

9. Чи покращиться ситуація в державі із реалізацією засад концепції солідаризму в законодавчій базі України:

- а) так;
- б) ні;
- в) складно відповісти.

10. Чи потребує Україна допомоги міжнародного співтовариства в рамках колективної системи безпеки:

- а) так;
- б) ні;
- в) складно відповісти.

11. Чи потрібен Україні вступ до НАТО:

- а) так;
- б) ні;
- в) складно відповісти.

12. В чому, на Вашу думку, проявляється доцільність вступу до НАТО:

- а) забезпечення колективної оборони;
- б) покращання економічного стану держави;
- в) допомога в припиненні російської агресії;
- г) сприяння залученню додаткових іноземних інвестицій;
- д) складно відповісти.

13. Загострення процесів люмпенізації, що вразили українське суспільство, вкрай негативно впливає на стан:

- а) економіки;
- б) правової культури;
- в) світового тероризму;
- г) національної безпеки.
- д) складно відповісти.

14. Чи є поява груп занадто заможних людей, а також олігархів в Україні перешкодою для повноцінного членства в ЄС:

- а) так;
- б) ні;
- в) складно відповісти.

15. Для скорочення масштабів бідності в Україні в аспекті концепції солідаризму першочерговим завданням є:

- а) розвиток середнього класу;
- б) формування повномасштабної системи соціального та медичного страхування від безробіття;
- в) створення умов для самореалізації соціального потенціалу людини;
- г) поступове підвищення мінімальної заробітної плати;
- д) складно відповісти.

Додаток Д

Результати анкетування

У зв'язку із євроінтеграцією, здійсненням парламентської, гуманітарної, адміністративної, судово-правової, муніципальної та інших реформ інтерес до модельної концепції солідаризму, яка пояснює сутність та соціальне призначення держави, помітно зріз.

З метою вивчення якісних показників концепції солідаризму в умовах глобалізації було здійснене експертне опитування 200 громадян України, враховано вік, освіту, місце роботи та стаж роботи респондентів.

Очевидно, що отримані дані – це результати пілотного проекту. Проте і вони можуть поповнити інформаційний і аналітичний ресурс відносно ролі концепції солідаризму в умовах євроінтеграції.

Станом на жовтень 2018 р. 59 % українців мали уявлення стосовно змісту цієї концепції, 29 % - частково ознайомлені, 9 % - не ознайомлені, 3 % - відмовились відповідати. Отже, загалом більшість українців цікавляться концепцією солідаризму.

Оскільки європейська інтеграція зараз є однією зі стратегічних цілей політики України, то думка українського народу про роль концепції солідаризму в сучасних реаліях є дуже важливим чинником у визначенні цієї позиції.

Зазначимо, що за результатами опитування стосовно зазначеного питання, 39 % опитуваних вважають, що концепція солідаризму, в першу чергу, сприяє внутрішній консолідації в Україні, яка є необхідною умовою перспективи поглиблення відносин з ЄС. Наступні 27 % респондентів ставляться до неї як до основи стабільності економічного зростання, соціального розвитку країн-учасниць ЄС. 5 % українців вбачають за допомогою неї забезпечення певного рівня матеріального добробуту. 8 % опитаних громадян зауважують, що концепція солідаризму сприяє повазі цінностей демократії та прав людини. 21 % респондентів підтримали все вищевикладене.

Інтеграція до ЄС, а також вектор поглибленої співпраці з НАТО сприймається українськими громадянами позитивно. Під час опитування респондентам було запропоновано визначити потрібність допомоги міжнародного співтовариства в рамках колективної системи безпеки. Більшість опитуваних підтримали доцільність співробітництва між Україною та НАТО у сфері забезпечення міжнародної безпеки. 55% вбачають її саме у забезпеченні колективної оборони. Деякі підтримують думку, що вступ до НАТО покращить економічний стан держави (23 %). Інша частка респондентів (12 %) вірять у допомогу НАТО у припиненні російської агресії, 10 % респондентів зупинились на відповіді стосовно сприяння залученню додаткових іноземних інвестицій.

На думку осіб, які взяли участь в анкетуванні (85 %), питання формування у державі ефективного інституційно-правового механізму забезпечення консолідації перебуває на стадії становлення і позбавлене ознак системності, має хаотичний характер.

При цьому 73 % респондентів не підтримують думку щодо абсолютизації ролі держави в суспільному житті в аспекті реалізації концепції солідаризму в умовах інтеграції України в ЄС. Її абсолютизація посилює тенденції державного патерналізму. Водночас, недооцінювання ролі держави як суб'єкта соціальної політики так само неприпустимо, адже вона завжди є й буде головною інституціональною структурою в системі суб'єктів управління, регулювання процесів соціального розвитку суспільства.

За результатами опитування встановлено, що загострення процесів люмпенізації, що вразили українське суспільство, вкрай негативно впливає на стан національної безпеки. Вони вражають життєво важливі інтереси громадян і держави, виступають чинником внутрішньої загрози. Поява груп занадто заможних людей, а також олігархів в Україні є перешкодою для повноцінного членства в ЄС. Для скорочення масштабів бідності в Україні в аспекті концепції солідаризму першочерговим завданням є розвиток середнього класу.

Додаток Е

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України

 С.Д. Гусарев

2018 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертації
здобувача кафедри теорії держави та права
Шевченко Олени Станіславівни

«Концепція солідаризму:

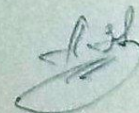
**історія, теорія та практика впровадження в Україні»
в освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Завального А.М. (голова комісії), т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури, доктора юридичних наук, доцента Дрозда О.Ю., завідувача кафедри історії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Шкуратенко О.В. склала цей акт про те, що результати дисертації Шевченко О.С. «Концепція солідаризму: історія, теорія та практика впровадження в Україні» впроваджені в освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Шевченко О.С. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Історія вчень про державу та право», «Правознавство», «Історія України», «Порівняльне правознавство», а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів і можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

Голова комісії:

кандидат юридичних наук,
доцент

А.М. Завальний

Члени комісії:

доктор юридичних наук,
доцент

О.Ю. Дрозд

кандидат юридичних наук,
доцент

О.В. Шкуратенко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Національної академії

внутрішніх справ,

доктор юридичних наук,

професор

заступник директора науки і техніки України

О.С. Чернявський

2018 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації здобувача кафедри теорії
держави та права Шевченко Олени Станіславівни
«Концепція солідаризму: історія, теорія та практика впровадження
в Україні»
у науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: провідного наукового співробітника відділу організації науково-дослідної роботи, доктора юридичних наук, професора Тимошенко В.І. (голова комісії), професора кафедри конституційного права та прав людини, доктора юридичних наук, професора Камінської Н.В., доцента кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук Кривицького Ю.В. склала цей акт про те, що результати дисертації Шевченко О.С. на тему: «Концепція солідаризму: історія, теорія та практика впровадження в Україні» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

1. Матеріали дисертації Шевченко О.С. використовуються: в науково-дослідній діяльності слухачами та курсантами: при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами, слухачами; під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Історія вчень про державу та право», «Правознавство», «Історія України», «Порівняльне правознавство».

2. Результати дисертації відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

- Шевченко О. С. Розвиток державності в концепції солідаризму у поглядах європейських мислителів та в політико-правовій думці України. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 6. Том 1. С. 48-52.

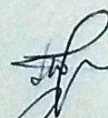
- Шевченко О. С. The ideas of solidarity in the concept of building a civil society in Ukraine. Юридичний часопис НАВС. 2016 № 1 (11). С. 220-227.

- Шевченко О. С. Філософсько-політичне розуміння концепції солідаризму. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1. С. 83-93.
- Шевченко О. С. Державний солідаризм у політико-правовому будівництві соборної України: етапи становлення та реалії сьогодення. Науковий вісник НАВС. 2016. Том 99. № 2. С. 301-312.
- Шевченко Е. С. Социальная справедливость и преодоление бедности в государстве за концепцией солидаризма. Науковий журнал «Молодий вчений». 2016. № 11 (38). С. 348-351.
- Шевченко Е. С. Благотворительная деятельность как показатель социальной солидарности, исходя из концепции солидаризма. *Legea si Viata*. 2016. №12/2. С. 119-122.
- Шевченко О. С. Регіональна дезінтеграція та демократія в солідарній Україні. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України: у 2 ч. (Київ, 29 жовт. 2015 р.). 2015. Ч. 1. С. 54-55.
- Шевченко О. С. Мовний консенсус – запорука розвитку солідарної України. Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права: матеріали IV міжвузів. наук.-теорет. конф. (Київ, 14 квіт. 2016 р.). 2016. С. 150-152
- Шевченко О. С. Політико-правова ідея солідаризму в державі та її реалізація в державотворенні України. Від громадянського суспільства – до правової держави: матеріали XII міжн. наук. конф. молод. вчених та студентів. (Харків, 22 квіт. 2016 р.). 2016. С. 445-448.
- Шевченко О. С. Подолання конфліктів в етнорелігійній сфері як показник втілення концепції державного солідаризму в незалежній Україні. Перші Миколаївські юридичні дискусії: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 18 трав. 2016 р.). 2016. С. 287-291.

- Шевченко О. С. Проблема державного солідаризму в суверенній Україні: влада і громадяни. Кафедра теорія держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 2 чер. 2016 р.). 2016. С. 180-183.
- Шевченко О. С. Соціальна солідарність як відповідь на головний виклик сучасності. Людина – суспільство – держава. Права та обов'язки: історія питання та сучасний стан: матеріали Всеукр. наук. конф. (Кривий Ріг, 28 жов. 2016 р.). 2016. С. 77-79.
- Шевченко О. С. Державно-ідеологічна доктрина солідаризму – своєрідний консолідатор. Матеріали VI-их наукових читань, присвячених пам'яті академіка В.В. Копейчикова. (Київ, 17 лист. 2016 р.). 2016. С. 159-161.
- Шевченко О. С. Громадянська культура у розвитку ідеології солідаризму в демократичній державі. Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 23 бер. 2017 р.). 2017. С. 193-195.
- Шевченко О. С. Ідеологія солідаризму в контексті забезпечення і захисту прав людини. Захист прав людини в контексті реформування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції: матеріали круглого столу (Київ, 1 чер. 2017 р.). 2017. С. 38-41.
- Шевченко О. С. Що являють собою права людини за концепцією солідаризму? Права людини і поліція у сучасному світі: матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті С.Л. Лисенкова (Київ, 12 квіт. 2018 р.). 2018. С. 279-281.
- Шевченко О. С. Ефективність концепції солідаризму в умовах реалізації антикорупційної політики. Антикорупційне законодавство України: проблеми забезпечення ефективності: матеріали круглого столу (Київ, 20 лют. 2018 р.). 2018. С. 106-108.

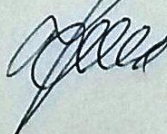
3. Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:
доктор юридичних наук,
професор

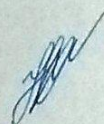
В.І. Тимошенко

Члени комісії:
доктор юридичних наук,
професор

Н.В. Камінська

кандидат юридичних наук

Ю.В. Кривицький

Додаток Є

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шевченко О. С. Розвиток державності в концепції солідаризму у поглядах європейських мислителів та в політико-правовій думці України. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 6. Том 1. С. 48-52.
2. Шевченко О. С. The ideas of solidarity in the concept of building a civil society in Ukraine. Юридичний часопис НАВС. 2016 № 1 (11). С. 220-227.
3. Шевченко О. С. Філософсько-політичне розуміння концепції солідаризму. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1. С. 83-93.
4. Шевченко О. С. Державний солідаризм у політико-правовому будівництві соборної України: етапи становлення та реалії сьогодення. Науковий вісник НАВС. 2016. Том 99. № 2. С. 301-312.
5. Шевченко Е. С. Социальная справедливость и преодоление бедности в государстве за концепцией солидаризма. Науковий журнал «Молодий вчений». 2016. № 11 (38). С. 348-351.
6. Шевченко Е. С. Благотворительная деятельность как показатель социальной солидарности, исходя из концепции солидаризма. Legea si Viata. 2016. №12/2. С. 119-122.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Шевченко О. С. Регіональна дезінтеграція та демократія в солідарній Україні. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України: у 2 ч. (Київ, 29 жовт. 2015 р.). 2015. Ч. 1. С. 54-55.
8. Шевченко О. С. Мовний консенсус – запорука розвитку солідарної України. Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців

із права: матеріали IV міжвузів. наук.-теорет. конф. (Київ, 14 квіт. 2016 р.). 2016. С. 150-152

9. Шевченко О. С. Політико-правова ідея солідаризму в державі та її реалізація в державотворенні України. Від громадянського суспільства – до правової держави: матеріали XII міжн. наук. конф. молод. вчених та студентів. (Харків, 22 квіт. 2016 р.). 2016. С. 445-448.

10. Шевченко О. С. Подолання конфліктів в етнорелігійній сфері як показник втілення концепції державного солідаризму в незалежній Україні. Перші Миколаївські юридичні дискусії: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 18 трав. 2016 р.). 2016. С. 287-291.

11. Шевченко О. С. Проблема державного солідаризму в суверенній Україні: влада і громадяни. Кафедра теорія держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 2 чер. 2016 р.). 2016. С. 180-183.

12. Шевченко О. С. Соціальна солідарність як відповідь на головний виклик сучасності. Людина – суспільство – держава. Права та обов'язки: історія питання та сучасний стан: матеріали Всеукр. наук. конф. (Кривий Ріг, 28 жов. 2016 р.). 2016. С. 77-79.

13. Шевченко О. С. Державно-ідеологічна доктрина солідаризму – своєрідний консолідатор. Матеріали VI-их наукових читань, присвячених пам'яті академіка В.В. Копейчикова. (Київ, 17 лист. 2016 р.). 2016. С. 159-161.

14. Шевченко О. С. Громадянська культура у розвитку ідеології солідаризму в демократичній державі. Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку: матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 23 бер. 2017 р.). 2017. С. 193-195.

15. Шевченко О. С. Ідеологія солідаризму в контексті забезпечення і захисту прав людини. Захист прав людини в контексті реформування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції: матеріали круглого столу (Київ, 1 чер. 2017 р.). 2017. С. 38-41.

16. Шевченко О. С. Що являють собою права людини за концепцією солідаризму? Права людини і поліція у сучасному світі: матеріали круглого столу, присвяченого пам'яті С.Л. Лисенкова (Київ, 12 квіт. 2018 р.). 2018. С. 279-281.

17. Шевченко О. С. Ефективність концепції солідаризму в умовах реалізації антикорупційної політики. Антикорупційне законодавство України: проблеми забезпечення ефективності: матеріали круглого столу (Київ, 20 лют. 2018 р.). 2018. С. 106-108.